

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

На правах рукопису

ХИТРА Андрій Ярославович

УДК 34(09)+94+929 Скоропадський](477)

Державно-правові погляди Павла Скоропадського

12.00.01 – теорія та історія держави та права;
історія політичних і правових вчень

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
кандидат юридичних наук, доцент
Семків Віталій Остапович

Київ – 2003

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1	
ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ГРОМАДСЬКА ТА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ	
ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.....	
	12
1.1. Життєвий шлях та формування державно-правових поглядів Павла	
Скоропадського.....	12
1.2. Державотворча діяльність Павла Скоропадського.....	27
1.3. Діяльність Павла Скоропадського на еміграції.....	47
Висновки до розділу.....	62
РОЗДІЛ 2	
ПОГЛЯДИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО НА ДЕРЖАВУ.....	
	64
2.1. Погляди П.Скоропадського на суверенітет	
України	64
2.2. Погляди П.Скоропадського на форму держави.....	82
2.3. Павло Скоропадський про консервативний монархізм.....	104
2.4. Погляди П.Скоропадського на соціальну	
функцію держави	117
Висновки до розділу.....	130

РОЗДІЛ 3

ПОГЛЯДИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО НА ПРАВО.....135

3.1. Місце права в політичній концепції Павла

Скоропадського..... 135

3.2. Визначення Павлом Скоропадським основ законотворчості

в Українській Державі..... 144

3.3. Проблема примусу в державно-правових поглядах Павла

Скоропадського.....158

Висновки до розділу..... 169

ВИСНОВКИ.....171

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....176

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Здобуття Україною незалежності стало однією із найбільших геополітичних подій ХХ ст., знаменувало формальний кінець Радянського Союзу, відбулося як явище світоглядного характеру, що вимагає наукового осмислення на основі нових концептуальних підходів. Відновлення української держави і розбудова державності повертають українців до власних державницьких традицій, державотворчого процесу, до незнищенної ідеї самостійної та соборної України. Ця ідея мала різний вигляд, але в українській політико-правовій думці завжди наголошувалося на “тяглоті” (безперервності) процесу її втілення.

На початку ХХ століття українська політична та правова думка пройшла шлях, у звичайних умовах розрахований на десятиріччя. Держава як ідея, як практичне втілення стає організуючим центром ідейно-політичних та світоглядних розмежувань, з’єднань, угруповань, уподобань, симпатій та антипатій.

Ідейні суперечності, конфлікти початку ХХ століття мали різні лінії розвитку, різну перспективу. Найгострішим і найактуальнішими були суперечності між “федералізмом” і “самостійництвом” у питанні державного суверенітету України, між республіканською та монархічною тенденцією у встановленні форми держави і відповідно, між одноосібною й колегіальною владою, між національним і соціальним у змісті держави та революційних перетворень, між ідеологіями консерватизму, соціалізму, націоналізму та більшовизму.

Ці фундаментальні конфлікти становлять не тільки історію політичної і правової думки в Україні, а й визначають стратегію розвитку української держави у ХХІ столітті. Історичні фрагменти боротьби ідей дозволяють зрозуміти об’єктивне й суб’єктивне у розвитку сучасної держави, влади, суспільства. Сучасне політичне життя в Україні - суперечлива й дуже складна сфера, в якій вирішуються фундаментальні проблеми майбутнього українського народу, зокрема, традиційні (історичні) конфлікти. За цих умов зростає роль науки про

політичні та правові ідеї минулого, актуальним стає аналіз державних та правових поглядів історичних постатей, без яких немислима об'єктивна історія держави і права України. Постать П.Скоропадського була поєднуючим елементом у системі зв'язків: традиційна українська консервативна ідея – гетьманат (консервативна форма української держави 1918 р.) – гетьманський рух (форма громадської діяльності прихильників українського консерватизму).

У державотворчій та громадській діяльності П.Скоропадського ідеї українського консерватизму легалізувались і втілювались. Протягом життя відбулася трансформація П.Скоропадського від стихійного реалізатора консервативних цінностей до впливового теоретика українського консерватизму та монархізму у формі гетьманства.

Великої ваги на сьогоdnішньому етапі державотворення в Україні набирають ідеї консерватизму. Зокрема, мова йде про такі основні його принципи як: територіальний патріотизм, що дає можливість сконсолідувати усіх громадян України, незважаючи на національну, мовну чи партійну приналежність; суспільний плюралізм, який заперечує моністичні теорії, що говорять про недопустимість включення в процес управління чи побудови держави етнічно та класово “чужих” елементів; натомість пропонується розвиток диференційованого соціального організму, що зміцнює підвалини державності. Разом із соціальним плюралізмом існують політичний і релігійний плюралізм, які передбачають можливість постійної, легально визнаної опозиції і рівноправність усіх віросповідань, теорію еліт, яка передбачає її формування за принципом взаємних поступок і соціального компромісу, залучення частини старої еліти до нового державотворення.

Сьогодні, коли політичний спектр України знову характеризується переважанням соціального радикалізму, неспроможністю основних політичних сил досягти консолідації та подолати кризові явища в економіці та суспільстві, звернення до ідей консерватизму має цілком практичне значення. Його функція в нових умовах полягає не у поборюванні лівих сил, чи інших політичних опо-

ментів, а у подоланні однобічності суспільного розвитку, зміцненні традицій, досягненні стабільності і правопорядку в державі, прищеплення суспільству усвідомлення ролі еліти, політичної культури, церкви, держави, приватної власності.

Актуальність застосування ідей консерватизму для суспільного розвитку України пов'язана також з тим, що у сучасному світі він демонструє свою здатність адекватно реагувати на глобальні зміни соціально-політичної та економічної ситуації. На заході консерватизм зміг вміло поєднати властиві йому традиційно зважені підходи до вирішення питань розвитку держави, суспільства з ліберальними в економіці.

В Україні погляди і особливо державна діяльність Павла Скоропадського досить часто висвітлюються з діаметрально протилежних позицій: від повного несприйняття до творення політичного та державного ідола, зразка “сильної руки”, яка так потрібна українцям. Емоційний, заполітизований підхід до аналізу доби Гетьманату та постаті Гетьмана не дозволяє усвідомити погляди та дії П.Скоропадського як явище, характерне для української консервативної традиції, української історії. Тому наука, зокрема історико-правова, робить спроби об'єктивного і комплексного наукового дослідження Гетьманату, поглядів та діяльності його творця - П.Скоропадського.

Теоретичну основу дослідження становлять праці відомих учених-теоретиків і істориків держави і права, зокрема: Т.Г. Андрусяка [3], П.П. Гай-Нижника [23;24], В.І. Горєлова [31-33], С.В. Грибоедова [36], Т.В. Заруди [62], С.М.Коника [70], М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленка [72], В.С. Кульчицького [78], О.М. Мироненка [91;92], М.І. Мірошніченко, В.І. Мірошніченко [95], С.Є. Мякоти [96], Ю. Павленка [108], Г.В. Папакіна [110], Р.Я. Пирого [113], Ф.М. Проданюка [113;120], В.А. Потульницького [118;119], В.О. Рум'янцева [125], О.П. Реєнта [122;124], О.С. Рубльова [124], О.В. Тимощука [141;142], Б.Й. Тищика [146], М.В. Томенка [145], Т.О. Харченка [152], Ю. Храмова [108], О.І. Яременко [185].

Основними джерелами дослідження є архівні матеріали, зосереджені Центральним Державним архівом органів влади та управління у м. Києві у фондах Ради Міністрів Української Держави, Міністерства земельних справ, Міністерства військових справ, Головного управління Генерального штабу, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства фінансів, Міністерства юстиції, Головної квартири гетьмана, Міністерства закордонних справ.

Особливістю цих фондів є велика кількість офіційних матеріалів, зокрема, правових актів, що дозволяє аналізувати ті погляди П.Скоропадського, які реалізовувались у державотворчій та правотворчій практиці.

Дані архівні матеріали дають змогу наново, без викривлень і застарілих догм розглянути постать П.Скоропадського, і з критичної точки зору дослідити та оцінити його державно-правовий світогляд. Зважений підхід до цих джерел дозволяє всебічно і об'єктивно оцінювати погляди П.Скоропадського, краще зрозуміти їх суперечливість і в той же час багатовимірність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Тематики пріоритетних напрямків дисертаційних досліджень на період 2002-2005 рр., затвердженої Наказом МВС України від 30 червня 2002 р. №635.

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є формування системних знань про державно-правові погляди П.Скоропадського як складову частину українського консерватизму і ідейну основу гетьманського руху в Україні початку та середини ХХ століття. Для досягнення цієї мети необхідно виділити такі завдання:

- поповнити і узагальнити знання про життєвий шлях та державницьку діяльність П.Скоропадського як фактори формування його державно-правових поглядів;

- з'ясувати стан дослідження державно-правових поглядів П.Скоропадського у працях істориків держави та права, політичних і правових вчень, правознавців;

- визначити та проаналізувати еволюцію ідей П.Скоропадського про державу та право, встановити її основні етапи;
- дослідити напрями розвитку поглядів П.Скоропадського на державу та державність України і суверенітет державної влади (інституційний);
- простежити процес становлення та узагальнити погляди П.Скоропадського на право, розглянути їх головні елементи – погляди на законотворчу діяльність та проблеми державного примусу;
- виявити особливості реалізації державно-правових поглядів П.Скоропадського у державотворчій практиці Української Держави та гетьманського руху в еміграції і визначити місце спадщини гетьмана в історії української політичної та правової думки.

Об'єктом дослідження є процес становлення та розвитку поглядів Павла Скоропадського на державу та право.

Предметом дослідження є особливості державно-правових поглядів П.Скоропадського у системі політичної та правової думки України.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта дослідження обумовила максимальне використання різних методів наукового пізнання як відносно самостійних системно зорганізованих способів дослідження.

У дослідженні було використано філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Пріоритетними серед них стали наступні: діалектичний, за допомогою якого в дослідженні встановлені роль життєвого шляху та державницької діяльності П.Скоропадського у формуванні його державно-правових поглядів; системно-структурний метод, який дозволив з'ясувати структуру досліджуваного об'єкта, та місце державно-правових поглядів П.Скоропадського у системі політичної та правової думки України; історико-правовий метод використано для розуміння еволюції ідей П.Скоропадського про державу та право та зв'язку ідей з державотворчою та правотворчою діяльністю; формально-юридичний метод застосовувався у процесі дослідження нормативно-правових актів Української Держави;

конкретно-пошуковий – при аналізі, актуалізації та класифікації архівних і друкованих джерел.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших у вітчизняній історії політичних та правових вчень монографічним дослідженням державно-правових поглядів П.Скоропадського.

У дисертації досліджено погляди гетьмана на суверенітет держави, соціальну функцію, форму держави, проблему примусу, законотворчості, що дало можливість визначити відношення П.Скоропадського до державно-правових явищ в контексті української та зарубіжної державно-правової думки.

У результаті дослідження сформульовані такі положення, які виносяться на захист:

1. Запропоновано новий концептуальний підхід, з виокремленням трьох основних етапів формування, розвитку та еволюції державно-правових поглядів П.Скоропадського. Перший етап характеризується національним самоусвідомленням, становленням оригінальних, державотворчих за своїм характером поглядів П.Скоропадського. На другому етапі погляди П.Скоропадського апробовані і доповнені практикою державного будівництва, сформульовані у теорії державного суверенітету України та диктатури як форми державного правління. На третьому етапі сформувались самостійницькі погляди П.Скоропадського та його концепція трудової спадкової монархії як форми Української Держави.

2. Виявлено основні концептуальні положення державно-правових поглядів П.Скоропадського. Визначальними серед них є концепція інституційного суверенітету (суверенітету гетьмана), концепція трудової монархії і концепція охоронної системи, побудована на понятті необхідних обмежень прав людини, державному примусі та верховенстві закону.

3. З'ясовано основні трансформації поглядів на державу П.Скоропадського, який пройшов шлях від прихильника автономії України в складі Росії до федерації з Росією, і до визнання історичної необхідності самостійної України.

4. Розкрито роль і місце державно-правових поглядів П.Скоропадського у формуванні та реалізації ідей українського консерватизму та монархізму.

5. Доповнено положення про взаємозалежність ідеології консерватизму і монархії як форми держави.

6. Охарактеризовано непослідовний авторитаризм П.Скоропадського як встановлений ним державний режим в Українській Державі.

7. Вперше встановлено зв'язок поглядів П.Скоропадського з фундаментальними науковими засадами теорії правової держави.

8. Досліджено і проаналізовано вихідні засади законотворчої діяльності як необхідної передумови формування правової держави, забезпечення верховенства закону.

Практичне значення одержаних результатів. Проблеми розглянуті у роботі можуть сприяти подальшому дослідженню державно-правових поглядів П.Скоропадського, допоможуть реалізувати потребу наповнення “українським історичним змістом” таких категорій правової науки як “народний суверенітет”, “автономія”, “федералізм”, “самостійність”, “форма держави”, “функції держави”, “законотворча діяльність”.

Деякі висновки дисертації спонукають до подальших наукових досліджень з питань місця П.Скоропадського в системі координат вчень про державу та право.

Матеріали дисертації можуть бути використані у викладанні в юридичних та інших гуманітарних навчальних закладах таких курсів, як “Історія держави та права”, “Історія вчень про державу та право”, “Політологія”, “Історія України”.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї і результати дисертаційного дослідження обговорено і схвалено на засіданнях кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ України. Теоретичні положення, висновки й практичні рекомендації оприлюднені на трьох науково-практичних та теоретичних конференціях: Всеукраїнська науково-

теоретична конференція присвячена 10-річчю незалежності України “Молода Українська держава на межі тисячоліть: погляд в історичне минуле та майбутнє демократичної, правової держави Україна” (4-5 травня 2001 р., м. Львів); VI і IX регіональна науково-практична конференція “Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні” (13-14 лютого 2002 р. та 2003 р., м. Львів).

Публікації. Із 2000 р. по 2003 р. результати дослідження викладено в трьох наукових фахових виданнях: науково-практичному господарсько-правовому журналі “Підприємництво, господарство і право” №2 2003, збірнику наукових праць “Держава і право” №20 2002 р., “Віснику Львівського інституту внутрішніх справ при НАВС України” №1 2003р.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (190 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 189 сторінок, з них 177 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ГРОМАДСЬКА ТА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

1.1. Життєвий шлях та формування державно-правових поглядів Павла Скоропадського

В історії України існує чимало постатей політичних та державних діячів, діяльність яких до сьогоднішнього дня не має однозначної оцінки (Б.Хмельницький, І.Мазепа та інші). До таких людей, безумовно, належить і гетьман Української Держави Павло Петрович Скоропадський, життєвий шлях, політичну та державну діяльність якого донедавна офіційна історична наука концентрувала в декількох словах: “зрадник”, “персона нон грата”, “один з керівників контрреволюції в Україні” [19, с.677].

Легенди та міфи супроводжували гетьмана протягом усього його життя. Вони продовжують існувати і до сьогодні, повторюючись в нових дослідженнях науковців. Такий стан справ не може задовольняти дослідників, бо створюється неповний, а деколи і зовсім примітивізований образ державного і громадського діяча України першої половини ХХ століття. Найскладнішим завданням є неупереджене ставлення до П.Скоропадського, як до дійової особи і виразника своїх державно-правових поглядів, науково-критичний аналіз тієї інформації про нього та його вчинки, що зосередились в архівних матеріалах, в пресі, мемуарах політичних ворогів, прибічників і друзів.

Але змінюються часи, відкриваються архіви, досліджуються історичні і правові документи, які дають змогу об'єктивно вивчити життя, погляди на державницьку діяльність багатьох несправедливо забутих та оповитих міфами

державних діячів України. Час розставляє все на свої місця, і ось нарешті можливість зайняти достойне місце в історії держави і права України отримав і гетьман П.Скоропадський.

Історіографічна та джерельна база дослідження державно-правових поглядів Павла Скоропадського є досить великою і характеризується своєю різноманітністю та суперечливістю в оцінках державного діяча.

У першу чергу, основу досліджень державно-правових поглядів Павла Скоропадського будуть становити його “Спогади”, які висвітлюють епоху і діяльність автора з відмінної порівняно з іншими зразками мемуарної літератури політичної перспективи, з позицій поміркованого консерватизму, політичного і культурного елітаризму та аристократизму” [11; 112; 130]; виступи, інтерв’ю та оцінки його діяльності, які були вміщені в тогочасній пресі, зокрема в газетах “Нова Рада”, “Киевская мысль”, “Последние новости”, “Голос Киева”, та друкованих виданнях періоду еміграції - “Бюлетень гетьманської управи”.

Основними джерелами дослідження є архівні матеріали, зосереджені Центральним Державним архівом органів влади та управління у м. Києві у фондах Ради Міністрів Української Держави, Міністерства земельних справ, Міністерства військових справ, Головного управління Генерального штабу, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства фінансів, Міністерства юстиції, Головної квартири гетьмана, Міністерства закордонних справ.

Особливістю цих фондів є велика кількість офіційних матеріалів, зокрема, правових актів, що дозволяє аналізувати ті погляди П.Скоропадського, які реалізовувались у державотворчій та правотворчій практиці.

Дані архівні матеріали дають змогу наново, без викривлень і застарілих догм розглянути постать П.Скоропадського, і з критичної точки зору дослідити та оцінити його державно-правовий світогляд.

Провідне місце серед джерел вивчення державно-правових поглядів Павла Скоропадського належить спогадам та працям безпосередніх свідків і

учасників Української революції. Їх можна розділити на дві умовні групи: прихильників Української Держави 1918 року [51] та супротивників в особі національної демократії [17; 90; 153]. На еміграції починається новий етап політичної боротьби між соціалістичними прихильниками Центральної Ради [28] та представниками монархічних консервативних сил [27]. Для західної української діаспори події боротьби за незалежність 1917-1921 років стали головним стимулом для подальшого обґрунтування своїх дій. Досить прикро, що за кордоном вони не створили єдиної сили, а поділились на прихильників демократичного типу державності із соціалістичним напрямком і прихильників монархічної форми правління. Для В.Винниченка, М.Шаповала, П.Христюка та інших представників табору соціалістичної демократії, в Україні після усунення Центральної Ради запанував реакційний, монархічний, буржуазно-поміщицький режим. З їх допомогою та з “легкої” руки В.Леніна у такій необтяжливій конфігурації цей штамп потрапив на сторінки радянської літератури і назавжди закріпився в ній [36; с.18].

П.Скоропадський, Д.Дорошенко, Д.Донцов говорили про існування незалежної держави у традиційних для українського народу формі, яку В.Липинський на еміграції теоретично обґрунтував у формі трудової монархії.

Джерелом знань про П.Скоропадського і його погляди є радянська [4] та білоемігрантська [30; 38] мемуаристика. Радянська історіографія другого Гетьманату характеризується своєю однобічністю і низкою термінів, які не розкривають змісту історичного періоду, таких як “буржуазно-націоналістична революція”, “панська держава”, “монархічна держава”. За своєю природою така історія не могла стати публічною історією і утвердитись у суспільній свідомості народу. Головним завданням радянських дослідників був не пошук нової доказової бази, а намагання використати матеріали прихильників соціалістичної Центральної Ради і заперечити існування в Україні консервативної ідеології. Ці ідеологічно упереджені дослідники вміло

користувались розбіжностями серед двох національних таборів і подавали свій варіант подій, які відбувались.

Представники білої еміграції, будучи вороже налаштовані проти будь-яких проявів національної державності, крім російської, робили свій внесок у формування негативних поглядів на діяльність гетьмана П.Скоропадського.

Якісно новий етап дослідження державно-правових поглядів Павла Скоропадського починається з моменту отримання Україною незалежності в 1991 році і формується зусиллями українських науковців, які об'єктивно висвітлюють різні сфери діяльності гетьмана [2; 15; 16; 23; 31-33; 61; 62; 72; 89; 96; 113; 120; 122].

Життя та діяльність Павла Скоропадського можна поділити на три головні етапи: перший етап – з 1873 року до 1917 року; другий етап – з 1917 року до кінця 1918 року; третій етап – з 1919 року до 1945 року. Всі ці умовні відрізки життя характеризуються формуванням та зміною поглядів на державу та право.

Скоропадські - один з найшляхетніших українських родів, який упродовж кількох століть відігравав провідні ролі у вітчизняній політичній і культурній історії. Генеалогія роду Скоропадських, за відомими на сьогодні історичними джерелами, бере свій початок від першої половини XVII ст., з Федора Скоропадського, який був вихідцем із західноукраїнських земель, але згодом оселився на Уманщині. Батько П.Скоропадського, Петро Іванович, звільнився з військової служби у званні полковника, заслуживши за подвиги на Кавказі золотий палаш з написом “За хоробрість” та орден Святого Станіслава 2-го ступеня з мечами. Він довгий час був Стародубським повітовим предводителем дворянства¹, користувався загальною любов'ю та повагою.

¹ Примітка. Російський дореволюційний термін, який в офіційних документах та літературі не перекладається українською мовою.

Народився Павло Петрович 3 (16) травня 1873 року у Вісбадені (Німеччина). Дитячі роки Павло Скоропадський провів у родовому маєтку Тростянці на Полтавщині. Тут йому батьки прищепили любов до всього українського.

Надалі формування і розвиток поглядів Павла Скоропадського відбувався під впливом двох культур - української і російської. Після смерті батька він був прийнятий у Петербурзький пажеський корпус - привілейований військовий навчальний заклад для дітей дворянської аристократії. Після його закінчення у 1893 році корнет П.Скоропадський був призначений у лейбгвардії Кавалергардський полк, у якому в свій час проходив службу його батько.

Коли починається російсько-японська війна, честолюбний дворянин Павло Скоропадський не може залишитися далеко від театру воєнних дій і переводиться на Далекий Схід. Добровільно бере участь у російсько-японській війні, набуваючи серйозний бойовий досвід та підвищуючи свою майстерність військового тактика та аналітика. За особисту мужність та героїзм ротмістр П.Скоропадський був нагороджений золотою Георгієвською зброєю з орденом Святої Анни IV ступеня на ефесі та трьома бойовими орденами - Святого Станіслава III ступеня, Святої Анни III ступеня та Святого Володимира I ступеня [31].

На фронтах першої світової війни П.Скоропадський надбав новий бойовий досвід, уміння керувати великими військовими з'єднаннями. Це допомогло йому стати воєначальником високого рівня, зробити блискучу кар'єру у царській армії, здобувши чини генерала та флігель-ад'ютанта царя Миколи II, а згодом - посаду командуючого 34-го армійського корпусу. Отже, як бачимо, навіть коротке знайомство з життєвим шляхом цієї людини викликає повагу до неї.

Настав 1917 рік. В Україні владу очолив уряд Центральної Ради на чолі з М.Грушевським. Доба Центральної Ради - це доволі трагічна сторінка української історії, коли нерозуміння лідерами Центральної Ради ролі армії в

державотворчому процесі врешті-решт привело до загибелі самої держави. Павло Петрович Скоропадський покладав на уряд Центральної Ради великі надії, розуміючи, що це шанс для України стати самостійною державою. Тому він у першій половині 1917 року всіляко сприяв діяльності Центральної Ради та підтримував її. Першим із царських генералів П.Скоропадський українізував свій 34-й корпус російської армії, реорганізувавши його у “Перший український корпус” [74], який в грудні 1917 року практично врятував від загибелі Українську Народну Республіку. Останнє трапилось в той час, коли на Київ висунувся червоний корпус під командуванням відомої діячки більшовицького руху Євгенії Бош з “метою розігнати Український уряд та встановити більшовицьку владу” [98, с.92]. Але в цей грізний момент генерал П.Скоропадський, який із своїм 1-м Українським корпусом мав відправлятися на фронт, дав наказ перерізати всі шляхи, не допустив до Києва червоні загони та розгромив корпус Євгенії Бош. Так завдяки особистій рішучості генерала П.Скоропадського були врятовані Київ та Україна.

Відносини між провідниками Центральної Ради та генералом П.Скоропадським погіршилися внаслідок проведення невдалої з позиції історичної ретроспективи військової політики. Виходячи із своїх поглядів щодо ролі армії в державі, лідери Центральної Ради вели роботу по “знищенню всяких постійних армій” [45]. У кінці 1917 року, напередодні наступу Червоної Армії, військовий міністр Центральної Ради М.Порш своїм наказом розпустив по домівках “Перший Український корпус”, а генерал П.Скоропадський був відправлений у відставку. Молода Українська держава “втратила 50.000 добре озброєних та вишколених своїх захисників” [75].

Але П.Скоропадський як людина, яка розуміла, що неможливо буде утримати незалежність України без міцної армії, не бажає миритись з нищенням регулярної армії. Тому він погоджується очолити “народний рух” в Україні під назвою “Вільне козацтво”, який би міг виступити на захист суверенітету України. На загальноукраїнському козацькому з'їзді, який проходив

у старовинній козацькій столиці Чигирині, була обрана Генеральна Рада “Вільного козацтва”, а отаманом усього “Вільного козацтва” став Павло Скоропадський.

Але “Вільне козацтво” не знайшло підтримки у лідерів Центральної Ради і тому на початку 1918 року військовий міністр М.Порш своїм наказом ліквідує його [76]. Таке ставлення уряду Центральної Ради до армії і захисників України не знаходило розуміння у П.Скоропадського, який усвідомлював, що без власної армії Україна не може існувати як самостійна держава. Тому він стає в опозицію до уряду Центральної Ради. Період перебування П.Скоропадського в опозиції є найменш дослідженим і найменше відомим періодом в житті гетьмана. Переважає думка, що П.Скоропадський вирішив протидіяти Центральній Раді виключно із власних, корисливих інтересів, бажаючи стати “диктатором України”. Хоча є й інша версія, яку підтверджує сам Павло Петрович. У своїх “Споминах” П.Скоропадський пояснює, чому він погодився на пропозицію німців стати гетьманом України: “...Коли б не було мого виступу, німці, кілька тижнів пізніше, завели б на Україні звичайне генерал-губернаторство. Воно було б оперте на загальних основах окупації і нічого спільного з українством, розуміється, не мало б. Тим самим не було б Української держави, яка реально з`явилась на світовій арені хоч в цьому короткому періоді гетьманства” [128].

З метою боротьби за владу П.Скоропадським було створено консервативну організацію - Українську народну громаду, основу якої склали військові I Українського корпусу та колишні вільні козаки. Ця політична сила виступала за владу “твердої руки” як єдиний можливий варіант порятунку України від загибелі. Вони були підтримані хліборобським рухом, який тоді розпочав свою організовану діяльність. Результатом взаємодії з Українською хліборобсько-демократичною партією та Союзом земельних власників було узгоджене питання про майбутню зміну влади та державний устрій України. З іншого боку німецьке окупаційне командування все більше переконувалось у

неспроможності Центральної Ради і висловило свою підтримку новій політичній силі, дотримуючись повного нейтралітету.

Досить важливим питанням є легітимність приходу до влади генерала П.Скоропадського, що у нашому дослідженні має з'ясувати правомірність державотворчої діяльності гетьмана та його поглядів на державу та право. Центральна Рада юридично оформилась в результаті еволюції громадського об'єднання, що включало в себе представників різних верств населення. Переважну більшість українського населення на той час складало селянство, тобто хлібороби. Отже, хліборобський з'їзд 29 квітня, на якому були також представники й інших верств населення також міг юридично оформитись як владна структура у період анархії і недіючої влади.

Відомо, що до влади П.Скоропадський прийшов 29 квітня 1918 року [77, с.421], коли німці розігнали Центральну Раду. На з'їзді хліборобів-землевласників, який відбувся у Київському цирку, П.Скоропадський був обраний гетьманом України. Діячі Центральної Ради в один голос стверджували, що у з'їзді брали участь тільки великі землевласники і коли б не німці, то народ не дозволив б зміни влади. На противагу цьому твердженню незалежна газета "Последние новости" від 29 квітня 1918 року пише: "Съезд хлеборобов. Прибыло в Киев свыше 7 тыс. крестьян-собственников, начиная с владения 2-х десятин. Заседание съезда проходит в помещении цирка, который тоже оказался недостаточно вместительным для всех делегатов. Николаевская улица представляет собой с утра любопытное зрелище. Улица оказалась загруженной крестьянами в свитках с сумками и узлами. К цирку подойти нет возможности. Бесконечной лентой потянулась очередь через несколько ходов в цирк. На улице усиленный немецкий караул. Помещение цирка переполнено. Много делегатов осталось на улице. Мандатной комиссией выдано 8 тыс. делегатских билетов... резолюции, привезенные делегатами, по уездам подписали 8 млн. хлеборобов". Як бачимо із наведеної цитати, соціальний склад з'їзду був достатньо строкатим.

Українське, національно свідоме, демократичне громадянство, хоч і не все, відразу неприхильно поставилось до нової влади, тому що серед суспільства активно поширювався образ “гетьмана-запроданця”. Діяльність П.Скоропадського в цей період недостатньо досліджена, тому існують діаметрально протилежні думки щодо його державної, військової та суспільно-політичної діяльності в цей час. Так, І.Крип`якевич у своїй книзі “Історія українського війська” пише, маючи на увазі добу гетьманату: “По всій Україні покасовано свободу української преси, позакривано майже всі часописи демократичного напрямку... В парі з нищенням українського слова відбувається ліквідація всього українського суспільно-публічного життя” [77, с.422]. Абсолютно протилежну точку зору висловлює у своїй роботі В.Горелов, який пише: “Виключного розмаху досягла українська видавнича справа: засновано ряд великих видавництв, які випускали українські видання в нечуваному досі числі примірників, увесь край укритися сіттю українських книгарень” [33].

Частина тогочасного українського суспільства в своїх поглядах змінюється відповідно до історичних обставин – від надій і соціального оптимізму до зневіри і історичного песимізму. Такі погляди були характерними для Володимира Вернадського – визначного українського вченого, пов’язаного з Україною родинними і дружніми узами. Добу гетьмана П.Скоропадського В.Вернадський описує в своїх щоденниках. На початку травня 1918 року Вернадський у складі делегації від Полтави їде до Києва на з’їзд української партії народної волі і зупиняється в давнього товариша – історика М.Василенка, який тоді поєднував посади міністра закордонних справ та міністра народної освіти України. Вернадський пише: “З його розмов видно, що німці найнещаднішим чином грабують Україну, беруть і скуповують все, що можна. Вони повні господарі становища... Рада являла повне безсилля” [14].

У щоденнику вченого з'явився запис, схожий на чіткий присуд досвідченого і проникливого аналітика: “Навряд чи за умов, які є в країні, відродиться Україна з суто українською мовою та культурою”.

На відміну від деяких ультра патріотично налаштованих українців, Вернадський не вірить у те, що незалежність українському народові можуть принести німецькі, австрійські або інші іноземні багнети. У серпні 1918 р. вчений занотує: “Зазначу тільки, що я бачив тоді ж М.Шастуна, який виїхав 13.08 з Петрограда і привіз дуже цікаві новини. Він українець... але не “щирий” в сенсі вузького націоналізму. Цікаве його враження, що настрої антиукраїнський такий сильний у Петрограді і впливи економічного зв'язку такі великі, що на випадок чого Україна буде завойована Великоросією.”

Розуміючи труднощі історичного моменту, особисто долучаючись до будівництва української держави участю в організації української академії наук, Вернадський дає досить різкі оцінки гетьманській владі: “Враження від української влади: те ж безсилля і бездарність... Українці грають печальну роль маріонеток, що привели у свою країну іноземців-гнобителів” [129].

Не можна заперечувати, що гетьманський період правління мав багато позитивного. За сім з половиною місяців наполегливої праці гетьманський уряд обмінявся посольствами з двадцятьма країнами світу (Центральна Рада мала офіційні дипломатичні стосунки з трьома країнами). Загальна чисельність країн, що були представлені в Українській Державі своїми дипломатичними установами при П.Скоропадському, - 25. За цей короткий час гетьман зав'язав дипломатичні стосунки з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, державами Скандинавії, Швейцарією, Болгарією, пізніше - з Францією, Англією, США. Українські консульські представництва діяли у Вільнюсі, Ризі, Мінську, Батумі, П'ятигорську, Тбілісі, Орлі.

Великі досягнення були в галузі фінансів: встановлено українську грошову систему, засновано банки. Після руїни, що її принесла війна та революція, відбудовані залізничні шляхи, мости та відновлено регулярний

залізничний рух. Гетьманський уряд підготував проект земельної реформи, яку не змогла здійснити Центральна Рада. Видатний правник Х.Лебідь-Юрчик вважав проект земельного закону, схваленого гетьманським урядом, “подібним тільки до земельних законів найдемократичніших країн у цілому світі” [33].

Дуже важливими були судові реформи. Налагоджено судову справу, укладено багато нових законів. Проведено українізацію школи всіх ступенів, починаючи з початкових і закінчуючи двома університетами. Велике значення мало заснування Української Академії наук, Національної бібліотеки, Національного архіву, заходи у справі організації Національної галереї мистецтв та Українського історичного музею. Засновано Державний драматичний театр, Національну оперу, Українську державну капелу, Державний симфонічний оркестр.

Не можна не сказати і про військову діяльність П.Скоропадського. Як професійний військовий, він чудово розумів значення армії в державотворчому процесі і надавав цьому значну увагу (на відміну від лідерів Центральної Ради). Гетьман організує роботу по формуванню регулярної національної армії, але окупаційні власті не давали згоди на те, щоб справа дійсно рушила з місця. Їм було вигідно, щоб Україна платила за “послуги” німецьким і австро-угорським військам, а не утворювала власні Збройні Сили. Уряд П.Скоропадського планував створити національну армію у складі 8 корпусів, дивізії сердюків, 4 кавалерійських дивізій і спецчастин (у тому числі авіаескадрилій і панцерників). Чисельність їх мала перевищувати 300 тисяч чоловік [73, с.155]. Але німці гальмували процес створення військових частин. Наявні збройні формування гетьмана склались із Запорізької дивізії (з полком гайдамаків), а також двох дивізій синьожупанників та сердюківської дивізії. Неможливо переоцінити рішення П.Скоропадського про скасування другої частини “Тимчасового закону про флот Української Народної Республіки,” який був прийнятий 13 березня 1918 року Центральною Радою.

Згідно цього на флоті відмінялась примусова військова служба та вводилось добровільне поповнення флоту на підставах народної міліції [76, с.436].

Загальна чисельність всього війська гетьмана не перевищувала 65 тисяч багнетів і шабель. У той час німці тримали в Україні 6 армійських корпусів (переважно по 3 дивізії в кожному), а цісар - чотири корпуси і дві окремі кавалерійські дивізії [73, с.155].

Такі підсумки того, що зроблено П.Скоропадським у надзвичайно важких умовах протягом семи з половиною місяців 1918 року. Але вся ця робота по утвердженню української держави не була відома більшості населення країни, тому об'єктивно оцінити діяльність гетьмана прості люди не могли. Треба сказати, що в цей період урядом П.Скоропадського були прийняті закони, які не були популярні серед громадян і зачіпали інтереси багатьох, що викликало незадоволення гетьманом [54].

Цю ситуацію дуже вміло використали партії лівого спрямування, представники яких входили до складу колишньої Центральної Ради та Ради народних міністрів. До того ж гетьманське урядування позбавило їх влади. Гетьман вів рішучу боротьбу проти цих партій і тому не міг користуватись їх підтримкою. Ця опозиція сформувалась в Український Національний Союз, рішуча боротьба якого привела у подальшому до падіння правління гетьмана.

Дуже важко складалися взаємостосунки між командиром галицьких Січових Стрільців Євгеном Коновальцем і Павлом Скоропадським, які мали протилежні погляди і практично вели боротьбу один проти одного. Але не зважаючи на такі стосунки, Є.Коновалець у своїх спогадах писав: "На підставі моїх спостережень я прийшов до висновку, що Павло Скоропадський - це людина чесна" [98, с.128].

Історія розпорядилась так, що 14 грудня 1918 року Павло Скоропадський, не бажаючи подальшого пролиття крові, вирішив відмовитися від влади: "Я, Гетьман усієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх сил, щоб вивести край з того тяжкого становища, в яким він перебуває. Бог не

дав мені сил справитись із цим завданням, і нині я, з огляди на умови, які тепер склалися, керуючись виключно добром України, відмовляюсь від влади” [49, с.424]. Одночасно Гетьманський уряд склав свої повноваження й офіційним документом передав повноваження Директорії.

Після поразки Павло Скоропадський опинився в берлінському передмісті Ванзее. Його постать викликала досить помітний інтерес у західноєвропейського світу. Про це свідчать численні інтерв'ю гетьмана в газетах і зустрічі із політиками, які цікавились його планами. Різні пропозиції, які були зроблені неукраїнськими колами, виступити в активній або залежній ролі, були ним відкинуті.

На початках діяльність гетьмана зводилась до інформування західноєвропейського світу про окупацію України більшовиками та назріваючу економічну кризу. П.Скоропадський відслідковував події, які відбувалися у Європі, підтримував зв'язки з еміграцією правого спрямування.

На той час, як зазначає Б.Коваль, - “серед української еміграції виразно окреслились три категорії: республіканці під прапором УНР, консервативні кола та націонал-революціонери. Їх об'єднувало збережене прагнення до державності, але різниця у політичній, економічній, культурній програмах не мобілізувала спільного фронту” [67, с.160].

Перед консервативними колами української еміграції, до якої належав і Павло Скоропадський, також постала проблема самоорганізації. Прихильники гетьмана та представники українських хліборобських об'єднань, серед яких слід назвати В.Липинського, Д.Дорошенка, С.Шемета, О.Скорописа-Йолтуховського, М.Кочубея та інші були ініціаторами створення УСХД – організації, яка поставила за мету досягнення незалежної суверенної української держави у формі трудової монархії на чолі з дідичним гетьманом, визнаним усіма класами [136, арк. 4]. З'ясувавши у П.Скоропадського про його наміри не залишати політичної діяльності, творці УСХД звернулися до нього в кінці 1919 р. з пропозицією очолити українські консервативні сили за

кордоном “на основі своїх законних гетьманських прав для рятування погибаючої ідеї української державності” [68].

У 1922 році було визнано, що на чолі УСХД може стати лише гетьман Павло Скоропадський – “нащадок колишнього носителя верховної влади на Україні і покликаний хліборобськими групами до державної влади в 1918 р.” Таким чином, український консервативний рух від часу свого організування в еміграції був пов’язаний з особою гетьмана, що знайшло своє відображення і в назві цілого руху, який у своїх офіційних документах, а також у суспільній свідомості став іменуватися гетьманським.

Протягом 20-ти міжвоєнних років гетьманський рух знайшов однодумців і прихильників серед української суспільності в ряді країн Європи та Америки, де виникли його організації та пресові органи. Центром гетьманського руху була Німеччина, де жив П.Скоропадський і більшість членів Ради Присяжних та Головної Управи УСХД, яка з 1929 р. видавала тут свій Бюлетень. У Берліні в 1926 р. був заснований Український науковий інститут “Українським товариством допомоги біженцям”, яке очолювала на той час дружина гетьмана П.Скоропадського – Олександра Скоропадська [127, с.332].

Отже, постать гетьмана України Павла Петровича Скоропадського є неординарна, а його життя і державна діяльність вимагають подальшого ретельного дослідження. Щодо наслідків його політичної, військової та державної діяльності, то навколо них можна сперечатись, але необхідно пам’ятати про “презумпцію поваги” до історичних діячів. Приклад толерантності подав і сам Павло Скоропадський: під час війни врятував свого супротивника Є.Коновальця, а після загибелі С.Петлюри відслужив в його пам’ять панахиду [128].

Життєвий шлях Павла Скоропадського закінчився трагічно 16 квітня 1945 року в Плятінге під Мюнхеном. Під час бомбардування американської авіації він був тяжко поранений і 25 квітня помер в монастирському шпиталі у Меттені, що у Баварії.

Наукове, ідеологічно неупереджене дослідження діяльності П.Скоропадського розвивається в Україні різними науками, зокрема, історією політичної та правової думки. Інтерес цієї науки до П.Скоропадського обумовлений необхідністю опанування не лише досвіду реальних історичних процесів боротьби за власну державність, а й теоретичних надбань ідеологічних натхненників і керівників цієї боротьби.

1.2. Державотворча діяльність Павла Скоропадського

Загальне уявлення про державотворчу діяльність Павла Скоропадського та про режим, який був встановлений внаслідок зміни влади 29 квітня 1918 року до часу здобуття Україною своєї незалежності залишались на рівні розробок 20-30-х років. На думку Я.Пеленського, Гетьманат 1918 року опинився серед найбільш табуїзованих питань історії України ХХ століття, оповитих міфами, упередженнями, або й відвертими фальсифікаціями [111, с.5].

Гетьман Павло Скоропадський до революції 1917 року не був так званим “свідомим” українцем. Не був ним і не міг бути, бо як консерватор у своїх поглядах не міг розуміти демократичних, ліберальних і соціалістичних поглядів свідомого українства. Не міг ним бути, бо як людина військова і практична, а не теоретико-філософських міркувань, не міг зрозуміти явищ майже літературного характеру, яким тоді було майже все українство.

Але українська історична традиція Гетьманщини й територіально-державницькі інтереси України не були чужі йому. Про його зв'язок з минулим України не давали йому забути родова традиція, свято в роді бережена та кровні зв'язки майже зі всіма головними родами Гетьманщини.

Політичні обставини кінця ХІХ-го - початку ХХ-го століття не дали розвинути територіально-історичній національній свідомості, щоб перемінити Скоропадського в українського національного діяча, але все ж таки ця свідомість була досить сильна, щоб при першій можливості схилити його до національно-визвольних змагань українського народу.

На нашу думку, державотворча діяльність Павла Скоропадського бере свій початок з того часу, коли 29 квітня 1918 року встановлюється новий режим під проводом гетьмана. Перед цим відбулося декілька подій, які визначили можливість його реального втілення в життя. В ніч з 23 на 24 квітня 1918 року

відбулась таємна спільна нарада К.Гренера та генерала П.Скоропадського. Вона була підсумована такими положеннями:

”1. В часи перебування австро-угорських та німецьких військ на Україні ніяка українська армія не може формуватися.

2. Для всіх злочинів супроти союзних військ устанавлюються німецькі та австро-угорські польові суди.

3.3 усіх державних устанав мають бути усунені неблагонадійні елементи. Всі земельні та інші надзвичайні комітети мають бути розпущені й замінені нормальними державними або земельними органами.

4. Якщо на Україні нема військових, судових законів, то вони мають бути замінені відповідними законами Центральних держав.

5. Всі розпорядження, що гальмують торгівлю харчовими і сирими продуктами, мають бути скасовані на користь Австро-Угорщини та Німеччини. Особливо має бути допущена вільна торгівля під сильним контролем союзників і українського уряду, всі заборони вивозу й залізничний контроль слід скасувати. Має бути встановлений один спільний контроль на кордоні.

6. Аграрне питання слід розв’язати через відновлення приватної власності й виплату за розділену між ними землю. В інтересах здатності сільського господарства до експорту великі земельні господарства мають бути збережені до певних зазначених в законі меж.

7. Фінанси й валютне питання мають регулюватися на основі взаємного порозуміння між Україною та Центральними державами” [49, с.31-32].

Павло Скоропадський наводить свою аргументацію і говорить про те, що проект складався з десяти пунктів. Він безпосередньо відхилив такі норми, які пропонувалося встановити:

”1. Додаток до пункту 6-го, який встановлював тільки для Німеччини та Австро-Угорщини монопольне право користуватись вільно торгівлею харчовими продуктами.

2. Пункт 9-ий, який зобов'язував прийняти до виконання вже вироблені Центральною Радою угоди з фінансових і валютних питань. Я побоювався взяти на плечі гетьманського уряду зобов'язання недосвідченого фінансового відомства Ради.

3. Останній абзац, який зобов'язував віддати на кілька років Німеччині і Австро-Угорщині всю остачу харчового продукту та сировини і дати для них виключні митні пільги” [131, с.100-101].

Кінцевий варіант даного документу, за П.Скоропадським набирав такого вигляду: “Першим пунктом підтверджувалось визнання Брестської угоди. Другий говорив про те, що Центральна Рада розпускається, Установчі збори не скликаються, нові вибори до законодавчих установ відбудуться не раніше повного заспокоєння краю і термін їх скликання встановлюватиметься по згоді з німецьким командуванням. Третій пункт передбачав, що розміри українських військових формувань і способи їх використання мають бути установлені по згоді з німецькими генералами. Четвертий говорив про негайну відбудову правильного судового апарату і обмежував компетенцію німецьких військових судів тільки тими злочинами, що були здійснені проти їхніх військових частин. П'ятий пункт зобов'язував привести до порядку весь адміністративний апарат, очистити його від невідповідних по культурному і моральному рівні елементів, також розпустити земельні та інші революційні комітети. Шостий пункт установлював зобов'язання щодо потреб німецького війська. Сьомий – говорив про відновлення вільної торгівлі харчовими припасами і підкреслював збереження пільг для союзників, встановлених Брестською угодою. Восьмий пункт заявляв про відновлення приватної власності, збереження до певної норми великих господарств в цілях забезпечення експортної здатності хліборобства, парцеляцію великих, вище встановлених майбутнім земельним законом норм, передачу землі селянам за викуп. Останній декларував принципову згоду повернути Німеччині видатки за військову допомогу Україні” [131, с.101].

Виконання цих вимог було на користь Центральним державам, але в свою чергу, не несло за собою великих перешкод для розвитку власного господарства і давало можливість українській владі припинити анархію і соціальний розбрат, а також державного розвою шляхом багатьох розвинених європейських країн.

Вирішальну роль в здобутті П.Скоропадським влади відігравали німці. Їхня модель реформування України в більшості випадків співпадала з поглядами на державне будівництво П.Скоропадського. Лише сильна влада могла змінити наявний стан справ в Україні. П.Скоропадський розумів, що німців не цікавить розвиток і майбутній добробут держави, але їх присутність давала можливість втілити власні погляди на державно-правові засади, що не дало б змоги повернутись до російського більшовизму чи українського соціалізму. В своїх спогадах про першу зустріч з німецьким командуванням у березні 1918 року П.Скоропадський зазначав: “Я пішов переконаний, що за таких умов треба розраховувати лише на себе, оскільки, можливо, та анархія в краї, яка існувала в той час, зручна для німців. Не прийшли ж німці, витрачаючи і кошти, і людське життя своїх солдатів, заради наших прекрасних очей або для відновлення поміщицьких маєтків, а, певно, для інших цілей” [109, с.136].

Гетьманат П.Скоропадського став правонаступником УНР. Фактично Україна залишалась незалежною державою, хоч її суверенітет, так само як і за Центральної Ради, обмежувався присутністю окупаційних військ. Державною мовою залишалась українська, підтримувався розвиток освіти, науки та культури. Зміна влади у державі проходила у критичний момент для України. Це пояснювалось перш за все ускладненням стосунків між Центральною Радою і військовим командуванням Німеччини, що могло призвести до втрати незалежності. На межі громадянської війни було село. Розрахунок П.Скоропадського був у тому, щоб у країні якнайшвидше запрацював закон як гарантія подолання кризових явищ і щоб він беззаперечно виконувався.

Політичну програму П.Скоропадський бачив у проведенні середньої лінії між політичними крайнощами: “Я не мав сумніву, що переворот потрібний і корисний, навіть в тому випадку, коли нова влада не могла довго утриматися... В питаннях соціальних, так і національних, треба було шукати компромісних рішень, потребу взаємних поступок, завдання тим більше важке, що все поділилося тоді на різко протилежні угруповання: одне українське – різко шовіністичне, друге – рішуче не хотіло ніякого українства; одне – зо всіма крайностями і утопіями соціалізму, друге – без усякого політичного чуття необхідності деяких соціальних реформ”.

29 квітня була проголошена “Грамота до всього українського народу,” яка визначала головний зміст політики Української Держави. Так, “влада управління належить виключно до Гетьмана України” і проводиться через призначеного гетьманом Кабінету Міністрів”. Центральна Рада з її органами розпускалася і всі урядовці звільнялися зі своїх посад [154, арк. 170-172]. Також передбачалось прийняття нового закону про вибори до Українського Сойму, який повинен був замінити Установчі Збори. Відновлювалась приватна власність, купівля та продаж землі, мали бути вироблені заходи по ліквідації великого поміщицького землеволодіння. Широко розвивалося приватне підприємництво, передбачалось покращення умов праці залізничників. Держава отримала офіційну назву – Українська Держава [44].

У заяві Ради Міністрів від 10 травня 1918 р. зазначалося: “Гетьман не думає стати самодержцем. Назва Гетьман це втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежної і вільної України. Стоячи на чолі українського правительства, гетьман тим самим відновляє й закріплює в народній свідомості думку про невідбиральні народні й козацькі вольності”. Сам П.Скоропадський сподівався створити “здібний до державної праці сильний уряд; відбудувати армію і адміністративний апарат, яких в той час фактично не існувало, і за їх поміччю відбудувати порядок, опертий на праві; провести необхідні політичні і соціальні реформи”. Майбутню політичну

реформу гетьман уявляв так: “ні диктатура вищого класу, ні диктатура пролетаріату, а рівномірна участь всіх класів суспільства в політичному житті краю” [124, с.106-107].

Каркас нової влади конструювали “Закони про тимчасовий державний устрій”. Вони фактично відбивали положення “Проекту Основного закону Російської імперії (1905р.)”. Безпосереднім розробником закону був О.Палтов – член УНГ. Він хотів проголосити Україну спадковою конституційною монархією на чолі з королем. П.Скоропадський відхилив ці пропозиції, а натомість на чолі держави поставив гетьмана та владу гетьмана проголошував тимчасовою до скликання парламенту, який мав вирішити питання про форму Української Держави.

Перший закон “Про гетьманську владу” наділяв П.Скоропадського необмеженими правами, зокрема, зосереджував три гілки влади в його руках. Гетьман призначав Отамана Ради Міністрів і затверджував увесь кабінет з подання складу кабінету Отаманом Ради Міністрів і припиняв його повноваження. Гетьман також виступав як “вищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами”, стверджував закони і без його санкції ніякий закон не мав юридичної сили.

Другий закон “Про віру” визнавав державною релігією православну віру, в той же час, представники інших конфесій мали право вільно проводити власні богослужіння.

Третій закон “Права та обов’язки українських козаків та громадян” визначав сукупність прав та обов’язків громадян, а також гарантував непорушність власності та недоторканність майна.

Четвертий – “Про закони” встановлював порядок прийняття нормативно-правових актів. Кожне міністерство повинно було готувати свої законопроекти, пізніше вони передавалися для обговорення до Ради Міністрів і в останню чергу їх затверджував своїм підписом гетьман, після чого вони набирали юридичної сили.

Наступним законом був Закон “Про Раду міністрів і міністрів”, що визначав функціональне призначення даного органу. Уряд був підзвітний гетьманові і ніс відповідальність за свою роботу.

Передостаннім законом був закон “Про фінансову Раду”. Вона визнавалась найвищою установою з питань фінансів та кредиту. До її складу входили члени, що призначались гетьманом, отаман Ради Міністрів, міністр фінансів і державний контролер. Останній “Про генеральний Суд” закладав основи для судової системи Української Держави. Суди мали стати “вищим охоронителем і захисником” закону.

Всі ці вищенаведені закони увійшли в один закон і склали юридичні основи для подальшої державотворчої діяльності.

Наявність розрухи і анархії після революції та загроза з боку більшовиків виправдовували встановлення сильної централізованої влади для проведення необхідних реформ і направлення суспільного життя у необхідне русло. Центральна Рада та Рада Народних Міністрів розпускалися, міністри та товариші міністрів звільнювалися з посад, апарат міністерств залишався від попереднього уряду. Скасовано Земельний закон від 18 січня, відновлено право приватної власності, земля та майно повертались колишнім власникам. Було декларовано проведення аграрної реформи за рахунок обмеження великого землеволодіння. Усі громадяни України визнавались рівними перед законами Української Держави [55, с.1-5].

Гетьманську державу підтримали ті верстви населення України, яким набридли принесені революцією анархія та хаос, які сподівались, що тверда влада зможе покласти цьому край. Закономірно, що ці настрої переважали серед маєтних класів: офіцерського складу армії, великих землевласників та заможних селян, промисловців та дрібних підприємців, вищих прошарків чиновництва, що складали разом не менше 20% населення України [118, с.132]. Натомість засудили зміну влади як державний переворот соціальні кола

і верстви, які підтримували Центральну Раду, а також українські національні партії.

1 серпня 1918 р. за ініціативою П.Скоропадського було ухвалено “Тимчасовий закон про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами держави Ясновельможного пана Гетьмана всієї України”. У вказаних випадках владні повноваження переходили до колегії Верховних правителів держави. З трьох її членів одного мав визначити гетьман, ще по одному – Державний Сенат і Рада Міністрів. Голову колегії призначав гетьман, а її рішення ухвалювалися більшістю голосів. Даний закон був застосований лише одного разу – під час візиту П.Скоропадського до Берліна у вересні 1918 р., коли колегію очолив тодішній Голова уряду Ф.Лизогуб [124, с.107].

Державне управління покладалось на Раду Міністрів, яку очолював Отаман-Міністр, а керівництво його справами доручалося Генеральному Секретареві, у підпорядкуванні якого була Генеральна Канцелярія.

25 травня 1918 р. прийнято “Положення про Малу Раду Міністрів”, до складу якої входили заступники міністрів. До її компетенції належав розгляд тих законодавчих і адміністративних пропозицій міністрів, що “через їх нескладність не потребували взаємної згоди відомств у письмовій формі” [137].

Однією із найболючіших проблем, з якими П.Скоропадський зіштовхнувся у державотворчій діяльності, була кадрова проблема, яку треба було вирішувати у найкоротший час.

Перший Отаман – Голова Ради Міністрів М.Устимович сформувати уряд не зміг. Призначений замість нього тимчасово М.Василенко був відомим науковцем (професором права) і громадським діячем поміркованої орієнтації, членом Українського наукового товариства, Старої Громади, ТУП і кадетської партії [124, с.108].

Була розпочата діяльність з формування кабінету міністрів, політичну спрямованість якого визначав гетьман. За свідченнями М.Василенка, П.Скоропадський мав щирі наміри співробітничати принаймні з поміркованою частиною української демократії. Гетьман заявив йому, що “про правий кабінет не може бути й мови, що склад правительства повинен бути лівий, що реформи необхідні, що земельна реформа має бути проведена в тім напрямі як це зазначено у Грамоті... . В основу його діяльності має бути положе національне відродження України, але очевидно без тих крайностей, які б дражнили населення, шкодили б правильному розвитку національного життя і викликали б неохоту до українства серед інших національностей” [39, с.54].

Головним завданням голови уряду було сформувати кабінет, особливо гетьмана цікавила співпраця з українськими соціалістами-федералістами. Однак вони перейшли в опозицію до нової влади, тому в склад уряду були включені представники консервативних кіл населення.

Під головуванням П.Скоропадського було проведене перше засідання Ради Міністрів, на якому було вирішено долю колишніх урядовців. Ніхто з них не підлягав ніякій відповідальності і арешту [155, арк. 1-2]. Новим головою Ради Міністрів було призначено Ф.Лизогуба. Затвердження складу уряду, яке відбулося 3 травня 1918 р. мало велике значення, оскільки з перших днів створення Української Держави, дало можливість працювати над подальшою розбудовою України та її державних інститутів.

В Українській Державі було створено чотирнадцять міністерств, Державну канцелярію та службу Державного контролю (виділення у окремий напрям державного управління, що само по собі є вже вагомим започаткуванням того періоду). міністерства були як галузеві, так і функціональні: внутрішніх справ, військових справ, морських справ, закордонних справ, народного здоров'я та опікування (поєднання охорони здоров'я з соціальним захистом), земельних справ, народної освіти та

мистецтва (зосереджувалися всі гуманітарні питання), праці, продовольчих справ, сповідань, торгу і промисловості, фінансів, шляхів та юстиції.

Деякі автори наукових праць звинувачують гетьмана у сформованому неукраїнському уряді. За національностями Рада Міністрів складалася із дванадцяти міністрів українського походження і лише четверо – представники інших національностей (поляк А.Ржепецький – міністр фінансів, єврей С.Гутник – міністр торгівлі, росіяни Ю.Вагнер – міністр праці, Г.Афанасьєв – Державний контролер). До складу уряду входили в основному представники консервативного та ліберального політичних спектрів. Ліберальні погляди, окрім Ф.Лизогуба, сповідували міністр освіти М.Василенко, міністр народного здоров'я Любинський, міністр шляхів сполучення Бутенко, міністр землеробства Колокольцев, виконувач обов'язків міністра закордонних справ Д.Дорошенко, міністр віросповідань В.Зіньківський, міністр юстиції М.Чубинський.

Проти періоду Центральної Ради в гетьманському уряді з'явилося два нові міністерства – народного здоров'я та віросповідань. Водночас удосконалювалася внутрішня структура міністерств. Здебільшого вони поділялися на департаменти (так, Міністерство сповідань мало департаменти православної церкви, інослов'янських та іновірних сповідань, духовної просвіти; Міністерство народної освіти – департаменти вищої, середньої, нижчої та професійної освіти). Деякі міністерства мали складнішу структуру. Наприклад, Міністерство внутрішніх справ, поряд із департаментами міського самоврядування, державної варти, страхування та біженців, мало у своєму складі також Головне управління військового обов'язку та Управління у справах преси. При ньому діяли УТА (Українське телеграфне агентство) та Позавідомча ревізійна комісія. Подальше структурування вищих виконавчих органів влади призвело до утворення в складі окремих міністерств досить самостійних управлінь: Головного управління мистецтв і національної

культури при Міністерстві народної освіти та мистецтва, Головного управління місцями ув'язнення при Міністерстві юстиції [124, с.109].

Рішення Ради Міністрів приймалися більшістю голосів, причому при рівності – голос голови був вирішальним. Окрім ухвалення і прийняття постанов, законів, статутів тощо Рада Міністрів оформлювала свої рішення і у формі наказу. Так, на своєму засіданні 19 червня 1918 р. призначила своїм наказом за № 1 свого представника до Ради головноуповноваженого з управління та ліквідації інституцій військового часу за підписом Голови Ради Міністрів та державного секретаря [42, с. 3]. Департаменти готували законопроекти, проекти постанов Ради Міністрів, наказів міністра тощо. В більшості випадків департаменти міністерств мали правовий статус урядових органів державного управління.

Міністерство мало статус головного (провідного) урядового органу напряму (галузі), який об'єднував, координував та контролював роботу департаментів, головних управлінь, окремих відділів тощо.

Правовою основою статусу міністерств було використання практики затвердженого в 1896 р. "Учреждения Министерств" Російської імперії. В них було виписані всі урядові структури із визначенням повноважень та компетенції. Окремо було розписані права та обов'язки міністрів, товаришів міністрів, директорів та віце-директорів департаментів. Але в більшості випадків уряд Української Держави 1918 р., враховуючи зміни, приймав власні статuti міністерств (сповідань, праці тощо), департаментів (межовий, державного опікування тощо), Головної управи військової повинності.

Робочий апарат самого міністерства складався із двох установ: Канцелярія міністра та Департамент загальних справ. Канцелярія міністра була головним посередником та провідником між департаментами, управліннями та міністром. У складі Канцелярії міністра утворювалися відділи за такими напрямками роботи: персонального складу, правовий, розпорядчий та видавничий.

Відділ персонального складу завідував, з оформленням у належних випадках наказів міністра, всіма змінами у персональному складі міністерства і підлеглих йому установ, а також справами про загальну службову відповідальність урядовців міністерства.

Правовий відділ:

- займався внесенням на розгляд Ради Міністрів законопроектів міністерства;
- редагував та розробляв їх за умови співпраці з юрисконсультською частиною міністерства;
- вживав заходи щодо наступного оголошення і розсилки у підлегли міністерству інституції відповідних законів після їх затвердження.

Видавничий відділ:

- видавав друкований офіційний орган міністерства;
- друкував і розсилав окремі циркуляри міністерства;
- робив повідомлення через засоби інформації і пресу про поточну діяльність міністерства та про його важливіші розпорядження.

Розпорядчий відділ:

- виконував окремі доручення міністра і його товаришів;
- вів їх особисте і службове листування, яке виходило за межі компетенції окремих департаментів,
- займався ексекуторською діяльністю,
- реєстрував службову кореспонденцію міністерства, маючи постійний зв'язок і нагляд за реєстратурами департаментів міністерства.

Департамент загальних справ міністерства брав на себе ведення усіх адміністративних, господарських, юридичних та фінансових справ, залишаючи Департаментам займатися лише своїм напрямом. Такий департамент існував в усіх міністерствах і, на наш погляд, він у сучасних умовах, був би доречним, тому що його діяльність пов'язано із зменшенням

паперообігу відомства, економією коштів і полегшенням контролю за виконанням завдань.

Адміністративний відділ займався:

- оформленням призначень на посади в самому міністерстві;
- веденням формулярів урядовців;
- відпустками, відрядженнями, видачею одноразової допомоги тощо;
- справами друку у Державному віснику розпоряджень міністерства і наказів про призначення у центральних та місцевих установах міністерства;
- різноманітними справами, які виходили поза компетенцію інших департаментів міністерства;
- підготовкою таких законів і розпоряджень, які мають загальне значення для всього відомства;
- зносинами із секретаріатами Ради Міністрів та Малої Ради Міністрів відносно законопроектів, підготовлених Департаментами і реєстрацією усіх законопроектів міністерства.

Пенсійний відділ :

- вів усі справи з призначення пенсій і одноразових допомог,
- визначав розряд пенсій з загальноуніверситетської служби та з навчальної і наукової праці усіх різновидів;
- розробляв постанови про забезпечення після служби народним вчителям пенсій.

Бюджетний відділ займався складанням загального річного кошторису міністерства на підставі часткових кошторисів, надісланих місцевими інституціями і перед тим перевірених відповідними департаментами, зносився з Міністерством фінансів, Департаментом “державна скарбниця” та губернськими фінансовими палатами про екстрене відкриття кредитів за рахунок кошторису на різні випадкові потреби, коли такі потреби офіційно затвердили у тому чи іншому департаменті.

Бухгалтерія міністерства:

- здійснювала зносини із Департаментом “державна скарбниця” Міністерства фінансів, фінансовими палатами та місцевими державними скарбницями про надання у розпорядження відповідних місцевих інституцій призначених їм кредитів;
- видавала постійні і одноразові аванси на службові потреби урядовим уповноваженим міністерства на прохання окремих департаментів;
- видавала урядовцям посадову платню, одноразові допомоги та кошти на відрядження;
- вела розрахункові операції міністерства; звітувала перед Державним контролем як по прибутках, так і по видатках міністерства.

Юридичний відділ:

- перевіряв і редагував законопроекти, які передавалися із різних департаментів міністерства;
- вів справи, які спеціально для юридичного обґрунтування або проведення по судовим установам передавалися із департаментів.

Статистичний відділ збирав і обробляв статистичні матеріали департаментів, головних управлінь тощо, а також самостійно здійснював по завданню міністра збір та обробку даних роботи галузі в цілому.

Екзекуторська частина:

- закупляла необхідне рухоме майно для міністерства та розподіляла його по департаментах;
- займалася інвентаризацією майна, ремонтом приміщень міністерства;
- купівлею канцелярського і господарчого приладдя, палива тощо, видавала його та доглядала за ним і вела всі господарчі справи міністерства.

Реєстратура відповідно реєструвала всі вхідні та вихідні документи; завідувала загальним для всіх департаментів міністерства архівом закінчених справ; несла постійне цілодобове чергування для прийому службової

кореспонденції. Будівельний відділ перевіряв технічні кошториси з відбудови та ремонту шкіл на Україні [169, арк. 10-10 зв].

У системі центральних виконавчих органів Української Держави 1918 р. були присутні органи зі спеціальним статусом: Державна канцелярія, Державний контроль та прирівняний до цього статусу Головноуповноважений по управлінню та ліквідації інституцій та організацій військового часу Української Держави. Вони відзначалися особливим правовим статусом, порядком призначення та звільнення керівництва, стосунками з іншими вищими та центральними органами виконавчої влади. Вони не належали до урядових органів. Керівництво призначав та звільняв особисто гетьман за власним розсудом. Вони не були членами Ради Міністрів, проте мали вирішальний голос з питань своєї компетенції. В службовому відношенні державний секретар та державний контролер користувалися правами міністра, а їх помічники та головноуповноважений – товариша міністра.

Отже, процес становлення органів виконавчої влади Української Держави 1918 року, відзначався упорядкованістю та раціональністю при побудові вищої та центральної ланки цих органів. А також їх дієвий механізм взаємодії, з урахуванням важелів та противаг, окреслив контури оптимальної та ефективної системи державного управління Української Держави 1918 року.

Велике значення для налагодження роботи на місцях мав адміністративний розподіл Української Держави. За ним було створено 10 губерній – Волинську, Катеринославську, Київську, Подільську, Полтавську, Поліський округ, Харківську, Херсонську, Таврійську, Чернігівську [161, арк. 132]. В свою чергу губернії ділилися на повіти, а повіти – на волості. В листопаді 1918 р. до Української Держави відійшла Холмська губернія з 10 повітами [161, арк. 132]. Гетьману вдалося частково реалізувати ідеї соборності українських земель шляхом приєднання тих територій, де українці становили більшість населення.

Центральна Рада не змогла створити розгалужений апарат на місцях, що було однією із причин її поразки. З подібною проблемою довелося зіштовхнутися й гетьманському уряду.

14 травня замість комісарів УЦР було призначено старост, які очолювали місцеву адміністрацію. Однак уже невдовзі з'ясувалося, що місцеві органи самоврядування у формі земств та міських зібрань у ряді випадків бойкотували дії нової влади або не бажали співпрацювати з нею.

Протиурядова позиція органів самоврядування, котру ініціювали партії соціалістичної орієнтації, викликала зворотну реакцію влади, яка заборонила проведення з'їзду представників міст, призначеного на 1 травня 1918 р. У ряді мість старости розпустили земства й тимчасово призначили для ведення справ осіб із числа членів управи або ж відновлювали дореволюційні склади земств, додаючи до них представників від усіх верств населення. Подібні кроки застосовувалися й щодо тих міських дум, які вели особливо деструктивну політику, зокрема Катеринославської та Одеської. Звичайно, це перевищувало повноваження, дані старостам. Тому за дорученням гетьмана 29 червня було ухвалено закон, згідно з яким губернський староста в певних випадках мав право розформувати органи місцевого самоврядування з дозволу міністра внутрішніх справ, якщо їхні дії шкодили налагодженню справ і йшли врозріз з державними інтересами. Розуміючи, що нейтралізувати вплив опозиції в традиційних структурах самоврядування буде справою вкрай важкою і тривалою, уряд робив кроки в напрямку творення нових органів місцевого управління. У заяві Ради Міністрів 10 травня підходи до вирішення цього питання формулювалися таким чином: “Господарська й земська самоуправа надто дорогі теперішньому Правительству, в склад котрого увійшли особи з довгою минулою громадською діяльністю на полі місцевого життя, і підозріння, немов би Правительство бажало зменшити права місцевої самоуправи й усунути з неї широкі верстви населення, повинні з тої причини зовсім відпасти. Однак досвід останнього часу показав, що правильне

ставлення місцевого господарства можливо тільки під умовою притягнення до цієї справи більше підготовлених елементів, для чого потрібно буде, - зберігши загальний демократичний характер земських і міських управ, внести у виборчий закон до цих інституцій такі зміни, котрі забезпечували б продуману та продуктивну роботу для добра місцевого населення”. Ухвалений 5 вересня закон про вибори до земства запроваджував вибори по двох куріях залежно від суми земського податку, низку інших обмежень. Та головна його мета полягала в тому, щоб, за словами тодішнього міністра внутрішніх справ І.Кістяківського, земське життя направляла “середня курія – хлібороби, елемент досить культурний і виключно національний” [124, с.109-110]

Досить серйозні звинувачення на адресу місцевих органів влади висували земські діячі, відзначаючи, що серед методів їхньої діяльності були й каральні акції, катування селян, грабежі та розстріли.

Взагалі ж відмінною ознакою кадрової політики П.Скоропадського було те, що апарат управління формувався не за національною ознакою, а за принципом професійності. Зрозуміло, це давало привід для звинувачень з боку тих, хто вважав головним критерієм добору на державну посаду ступінь національної свідомості, патріотизм тощо.

Але й зовні ці правила до формування кадрового корпусу нової влади давали перебої: спеціалісти старої школи часто діяли застарілими методами, непопулярними в народі, не встигали за розвитком подій, не враховували революційного характеру моменту й нових вимог, які висував час. Тому і в Українській Державі відчувався постійний “кадровий голод”, що позначалося на загальному стані справ [124, с.111]

Сприяти дотриманню законів і правопорядку, підтримати реалізацію внутрішньої політичної лінії на місцях мала Державна варта, яка була створена в середині травня. На місцях вона підпорядковувалася безпосередньо старостам, зокрема в губерніях діяли їхні помічники – інспектори Державної варти, а в повітах – начальники повітової Державної варти. Департамент

Державної варти мав виконувати поліцейні функції. В Міністерстві внутрішніх справ було створено особливий відділ, який відігравав роль органу державної безпеки. Прагнучи мати інформацію про можливі антидержавні виступи, гетьман чітко усвідомлював наявність загрози, що крилася в діяльності більшовиків, соціалістів, інших сил, незадоволених режимом.

У добу Української Держави 1918 р. Міністерство внутрішніх справ було цивільним відомством європейського типу і відповідно було вищим урядовим органом виконавчої влади у прийнятті рішень та реалізації державної внутрішньої політики. Виходячи із цього основного завдання в системі Міністерства внутрішніх справ Української Держави 1918 р. перебували: Департамент загальних справ, Технічно-господарський департамент, Окреме управління по біженецьким справам, Департамент місцевого самоврядування, Департамент державної варти, Департамент по справам страхування і протипожежних заходів, Департамент сільських справ, Головна управа по військовій повинності, Управління по справам друку та окреме поштово-телеграфне відомство [168, арк. 42 зв.; 164, арк. 1].

В складі МВС Української Держави 1918 р. правоохоронною діяльністю займався Департамент державної варти. 10 червня 1918 р. Радою Міністрів прийнято рішення про ліквідацію Адміністративно-політичного особливого департаменту Міністерства внутрішніх справ УНР та заснування Департаменту державної варти [172, арк. 1]. Таке рішення ґрунтувалося на тому, що департамент МВС УНР не мав місцевих підрозділів, а саме головне, він займався лише питаннями політичного розшуку, а не координацією підрозділів міліції на місцях. Виходячи із цього, 18 травня 1918 р. гетьманом було затверджено постанову на зміну і доповнення постанов колишнього Тимчасового уряду Росії про утворення міліції від 17 квітня 1917 року і розпорядження колишньої Центральної ради УНР про зміну діючих законів про міліцію і утворення Державної варти. Існуючу на підставі постанови

колишнього Тимчасового уряду міську і повітову міліцію до утворення відповідних законів перейменували у Державну варту, передавши її під владу і розпорядження в адміністративному відношенні до губернських і повітових старост. Утримання ж урядовців Державної варти з 1 червня 1918 р. відносилось на кошторис Міністерства внутрішніх справ [173, арк. 81-81 зв.]. Проте це була не просто зміна назв. У цьому акті було закладено зовсім інший підхід, за яким правоохоронною діяльністю займаються лише професійні державні службовці, які виконують цю специфічну державну функцію.

В загальному, характер правового поля та задекларовані наміри нового уряду свідчили про те, що кінцевою метою державного будівництва гетьман вважав формування громадянсько-правового суспільства, в якому пріоритетними були б закон і право власності. Інша справа, що методи, обрані для вирішення поставлених завдань, породжували нарікання.

Коли до більшовицької загрози додалася ще одна – підготовка антигетьманського повстання радикальним крилом Національного союзу, - П.Скоропадський змушений був кардинально коригувати зовнішньополітичний курс. Як уже згадувалося, події в Австро-Угорщині й Німеччині позбавили гетьмана надійної військової підтримки, а позиція Антанти була жорстко пов'язана з реставрацією колишньої Росії. Залишалася єдина сила, на яку міг розраховувати гетьман, - “біла гвардія” Денікіна. Але цей політичний табір і чути не хотів про сепаратистські тенденції колишніх суб'єктів Російської імперії. За цих умов П.Скоропадський зробив найбільш суперечливий протягом усього свого перебування при владі крок: він видав грамоту від 14 листопада, в якій проголосив намір встановити федеративні зв'язки з Росією. В документі, зокрема, зазначалося: “На принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю, і в її межах перший раз свобідно віджили всі принижені і пригноблені більшовицьким деспотизмом громадяни

бувшої Росії... Їй першій належить виступити у справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення великої Росії. В досягненні цієї мети лежить як запорука добробуту всієї Росії, так і забезпечення економічно-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутності” [124, с.134].

На думку багатьох дослідників сучасного періоду, звинувачення на адресу П.Скоропадського в зраді інтересів України з боку деяких українських діячів диктувалися радше політичними розрахунками. Адже за рік до того діячі УЦР в особі М.Грушевського, В.Винниченка і С.Петлюри відстоювали програму федеративної розбудови небільшовицьких держав, що виникли на постімперському просторі. Та й пізніше такі відомі політики, як Є.Петрушевич (президент ЗУНР), А.Крушельницький (міністр освіти УНР), Ю.Бачинський (представник уряду УНР у США в 1919 р.), віддали данину вже радянській формі федералізму.

Варто при цьому мати на увазі, що виводити позицію гетьмана лише з політичних колізій жовтня-листопада 1918 р., як це робить ряд істориків, було б спрощенням. Насправді ідея федеративного устрою була близькою П.Скоропадському за вихованням, життєвим устроєм і світосприйняттям, хоча трактував її він досить довільно. Водночас це не означало, що він відмовляв Україні в праві на суверенність. Просто за тих умов єдиною формою російсько-українських взаємин, здатних забезпечити українському народові гідне існування, на його думку, могла стати федерація [124, с.135].

1.3. Діяльність Павла Скоропадського на еміграції

Наростання драматизму революційних подій та офіційні звинувачення П.Скоропадського у зраді Української Народної Республіки не залишили для нього вибору – єдиною політичною реальністю стала еміграція. Можна лише гадати, наскільки трагічним для політика був період складної внутрішньої боротьби, розчарування, втрати ілюзій. Оголошений поза законом згідно з постановою Директорії та універсалу С.Петлюри Павло Скоропадський покидає Україну і емігрує до Німеччини, де оселяється в берлінському передмісті Ванзее. У його житті розпочинається етап свідомої громадської діяльності в умовах європейської свободи думки, переконань, період непохитної віри в необхідність державної незалежності України. Найбільш влучну характеристику цьому періоду дала донька П.Скоропадського Єлизавета у своїх спогадах: “Вся праця батька на чужині полягала в тому, щоб зберегти, розвинути і в слушний час здійснити ідею великої незалежної Української Держави”. На думку іншої доньки Олени Отт-Скоропадської саме на еміграції Павло Скоропадський остаточно сформував свої погляди на питання державної незалежності України, свідомо став на позиції самостійної України, будучи твердо переконаним, що вона має бути незалежною державою [106, с.99]. Заслуга доньок П.Скоропадського перед наукою полягає в тому, що згадуючи цей період вони дуже влучно звертають увагу на те, як П.Скоропадський розгортав свою політичну діяльність на еміграції, дивлячись на українську справу як на основне завдання свого життя. Цю ідею він сповідував аж до самої смерті. Їй же було підпорядковане родинне і громадське життя Скоропадських у Ванзее.

Ідея єдності українців-емігрантів, державні та правові погляди П.Скоропадського, ненастанна громадська діяльність згуртувала навколо нього колишніх працівників урядових і дипломатичних структур гетьманської держави, прихильників та представників українських хліборобських об'єднань

В.Липинського, Д.Дорошенка, С.Шемета, О.Скорописа-Йолтуховського, М.Кочубея та ін. З ініціативи цих діячів постала організаційно-політична основа української еміграції в Європі – Український Союз Хліборобів-Державників (УСХД). УСХД згодом став політичною основою більш широкого громадського утворення, яке прийнято називати гетьманським рухом. Для ініціаторів гетьманського руху П.Скоропадський крім того, що був “...головою роду, що відновив 29 квітня свою гетьманську традицію і тим самим став єдиним законним гетьманським родом у нових історичних умовах”, для членів створеної консервативно налаштованої організації став символом української суверенної держави і її верховної влади. Український консервативний рух з моменту його створення в еміграції органічно поєднався з особою гетьмана “ на основі законних гетьманських прав для рятування погибаючої ідеї української державності” [68].

Наказ Гетьманській Управі на час перебування на еміграції Павла Скоропадського від 23 березня 1927 року дає нам можливість уяснити основну мету, ієрархічну і функціональну структуру УСХД. Цей документ складається із вступу і п’яти розділів. У вступі говориться, що “гетьманський монархічний рух спирається на три неподільні основи: кермуючу ідею, якою є ідея Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці всіх самоорганізованих класів України (класократія); організацію, яка переводить в життя ідею; Гетьмана (Його Рід), що персоніфікує собою єдність ідеї та організації. Від виразного окреслення взаємовідносин цих трьох основ залежить єдність руху і осягнення наміченої цілі:- Українська Держава в Формах Трудової Монархії. Виразне окреслення взаємовідносин між Гетьманом, який персоніфікує єдність ідеї та організації; Радою Присяжних – що дає ідейний провід і Гетьманською Управою, що організує сили гетьманського руху – може бути осягнене тільки шляхом точного поділу прав і обов’язків. До цього стремить Наказ Гетьманській Управі” [174, арк. 194об.].

У першому розділі “Пан Гетьман” говориться, що “...будучи символом єдності ідеї та організації, єсть (автор. - Гетьман) першим Слугою ідеї і тим самим Верховним Керівником Гетьманського Руху. Пан Гетьман у згоді з Радою Присяжних відбирає та призначає Голову Гетьманської Управи; звільняє його сам, або при представленню Ради Присяжних; вказує Голові Гетьманської Управи хибні організації та шляхи для їх направи, приймаючи на увагу її загальну цілість організаційної праці; затверджує та звільняє членів Гетьманської Управи по представленню Голови Гетьманської Управи” [174, арк. 194об.].

Другий розділ “Рада Присяжних” визначає функції Ради Присяжних, як ідейного керівника гетьманського руху, вона “...стоїть на охороні чистоти і непорушності основ. Вона предкладає Пану Гетьману кандидатів на голову Гетьманської Управи; в разі потреби звертається до Пана Гетьмана з проханням про звільнення Голови Гетьманської Управи; стежить за ідейним напрямком праці Гетьманської Управи; вирішує разом з Паном Гетьманом непорозуміння між Паном Гетьманом та членами Гетьманської Управи” [174, арк.194об.].

Третій розділ “Гетьманська Управа”. “Гетьманська Управа, будучи виконавчим органом Гетьманського руху, веде, всю внутрішню організаційну працю, так і зовнішню політичну акцію. Вона складається з Голови і членів. Гетьманська Управа об’єднує і репрезентує всі Гетьманські організації і всіх гетьманців; дає їм спільний напрямок; дбає про активність Гетьманського руху і як найтісніший внутрішній зв’язок між всіма гетьманцями; стежить за діяльністю гетьманських організацій і окремих гетьманців з метою збереження чистоти Гетьманського руху і вироблення типу активного, але разом з тим дисциплінованого гетьманця” [174, арк. 195].

Четвертий розділ “Голова Гетьманської Управи” визначав функціональні обов’язки та права Голови Гетьманської Управи: “веде зовнішню і внутрішню політику Гетьманського руху; несе відповідальність перед Паном Гетьманом і

Радою Присяжних за свою діяльність і діяльність всієї Гетьманської Управи; керується вказівками Пана Гетьмана і Ради Присяжних по відношенню до загального напрямку праці, але бере на себе відповідальність за рішення щодо подробиць; добирає собі та предкладає Пану Гетьману на затвердження або звільнення членів Гетьманської Управи” [174, арк. 195].

П’ятий розділ “Члени Гетьманської Управи” за яким “члени Гетьманської Управи являються найближчими співробітниками Голови Управи; в випадках розбіжності поглядів на вирішення даної справи Голова Гетьманської Управи приймає своє рішення, яке виконується. Особливі погляди членів Гетьманської управи мають бути вписані в спеціальний реєстр; всі розбіжності поглядів між Головою і Членами Гетьманської Управи предкладаються на вирішення Пана Гетьмана спільно з Радою Присяжних; Члени Гетьманської Управи призначаються та звільняються Паном Гетьманом на представлення Голови Гетьманської Управи” [174, арк. 195].

У міжвоєнні роки гетьманський рух став масовим явищем і набув характеру організованої національної політичної ініціативи, присутньої у більшості країн, де проживала українська діаспора. Його політичні позиції особливо сильними були в Європі, де знаходився ідеологічний центр руху. Інституції руху створювались у Німеччині, зокрема, Український науковий інститут, який був створений за безпосереднього сприяння дружини П.Скоропадського – Олександри Скоропадської. Основні місця в цій науково-дослідній установі займали члени гетьманського руху до закриття його в 1945 році. В Австрії зосередив свою роботу теоретик українського консерватизму В.Липинський, який у 1920-1925 роках видавав збірник “Хліборобська Україна” – друкований орган гетьманського руху. В Чехословаччині існувала мережа гетьманських організацій, таких як “Український Стяг”, Союз Українських Хліборобів в ЧСР, Група гетьманців у Празі. У Франції працював Союз Українських Хліборобів, у Польщі – Варшавська група УСХД.

Вплив гетьманського руху розширив свої географічні межі на Північну і Південну Америку. Велику роль в цьому процесі відіграв Осип Назарук, який був міністром ЗУНР. Під його ідейним керівництвом Січова організація, яка стала основою гетьманського руху, пройшла швидку й радикальну еволюцію. На V-му з'їзді Січей 30-31 травня 1924 року прийнято новий статут, скасовано в організації виборність та замінено її принципом призначення згори; всю владу в організації зосереджено в руках її провідника, що носив титул Головного отамана. На початку листопада 1924 року американські "Січі" явно стали на гетьманській платформі, визнавши Павла Скоропадського законним гетьманом-монархом України [8, с.296].

З початком 1934 року організація Гетьманської "Січі" змінила свою назву на "Союз Гетьманців Державників". У 1940 році був завершений процес консолідації через створення центрального представництва української еміграції – Український Конгресовий Комітет Америки (УККА).

28 березня 1942 року під натиском урядових чинників США СГД було самоліквідовано. Відновлено діяльність гетьманських організацій США і Канади після Другої Світової війни [8, с.297].

Роки 1937 – 1938 стали найбільш видатними й найбільш плідними для СГД. В той час об'їздив гетьманіч Данило Скоропадський осередки цієї організації. В Канаді було велике число старшин, вояків і прихильників гетьманського руху, які в часі Першої Світової війни були під командою гетьмана Павла Скоропадського. Це були люди освічені, багато з них з університетською освітою. В той час вони сповняли важливу й праведну роль в українському громадському житті в Канаді. Союз Гетьманців Державників був одним із основоположників Комітету Українців Канади [86, с.240].

Організований гетьманський рух дозволив реалізувати численні громадські ідеали та завдання діяльності П.Скоропадського в еміграції. По-перше, він об'єднав і зробив сталими зв'язки між різними за характером громадськими організаціями, біля витоків яких стояв П.Скоропадський,

наприклад, Українським науковим інститутом (наукова інституція). Українською православною церквою (релігійне об'єднання) тощо. По-друге, гетьманський рух у багатьох країнах світу невтомно поширював відомості про Україну як окрему країну, що не належить до Росії і про загрозу більшовизму для цивілізації. По-третє, в умовах організованої громадської діяльності, широкого обміну думками, кристалізації політичних переконань сформувалися теоретичні засади українського консерватизму ХХ століття, зокрема, консервативні погляди на державу та право.

Працюючи на громадській ниві П.Скоропадський певним чином сформулював і синтезував власні погляди на політику, державу і право, піднявся на рівень теоретичного, концептуального осмислення українського питання в дискусіях з В.Липинським, О.Назаруком та іншими активними діячами гетьманського руху.

Зразки політичної та правової думки П.Скоропадського періоду еміграції містяться в основному в документах громадських організацій та приватному листуванні з видатними діячами гетьманського руху. На загальному тлі виділяється переписка з В.Липинським та О.Назаруком. Теоретичні погляди В.Липинського, “науковця в реальній політиці”, організатора Української Демократичної Хліборобської партії, Українського Союзу Хліборобів-Державників, керівника кафедри історії української державності в Українському науковому інституті в Берліні, першого і, очевидно на той час, єдиного українського історика і політолога, який здійснив науковий систематичний аналіз такої складної категорії політичної науки, як політична культура стосовно українського ґрунту, перекonanого ідеолога української державності, безпосередньо вплинули на П.Скоропадського як теоретика гетьманського руху. По-перше, В.Липинський дав безсторонню, наукову оцінку історичному періоду гетьманської держави. У “Листах до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму” В.Липинський в Гетьманщині розрізняє два періоди: “українсько-державний хліборобський при

кабінеті Лизогуба й російсько-федеративний протофісівський при кабінеті Гербеля... Перший і найдовший період Гетьманства Павла Скоропадського був безумовно періодом будівництва державної й національної української незалежності. Яко такий він дав максимум того, що до цього часу могла здобути українська нація, зденаціоналізована й здеморалізована попереднім російсько-петербурзьким періодом свого державного існування. І в ньому було найбільше задатків для дальшого нормального й буйного розвитку нашої нації, не зважаючи навіть на деякі великі політичні помилки й хиби, що були й у цьому періоді.

До таких найважливіших помилок причисляю: 1. Становище супроти Центральної Ради. Бо хоч вона була розігнана не Гетьманським Урядом, а вищим німецьким командуванням – але не за протестування проти цього факту, а значить мовчазна солідарність з ним – було з національного погляду таким же деструктивним явищем, як знищення Центральною Радою українських хліборобів при допомозі Керенського і “єдиного російського революційного фронту”. 2. Заборона в самім початку гетьманщини селянського з’їзду – заборона зовсім зайва, бо настрої того селянства вже тоді був виразно національний і патріотичний, ворожий до російської і більшовицької інвазії. 3. Помилка найважливіша – безсилість і пасивність Уряду супроти “карательних експедицій,” організованих найбільше нікчемними і хамськими елементами – грабіжниками, пройдисвітами й провокаторами, що навмисне й свідомо дискредитували серед селянських мас ідею української держави. Але відомий факт, що гетьман не раз просив представників української демократії допомогти йому боротися з тим розкладовим явищем. Байкотуванням своєї власної держави українська демократія несе за її помилки перед історією одвічальність не меншу, чим ті, що на чолі української держави стояли...” [81, с.332-333].

По-друге, В.Липинський як теоретик політичних еліт сфокусував місце особи у поглядах П.Скоропадського на державу і право. У роботі “Релігія і

церква в історії України” він писав: “Я не демократ тому, що люблю народ, але не живу “з народної любові”. І не вірю в те, щоб правда і добро ішли від розпалених агітаторами хвилевих пристрастей випадкової арифметичної більшості, а навпаки, вірю в досвід історії людства, який вчить, що всі громадські цінності були завжди сотворені уміючою панувати над своїми та чужими пристрастями, організованою та непохитною в своїх переконаннях меншістю” [81, с.8].

Відтак можна говорити про суттєві впливи теоретичних положень В.Липинського на погляди П.Скоропадського. В.Липинський був ідеологом Гетьманства, що його він охарактеризував як “символ єдності української нації і сили Української Держави”. Але на еміграції між ним і Павлом Скоропадським виникли суттєві непорозуміння, пов’язані з висвітленням деяких організаційних моментів. Ці непорозуміння помітні у листуваннях Павла Скоропадського з В’ячеславом Липинським, яке зберігається в Східно-Європейському дослідному інституті ім. В.К.Липинського у Філадельфії і є мало дослідженим в Україні. Необхідно сказати, що П.Скоропадський сприймав розбіжності у поглядах як наслідок хвороби Липинського і завжди ставився до нього з великою пошаною. Більш концептуально погляди П.Скоропадського виявилися у листуванні з іншим видатним діячем гетьманського руху – О.Назаруком.

Це листування є надзвичайно цінним джерелом для характеристики світогляду останнього гетьмана, його громадської та політичної діяльності у період еміграції. Воно включає частку документальної спадщини Павла Скоропадського, що розкриває його роль, як керівника українського консервативного руху в еміграційний період, офіційні й особисті стосунки з членами гетьманських організацій та інших політичних об’єднань, з діячами української церкви та культури, зв’язки і контакти з політичними, військовими і церковними колами Німеччини, Австрії та Англії [127, с.332].

Всю кореспонденцію П.Скоропадського до О.Назарука Т.Сидорчук умовно ділить на дві групи. Першу групу складає невелика за кількістю кореспонденція (5 листів), написана з 1926 року по 1935 рік. Протягом цього періоду респонденти особисто знайомі не були. Їхнє знайомство відбулося через В.Липинського. В першому листі від 23 квітня 1923 року П.Скоропадський висловлює визнання праці О.Назарука, а саме редагування ним органу Українських Січових Організацій в Америці "Січ". П.Скоропадський має надію, що під його умілим керівництвом часопис "Америка" "...розвинеться, пошириться і поглибить розуміння справжнього розуміння патріотизму та державності між нашими земляками" [170, арк. 1].

Лист написаний у характері офіційної подяки за дійсно унікальну працю О.Назарука в справі організації гетьманського руху та поширення консервативних ідей серед української громадськості в Північній Америці. Даний лист мав, мабуть, велике значення для О.Назарука тому, що, незважаючи на труднощі переїзду до Європи, він привозить його з собою і зберігає в своїх документах [127, с.333].

Наступні чотири листи П.Скоропадський адресує О.Назаруку вже в Галичину, куди останній повернувся влітку 1927 р. Перед приїздом до Львова О.Назарук відвідав гетьманський центр у Берліні, якому представив письмовий звіт про організацію гетьманського руху в Канаді і США. Саме тоді і відбулася зустріч О.Назарука з П.Скоропадським. У Львові О.Назарук на пропозицію греко-католицького єпископа Г.Хомишина з 1 січня 1928 р. редагує "Нову Зорю" – орган Української Християнської Організації, через який активно пропагує консервативно-монархічні ідеї у власних статтях та надаючи шпальти часопису членам гетьманських організацій в еміграції та Галичині. Той факт, що українська католицька газета "Нова Зоря" до часу свого закриття в 1939 р. була одночасно й виразником гетьманської ідеології на західноукраїнських землях не був випадковим. Носіями консервативних ідей у Галичині, починаючи з ХІХ ст., були греко-католицькі священики, з якими

П.Скоропадський саме через О.Назарука і підтримував контакти. Свідченням цих зв'язків є конфіденційний лист гетьмана від 21 січня 1935 р., в якому він просить О.Назарука підтримати з свого боку прохання до єпископа Станіславівської дієцезії Г.Хомишина тимчасово профінансувати видання “Хліборобського Шляху” – органу галицької групи гетьманців [127, с.333].

Друга група кореспонденції включає 28 листів (8 листопада 1937 р. – 16 лютого 1940 р.). Вони розкривають погляди П.Скоропадського на розвиток та функціонування гетьманського руху в кінці 30-х років, стосунки між його членами, відношення до інших політичних організацій як в еміграції, так і на західно-українських землях. В 1937 р. припиняється діяльність УСХД, яка реорганізовується в Союз Гетьманців Державників, але гетьманці в своїх положеннях надалі не зрікаються своєї мети “відбудови на Україні Незалежної Суверенної Держави у формі Трудової (класократичної) Монархії” [171, арк. 222].

Відповідно постає потреба проведення відповідних реформ в гетьманському русі. Ця реформа П.Скоропадським бачилась так: “Треба насамперед об'єднати всіх гетьманців в організації. Дати цій організації провід, а головне – переглянути основні закони нашого Руху...” [177, арк. 222]. Були вироблені статут і регламент. Їх П.Скоропадський надає для редагування О.Назаркові і пояснює це тим, що “...мене дуже збуджує глибина, з якою Ви кожне гетьмансько-монархічне питання освітлюєте й те, як блискуче пропагуєте серед нашого громадянства монархічні принципи, саму суть монархізму [176, арк. 1]. Цей лист є важливим у розумінні причин ліквідації УСХД і потреби внутрішньої перебудови в цілому гетьманського руху, що впливало з відмінності поглядів П.Скоропадського на Раду Присяжних та її завдання і тактику діяльності згідно з потребами і вимогами часу. Ці суперечності в гетьманському русі були продовженням конфлікту майже десятирічної давності, який тоді призвів до оголошення в 1930 р.

В.Липинським ліквідації УСХД і створення нової консервативної організації “Братства Українських Класократів-Монархістів, Гетьманців” [127, с.334].

Основний зміст конфлікту кінця 20-х років полягав в тому, що П.Скоропадський впроваджував в життя ідею взяття в свої руки практичного керівництва цілого руху, що наштотхнулось на протидію В.Липинського. Частина Ради присяжних перейшла в опозицію до гетьмана, вважаючи, що останній повинен лише виступати представником української монархічної держави і бути обмежений контролем Ради Присяжних подібно конституційній монархії Великої Британії. П.Скоропадський виступив проти такої позиції, керуючись своїм багаторічним досвідом діяльності в еміграції і виходячи з нових зовнішньополітичних умов: “царюй, але не управляй”, - так каже Рада Присяжних, а я кажу: “не будь диктатором, але ти єдиний маєш остаточно рішальний голос в усіх важливих питаннях, бо тоді лише можна приймати рішення без прогаяння, і рішення ті не будуть половинчастими, не будуть результатом якихось компромісів, що завжди кепсько” [176, арк.9].

Другий момент, який викликав незгоду частини членів Ради Присяжних, стосувався методів і напрямків діяльності гетьманського центру і руху загалом. П.Скоропадський і його прихильники вважали, що в боротьбі за власну державу треба розрізнати два етапи: у першому відбувається підготовка до здобуття влади в Україні провідною верствою на чолі з законним дідовичним гетьманом, а в другому етапі проходить процес впорядкування і зміцнення української держави та громадського життя. Діяльність провідної верстви в тих етапах мала проходити в різко відмінних умовах, а тому вимагала і відмінних методів організації сил для кожного етапу [127, с.335].

П.Скоропадський, який намагався перебрати в свої руки реальне керівництво рухом в еміграції, на пропозицію О.Назарука сконцентрувати повноту влади гетьманом в двох етапах боротьби за державність, визнає за доцільне надання повноти влади лише в першому етапі підготовки і здобуття державності. Гетьман закликає до великої обережності щодо повновладдя

однієї особи в другому етапі і небезпечності цього явища: “Коли Гетьмани послідує, вже сидячи в Києві, будуть не мягкотілі, а дійсно мужні люди, прийдеться їм добути собі повноважність для того, щоб монархію не розшарпали у перші же часи або наші сусіди з зовні, або інтернаціоналісти з середини. Але чи варто в другому етапі настоювати на повноті влади Гетьмана вже тепер, як то в першому етапі?... В першому етапі він вимагає повноважність – це ясно – бо війна, але коли не війна, то в усякому разі – військовий стан панує. Але в другому етапі це вже не так зрозуміло. Я того погляду: треба старатись, щоб цієї повноти влади гетьманові і в другому етапі не було потрібно. Треба вже в першому періоді виховувати людей в цьому дусі.... На мій погляд теоретично давати монархові, чи нормального типу людині, повноважність – це не є небезпечним в наші часи в тому змислі, що він буде зловживати владою. Давати повноважність диктаторську заздальгідь цілому рядові поколінь, в першу голову нівечить самих монархів, яких в дитинстві діти виховуються в почутті, що вони не люди, а якісь півбоги й які завдяки цьому легко дегенеруються” [170, арк.18]. З метою поглиблення цього положення П.Скоропадський надсилає О.Назарукові матеріали і документи, пов’язані з проектами. Вони були результатом колегіальної праці спочатку спеціальної комісії Гетьманської Управи на чолі з В.Мельником, а також гетьманців-емігрантів з інших країн В.Леонтовича, П.Ковальова, Б.Гомзина. Метою надсилання проектів і матеріалів до них було обговорення в Галичині та вироблення остаточного варіанту. Ці матеріали доповнювались у наступних листах П.Скоропадського.

Між П.Скоропадським та О.Назаруком виникла дискусія щодо назви нової організації, зокрема, терміну “гетьманці”. Аргументи О.Назарука зводилися до того, що це слово невідоме і незрозуміле іноземцям, а українці пов’язують його з локальною традицією Наддніпрянщини. Зважаючи на більш давню і поширену княжу традицію, О.Назарук пропонував назвати організацію Союзом українських монархістів, або Організацією монархістів

України [178, арк. 92]. Політичний, державотворчий, дипломатичний досвід П.Скоропадського дозволяв йому стверджувати, що ставлення іноземців до українських титулів було відпочатку шанобливим, і ця повага ґрунтувалася насамперед на ставленні до самої особи представника держави і носія того чи іншого титулу: “Я дуже чулий в цьому відношенні й скажемо, в країні снобів, в Англії я багато бував в вищих колах і ніколи я не примітив, щоб до цих титулів не так ставилися, як слід” [176, арк.8]. П.Скоропадський, обґрунтовуючи назву організації, переконує О.Назарука в безпідставності відмови від поняття “гетьманський”, тому що у свідомості українців і між іноземцями закріпилося це поняття, що символізувало український консервативний рух: “В українському суспільстві гетьманство і все, що зв’язане з ним, має своє певне окреслене обличчя. Ми вже маємо певний базис і тепер знову забувати про нього й пропагувати новий – це, здається мені, неправильно. Будемо сильні, тоді і титул змінимо, й назви підберемо до нашого титула підходящі. Гетьманство наше монархічне, це всі знають, хто нами цікавиться. Це скромно. Змінювати титул, присвоювати вищий, не маючи ані території, ані армії – зовсім не підходяща річ. Титула Гетьмана ніхто не може у мене відібрати, ані його висміяти. Вільгельм зрікся, але хто його в Німеччині не уважає, в смислі титулування, за короля Пруського й Імператора Германського?” [176, арк. 27].

Дані листи є додатковим джерелом, яке висвітлює не лише час і обставини їх написання, а й події, які вже на кінець 30-х років стали історією і причини яких вимагали політичного осмислення, пояснення широкому загалові та науковий аналіз яких і сьогодні є необхідним у контексті вивчення української державності на початку ХХ століття [127, с.336]. В своїх листах П.Скоропадський також торкається теми зречення від гетьманства. Свій вчинок він оцінює так: “Я зрікся від гетьманської влади, але не від прав на гетьманський стіл. Це різниця ... Я відмовився від влади добровільно, виключно за-для користі української справи, бо в той час ситуація склалася

для українства так невігдно, що для збереження Української Ідеї єдине, що мені залишалося – це зректися. Я не допускав ні одної хвилини думки, що мої противники зможуть Україну зберегти, а тим більше порядок в ній встановити, але я думав, що раз противникам моїм (це мені тоді так здавалося), українські люди вірять, а мені ні, то я повинен зректися. Якби мені було відомо в той час, що за мною стоїть хоча б одна невеличка українська організація я б рішуче повів діло й влади не здав” [176, арк.16]. Ще більшої ваги ці слова набувають, враховуючи, що написані вони не просто свідком того часу, а головним учасником тих подій та не для публічного оголошення, а як роздуми людини, висловлені в особистому листуванні до свого теперішнього однодумця і колишнього противника [127, с.336].

Як засвідчують архівні документи та спогади сучасників громадська діяльність П.Скоропадського в еміграції була багатогранною. Але основною метою її було створення потужного руху, політичної організації, у відсутності якої П.Скоропадський бачив одну і найважливішу причину поразки своєї влади часів Української Держави. Центром гетьманського руху стала Німеччина, в якій у міжвоєнний період драматично змінювалися уряди і яка поступово у політичному плані zdegradувала до націонал-соціалізму. Не випадково для дослідників діяльності П.Скоропадського важливим і гострим є питання про зовнішні впливи на його політичну і громадську позицію. Його позиція та очолюваного ним руху висвітлена в одному із листів до О.Назарука, в якому він пише: “Нам приходилося тут один час дуже багато затратити енергії на те, щоб наш рух, залишаючись тим, чим він є (рухом виключно українським і цілком вільним) міг би в Німеччині далі розвиватися. Тепер це досягнуто. Нашому рухові офіційних перешкод не роблять” [176]. В своїй діяльності П.Скоропадський спирався на німецькі консервативні військові кола. Так, за сприяння П.фон Гінденбурга у Берліні був створений у 1926 р. Український науковий інститут. П.Скоропадський в своїх поглядах орієнтувався на представників військової аристократії. Це були, зокрема,

генерал-лейтенант, колишній начальник штабу німецьких військ в Україні В.Гренер, фельдмаршал К.фон Маннергейм, фельдмаршал П.фон Гінденбург, полковник О.фон Авенслебен, а також ті його товариші по навчанню в Пажеському корпусі та по службі в царській армії, колишні царські офіцери та остзейські барони, які прийняли у міжвоєнну добу німецьку ідентичність та громадянство і відповідно отримали військові чини Вермахту. Загальний стан гетьманського руху в Німеччині в кінці 30-х років П.Скоропадський оцінює так: “...де б не були гетьманці, вони повинні в той час, коли треба вирішувати, як бути, керуватися лише справжніми інтересами України, а коли вони живуть в країні, де інтереси України ніяк не можуть бути зв’язані з інтересами країни, де вони живуть, хай тимчасово відходять в тінь” [176, арк. 57].

На справу співробітництва українських сил з військовою аристократією, що стояла в опозиції до нацистського режиму П.Скоропадський дивився так: “Гетьманський рух - це рух суто український і вільний рух; ми знаходимо, що Німеччина може нам допомогти – ми її поважаємо, але ми не агенти німецькі. Поважні німецькі групи розуміють нас і рахуються з нашою точкою погляду; є групи, що, очевидно, дивляться інакше і думають, що для користі їх Держави їм треба мати щось інше... В кожній країні і в кожному громадянстві є світлі сили і сили тьми; світлі сили шукають всюди созвучних їм світлих сил, а тьми єднаються з ними по дорозі. Вічний закон; ось тут саме” [176, арк. 67].

Отже, поширений міф, що гетьманський рух у міжвоєнну добу був колабораціоналізмом з фашистським режимом, не має під собою реального ґрунту і заслуговує не лише на всебічне і об’єктивне вивчення, а і на кардинальний перегляд усталених стереотипів. Гетьманський рух у міжвоєнну добу в Галичині й еміграції був складним історико-політичним і соціальним явищем, який зазнавав певної еволюції і мав різноманітні ідеологічні, світоглядні і соціально-політичні аспекти.

Висновок до першого розділу

Аналізувати державно-правові погляди П.Скоропадського, масштабної історичної постаті, державного і громадського діяча неможливо на тих засадах, на яких аналізуються погляди мислителів, вчених, науковців. Фіксована у слові ідейна спадщина П.Скоропадського небагата і її не можна вважати науково-організованим (систематизованим) знанням. Тому первинною, фундаментальною засадою дослідження його політико-правових поглядів стало вивчення життєвого шляху, державотворчої і громадської діяльності останнього гетьмана.

Дії, діяльність П.Скоропадського та реакція на них суспільства дозволяють співставити наукові гіпотези про місце його поглядів в історії політичної і правової думки України і його реальну політичну долю.

Знайомство з історією життя П.Скоропадського і його часом свідчить про надзвичайну складність і суперечливість процесів, які впливали і на характер його політичних і правових поглядів і на історичний процес.

В оцінках гетьмана, яку давали йому українські історики, немає одностайності. Згідно з двома головними течіями в українській історіографії – народницької та державницької, розподіляється трактування діяльності П.Скоропадського. Історики народницької школи схильні критично оцінювати цього державного діяча. Виходячи з пріоритетності потреб та прагнень найнижчих верств суспільства, вони відносили П.Скоропадського до кола реакційних діячів національної історії через те, що він намагався сформувати в Україні політичну еліту, припинити соціальні експерименти. П.Скоропадському дорікали і пронимецьку політичну орієнтацію, і обмеження прав і свобод громадян, і абсолютизацію влади.

Навпаки, представники державницької школи українських істориків апологетично ставилися до гетьмана, вважали П.Скоропадського зразком державного та політичного діяча за його спроби завести в Україні чіткий державний лад.

Частково праві і перші, і другі історики. З державниками можна погодитися в тому, що П.Скоропадський у будівництві держави спирався на чітку організацію, дисципліну і порядок. З іншого боку в його постаті у черговий раз проявилися притаманна українській політиці риса – перехитрити всіх довкола і навіть самого себе, тримати кожен дрібниці під своїм контролем, розрахувати кожен крок свій і противників.

Науковий аналіз державно-правових поглядів П.Скоропадського розпочинається із розвінчування міфів навколо цієї видатної історичної постаті України. Україна повинна йти своїм шляхом в утвердженні державності, яка повинна не руйнувати, а забезпечити цілісність суспільства та єдність нації. Досягненню цієї мети мусить служити, насамперед, історичне минуле українського народу, державотворчий та політичний досвід, теоретичні та практичні надбання П.Скоропадського, який діяв у складних умовах суспільно-політичної та військової боротьби за незалежність України, здійснював незвідані пошуки найкращих форм та способів вирішення складних проблем та завдань державного будівництва в Україні. І цей багатий досвід, успіхи і поразки, досягнення і невдачі – все це велика наука для сучасного покоління, для державотворення сучасної України.

РОЗДІЛ 2

ПОГЛЯДИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО НА ДЕРЖАВУ

2.1. Погляди П.Скоропадського на суверенітет України.

Наукова розробка проблеми державного суверенітету безпосередньо пов'язана з дослідженням змісту і основних особливостей державної влади. Обумовлено це тим, що державний суверенітет представляє собою сукупність органічно притаманних державній владі якостей, які виражають її сутність і проявляються у відповідних політико-правових формах у внутрішній і зовнішній діяльності держави.

Погляди П.Скоропадського на державний суверенітет України аналізувати надзвичайно складно. По-перше, тому, що щодо них і навколо них сформувались чимало стійких негативних стереотипів, крайні з яких навіть оголошують гетьмана “зрадником”, “запроданцем”, “катом української державності”. По-друге, тому, що ці погляди доволі еkleктичні і досить часто ситуативні. І по-третє, тому, що вони суттєво змінювались, трансформувались у часі. З огляду на це об'єктивно погляди П.Скоропадського на державний суверенітет України можна розглянути тільки в контексті проблеми суверенітету, яка завжди була визначальною у вітчизняній державно-правовій думці. Об'єктивне дослідження української політико-правової думки дозволило виділити дві домінанти в українській теорії суверенітету: “федералістську” і “самостійницьку”. Ключовою для розуміння суті федералістської концепції є теза М.Драгоманова про те, що незалежність певної області чи нації може бути досягнуто або її повним відділенням в окрему державу (сепаратизм), або забезпеченням її самоуправління без цього

відділення (федералізм). Отже, федералістська концепція ніколи не протиставляла федералізм незалежності України. На нашу думку, “федералістська концепція” в українській політико-правовій думці представляла реалістичну традицію світової політико-правової думки. Той же М.Драгоманов ніколи принципово не нападав на “український сепаратизм”, але як реаліст не бачив історичних умов для “політики державного відриву (сепаратизму) України від Росії”. Показова еволюція ідей М.Грушевського у рамках “федералістської” концепції - від автономної України і федерації з Росією до незалежності України і світової федерації. Самостійницька концепція презентує в Україні ту частину світової політико-правової думки, яка ґрунтується на постулаті швейцарського правника Й.К.Блюнчлі “скільки народів, стільки держав”. Ця ж концепція вмістила і синтез понять “суверенітет народу” і “суверенітет нації”. Зрозуміло, що акцент на тому чи іншому понятті ґрунтується на історичних закономірностях розвитку українського народу та української нації. До найбільших пріоритетів і федералістської і самостійницької концепції належала ідея соборності України. Тому доречним є висновок, що обидві домінанти концепції суверенітету в українській політико-правовій думці об’єднало поняття “суверенітет українського народу” [138, с.6].

Отже, до української революції 20-х років ХХ століття українська політико-правова думка виробила дві основні форми політичного самовизначення української нації. У ній панували два напрями: 1) ідея федералізації імперії і утворення автономної частини у складі такої федерації (Кирило-Мефодіївське товариство, М.Драгоманов, М.Грушевський); 2) ідея самостійної України у формі суверенної української держави (Ю.Бачинський, М.Міхновський, І.Франко). Ідейне протиріччя та полеміка представників цих основних напрямків сформувала нетотожність таких понять, як “незалежність”, “самостійність”, “суверенітет”. Причому термін «незалежність» набув особливого історичного і політико-правового звучання.

Зважаючи на історичні традиції і особливий сенс для українців цього слова, Конституція України 1996 року визначає українську державу як незалежну і суверенну [71], хоча багато теоретиків держави і права ототожнюють ці поняття.

Українська політична та правова думка розрізняла також поняття державний суверенітет та суверенітет державної влади, усвідомлювала концептуально різноманітність ідеї суверенітету державної влади, оперувала такими поняттями як інституційний суверенітет (суверенітет органу держави), народний суверенітет, національний суверенітет, територіальний суверенітет.

Оскільки Павло Скоропадський не був науковцем, даремно шукати у його спадщині наукового підходу до проблеми державного суверенітету України. Тільки його висловлювання та його дії дають нам уявлення про його погляди на цю проблему і дозволяють, оперуючи сучасним науковим інструментарієм і ретроспективним методом, знайти їм місце в історії української державно-правової думки.

Інакше кажучи, погляди Павла Скоропадського на державний суверенітет з наукової точки зору аналізувати набагато складніше, ніж погляди М.Грушевського чи інших українських мислителів, чиї уявлення склали цілі концепції. Але робити це необхідно, бо погляди Павла Скоропадського досягли чи не найвищого рівня втілення в державотворчій практиці.

Два висловлювання П.Скоропадського дозволяють зазначити його місце серед прихильників тої чи іншої концепції і закласти фундамент аналізу його поглядів на державний суверенітет України. Сам гетьман про себе каже так: “Зрозуміло, що я пішов тим шляхом, до якого ближче було моє серце. Цей шлях вів до України. Ішов я без честолюбних замислів, від етапу до етапу, поступово, все більше й більше приймаючи той український світогляд, який і привів мене до ідеї української державності. Мене завжди цікавило минуле України, але я не приймав участі в новітнім українським русі” [77, с.129]. Як гетьман розумів свій український патріотизм з’ясовують його слова,

надруковані 1922 року: “В національному питанні я вважав потрібним найсильніше підтримувати українські національні змагання, але не культивувати в українців особливої ненависті до Росії і не накидати силоміць українську культуру, знаючи, що для розвою всякої культури далеко більше корисний її повільний, органічний зріст, ніж поверхове і примусове прищеплювання. Засвоєння українцями шовіністично-націоналістичних тенденцій я вважав з державного боку шкідливими, бажаючи натомість розвитку територіально-державницького патріотизму” [77, с.130].

Ці слова визначають два підходи П.Скоропадського до проблеми державного суверенітету України - поступовість і територіальний суверенітет на протигагу національному чи народному. Чимало сучасників Павла Скоропадського бачило ефективність гетьманської влади саме в реалізації територіального суверенітету. “Причина продуктивності гетьманського періоду в тому, що гетьманство в засаді стояло на територіяльнім принципі, змагало до охоплення цілого населення України, стремилось стати репрезентантом інтересів усіх кляс і всіх верств суспільності та служити інтересам та потребам цілого населення України” [181, с.22-23]. Саме титулування П.Скоропадського “Гетьманом усієї України” “означувало не двозначно національний і територіальний характер Гетьмана, що викликало певні застереження сторін Брестського миру, особливо в справі Галичини та інших земель” [27, с.109]. Крім того П.Скоропадський при залученні людей до побудови суверенної держави не надавав особливого значення національності, політичним переконанням чи іншим чинникам: “Уряд України, особисто я, - сказав Гетьман, - вважаємо використати кожду людину, незалежно від її політичних переконань” [66].

Така позиція гетьмана та суперечливі дії його російського оточення, дозволяли політичним супротивникам П.Скоропадського звинувачувати його у тому, що він вдає із себе українського патріота, а в душі завжди був за “єдину неділиму”.

Декілька достатньо яскравих фактів заперечують цю тезу. Насамперед необхідно згадати думку генерала Врангеля, якого навряд чи можна запідозрити у симпатіях до української незалежності. Врангель у своїх спогадах згадує про гетьмана Павла, якого знав із служби в царській армії. Отож під час перебування в Києві Павло Скоропадський хотів завербувати його до української армії. Врангель каже, що П.Скоропадський почав гаряче доводити йому, що Україна має всі дані для створення самостійної і незалежної держави, що стремління до самостійності давно жило в українському народі, а за останні роки в цьому напрямі посилено діяла Австрія, й плоди тієї праці, без сумніву, досить значні. Врешті він почав доказувати, що об'єднання слов'янських земель Австрії і України і створення самостійної і незалежної України є єдиною метою його життя.

В газеті “Известия” від 9 червня 1918 р.- органі уряду радянської Росії, яку взагалі не можна вважати симпатиком ідеї незалежності України, подається розмова гетьмана зі співробітником віденської газети “Рейхспост”, в якій П.Скоропадський говорить: “...Мета наша - Незалежність України. Для цього потрібне політичне та державно-фінансове забезпечення, а також перебудова сил оборони та виховання народнього духу” [66, с.242]. Ще одним фактом є те, що в еміграції Павло Скоропадський не підтримував контактів з російськими монархістами, хоча до цього схилялось багато діячів гетьманського руху, зокрема, В.Липинський. До речі саме В.Липинський був творцем концепції “територіального суверенітету”. Зрозуміти погляди Павла Скоропадського на територіальний суверенітет можна лише усвідомивши цю концепцію В.Липинського і загалом українського консерватизму того часу.

Поняття території є центральним у вченні В.Липинського про націю. До В.Липинського панувала думка, започаткована ще Гердером, про націю, як певну мовну групу, націоналізм сприймався як лінгвістичний політичний рух. В.Липинський, навпаки, вважав, що усвідомлення власної території і прагнення мати на ній власну державу є чинником, який спрямовує

національний рух. Націоналізм і соціалізм - це не ідеологія території, а ідеологія громади, це почуття людей одного класу, одної віри, навіть якщо вони живуть на іншій території. Така екстериторіальна ідеологія, на думку В.Липинського, руйнівна для нації, що створює нову державність, оскільки вона призводить до протиставлення і боротьби різних етнічних груп, що населяють її територію. Україна, вважав В.Липинський, завжди була осередком екстериторіальної, віросповідальної солідарності, незважаючи на те, як вона називалась: православ'ям чи католицизмом, комуністичною чи соціалістичною ідеологіями, щиро російською чи "всехпольською",- суть її була одна - служити могутньою зброєю в руках метропольних націй. Поняття території або територіальної ідеології як визначального елемента в побудові української державності вироблено ним не в результаті застосування об'єктивних правил для того, щоб дійти висновку: "територіальна свідомість є обов'язковою умовою для конструювання єдності будь-якої нації", а тому, що інші ідеї не дадуть бажаного успіху в політичній боротьбі [147, с.64]. Скажемо, уявлення про націю популярне серед німців або французів, не тому не може бути придатним, що не правильне, а тому що ми маємо справу з іншими культурними та історичними особливостями, з іншими формами політичної боротьби. Німці, вважає В.Липинський, розробляють поняття нації, відштовхуючись від поняття про загальне расове походження, зводячи його до природного факту. Таке розуміння нації в колоніальних умовах України, з періодичною міграцією людей на її території, цілком абсурдне. Не можна прикласти до українського уявлення про націю французький тип, що ґрунтується на "вільній національній самодетермінації", оскільки він у силу історичних умов виродиться в анархію [84]. Таке розуміння національного питання характерне для П.Скоропадського в період приходу до влади. У цей період П.Скоропадський, з метою досягнення суспільного спокою, прийшов до думки про необхідність створення народної партії, яка б ставила на перше місце справу державну та сповідувала українську національну ідею, але без

крайнього шовінізму. Це означало, що гетьман виходив з ідеї консолідації української нації шляхом не національного, а територіального патріотизму.

У своїх спогадах П.Скоропадський окреслював свої погляди на національне питання. Навколо цих поглядів гетьмана виникло найбільше інсинуацій, домислів, звинувачень.

1 листопада 1918 р. в Києві відбувся Всеукраїнський з'їзд хліборобів. Порушивши обіцянку, дану гетьманській владі, організатори допустили виступ монархіста-чорносотенця В.Пуришкевича, який відстоював неподільність Росії. П.Скоропадський писав, що ця “виходка” дуже пошкодила його справі.

Стосовно національного питання П.Скоропадський вважав, що “потрібно врятувати цей багатющий край, висунувши сильно український націоналізм, але не на шкоду російським культурним починанням, і не виховуючи ненависті до Росії, а даючи вільно розвиватися здоровим починам українства”. Майбутній гетьман “обурювався тими великоросами, які, не рахуючись з життям, все твердять своє старе і дивляться на Україну як на таке, що нічим не відрізняється від Тульської губернії”. Він вважав, що «у питанні національному ми повинні йти сміливо і рішуче вперед, що коли ми не станемо на цей шлях, то ми нічого не отримаємо”. П.Скоропадський творив “дрібно-демократичну партію”, “...яка повинна була вести до компромісів між власністю та неімущими та між великоросами й українцями”.

Український націоналізм, за П.Скоропадським, міг бути застосований в справі побудови України тільки із поєднанням бажання інших людей створити справжню незалежну державу, яка б відповідала потребам українського суспільства. Це підтверджують такі слова: „Україна це не легка справа. Здобути українську державу, то ще не значить її збудувати. Нам не лише націоналізм потрібний, але перш за все конструктивне державництво, щоб не загубити того, що націоналізм здобуде” [86, с.240].

Ідея територіального суверенітету в П.Скоропадського досить тісно пов'язана з ідеєю соборності України. Гетьман “рятував в межах

Берестейського договору та перебування чужого війська в Україні, що можна. Поволі, поступово усамостійнював Українську Державу та збирав її землі” [133, с.267]. Гетьман намагався прилучити до України історичні землі, причому не втратити ті, що вже були в її складі. Так були відбиті претензії на Волинь та Поділля і прилучено Холмщину. “Велика заслуга Гетьмана у приєднанні назад до України, до Києва: Одеси, Криму, причорноморських степів, Чорноморського флоту. Складаючи Брестський договір, УНР відмовилась від Криму” [133, с.268]. Німеччина була здивована таким рішенням уряду Центральної Ради, оскільки Україна ставала безборонною зі сторони Чорного моря. Пояснювалось це тим, що Четвертий Універсал не включав цю територію до складу УНР за принципом “самовизначення народів”. Також урядом П.Скоропадського проводились переговори з Кубанню з приводу її можливого входження до Української Держави на автономних засадах.

Таким чином, у державотворчій практиці П.Скоропадський реалізував ідею територіального суверенітету. Її можна вважати однією з ідей-попередниць концепції суверенітету українського народу, яка була втілена у Конституції України 1996 року. Фундаментальним положенням концепції є визначення в Преамбулі Конституції українського народу як громадян України всіх національностей. [71]. Ідея територіального суверенітету у поглядах П.Скоропадського доповнювалась думкою про суверенітет гетьмана або за сучасною термінологією - інституційний суверенітет. На певному етапі державного розвитку ці думки втілювалися у розуміння влади як повновладної верховної влади в Україні, чи за словами Скоропадського, диктатури. Гетьман стає символом влади і особливо помітно це у зовнішній політиці держави. П.Скоропадський чимало зробив для визнання України суб'єктом міжнародних відносин і міжнародного права.

Прийшовши до влади, П.Скоропадський, за загальноприйнятою міжнародною практикою визнав всі міжнародні зобов'язання уряду

Центральної Ради, включно з Брестським договором. Цим кроком гетьман не завдав шкоди іншим державам як суб'єктам міжнародного права і нав'язав дипломатичні відносини, чим Українську державу де-юре і де-факто було визнано самостійною державною одиницею на теренах Європи. Гетьманом були підписані ратифікаційні грамоти Брестського договору.

Велике значення для міжнародного права має факт зовнішньополітичного представництва після перевороту, зміни влади чи зміни устрою. Тому Законом про тимчасовий устрій України в день приходу нової влади, нового устрою 29 квітня 1918 року, встановлено: “Гетьман є найвищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами”. Таким чином, справу міжнародного представництва вирішено разом з обняттям гетьманом влади [133, с.263]. Такі заходи були здійснені досить вчасно і дали можливість не втратити міжнародних прав, що були набуті за Центральної Ради, на відміну від недалекоглядної Директорії. Коли гетьман зрікся влади, то всі дипломатичні представники залишили Україну. Як відзначає П.Солуха, це був перший удар по Директорії на міжнародному полі. Другим ударом було те, що Директорію не було ні де-факто, ні де-юре визнано жодною країною, окрім Польщі і на останок Директорія сама залишила Україну.

Крім позитиву, набуття міжнародних прав змусило Гетьманат взяти на себе усі зобов'язання попереднього уряду, які в багатьох моментах мали досить обтяжливий характер.

22 травня 1918 року головнокомандуючий союзними військами фельдмаршал Айхгорн наказом повідомив своїм військам, що “...Гетьман вважає за свій святий обов'язок прийняти на себе всі умови Берестейського договору”. Іншими словами союзна армія далі повинна виконувати умови договору, оскільки новий глава держави виступає гарантом його виконання.

2 червня 1918 року владу гетьмана було визнано де-юре Німеччиною та Австро-Угорщиною урочистим врученням Гетьманові як найвищому репрезентантові міжнародного суб'єкта - України відповідних декларацій

повноправно уповноваженими від тих держав. Через кілька днів те саме зробила Болгарія, а за нею пішла Туреччина та інші держави, такі як Данія, Персія, Греція, Норвегія, Швеція, Швейцарія, котрі прислали до Києва своїх представників і тим визнали Україну де-факто. Навіть Франція, після складеного Україною договору з Центральними Державами - її ворогами, не відкликала своє визнання де-факто, а французький консул перебував у Києві аж до завалення Гетьманщини. Такого колективного визнання не удостоїлась ніяка новостворена держава перед Версальським трактатом [133, с.264-265]. Офіційне звертання на міжнародному рівні до Гетьмана звучало у формі “Ваша Світлість”. Так звертались болгарський посол у декларації про визнання і цар Болгарії Фердинанд. Коли Гетьман перебував у Берліні з дипломатичним візитом у вересні 1918 року, німецький імператор Вільгельм II так само титулував П.Скоропадського “Ваша Світлість”. Це стосувалось усіх закордонних представників. Ці титулярні акцесорії “...оформлювали і устійнювали старо-українську державну традицію гетьманів в міжнародне співжиття” [133, с.265]. “З права рівності прислугувало Україні в першій мірі: 1)пошанування її суверена - Гетьмана; 2)прийняття і висилка ним закордонних представників; 3)пошанування української мови як дипломатичного язика.”[27, с.112]

„Усі ті атрибути міжнародного права так Україною, як і державами, що в який-небудь спосіб визнавали її, було переведено без найменших застережень. Відомо, що Гетьман відновив усі посольські пости з часів Центральної Ради, а вислав нових представників до Болгарії, Туреччини, Фінляндії, Польщі і других держав.

Коли йде про мовні дипломатичні зносини, Гетьман і уряд, ідучи за міжнародною практикою, вживали при всіх куртуазійно-дипломатичних актах української мови. Так, наприклад, торговельний договір з Румунією з 26 жовтня 1918 року, передвступні мирові деклярації з Совітською Росією і т.п., підписано було в українській мові. Що більше: сам Гетьман, перебуваючи в

Німеччині, відповідав на привіт цісаря Вільгельма II і німецьких генералів, Лінденбурга та Людендорфа виголошені німецькою мовою, по-українськи, підтверджуючи тим принцип: “*par in parem non habet imperium*” [27, с.112]. Можна зробити висновок, що Гетьманат, як форма Української Держави став суб’єктом права народів і гетьман виступав її найвищим представником на міжнародній арені.

Якщо з зовнішніми ознаками інституційного суверенітету є порівняно все зрозуміло, то у внутрішніх взаємовідносинах постає запитання. Наскільки вільно П.Скоропадський міг реалізувати свою внутрішню політику за присутності іноземного військового контингенту?

Відповіді на ці запитання неможливо дати без врахування ситуативного характеру поглядів П.Скоропадського на суверенітет державної влади і без аналізу таких зовнішніх впливів, у тому числі ідеологічних, без яких вони не могли формуватися і реалізовуватися. Погляди Павла Скоропадського періоду Української Держави формувалися і реалізовувались в умовах геополітичного протистояння.

Для об’єктивного розгляду даної проблеми необхідно звернутись до суті тих чинників, які склались. Підписанням Брестської угоди Центральна Рада сама покликала на допомогу Німеччину і Австро-Угорщину для надання військової допомоги в обмін на поставку продуктів. Потім сама ж почала бойкотувати цей договір, формувала негативні, ворожі до німців настрої мас і готувала до збройного опору. Така політика не могла не позначитись на відношенні Німеччини до УНР. У короткому часі окупована Україна могла перетворитись на звичайне генерал-губернаторство. П.Скоропадський з метою збереження української державності приймає невігідні умови Німеччини після таємних переговорів. Обмеження торкалися заборони вступати у зносини з державами Антанти, мати регулярні військові частини. Що ж стосується економічної, культурної та інших сфер діяльності, то тут не було ніяких обмежень. За короткий державотворчий період часу Гетьманат досяг

вагомих успіхів: налагоджено фінансову систему, приведено суспільство в більш-менш спокійне русло, налагоджено тісні контакти з нейтральними країнами. Особливими досягненнями відзначались культура та освіта.

Це був час, коли гетьман організував лише початки регулярної армії, Україна ще була в руках німецького війська, яке в короткому часі мало покинути Україну, про що заявляв сам П.Скоропадський ще за довго до поразки окупаційних військ: «чиніть так, як би німці мали піти післязавтра».[29]. Згодом країни Антанти виступили переможцями і фактично диктували форму правління іншим державам. Прикладом може бути Австрія, яка не отримувала дозволу об'єднатись з Німеччиною. Антанта шматувала держави і міняла голів держав, нищила монархічні династії європейських держав. Вона була союзником старої Росії й енергійно піддержувала білу добровольчу російську армію [18, с.34]. Справа ускладнювалась ще й тим, що в Німеччині змагались два погляди щодо України: один - мілітаристів і правих течій з Людендорфом на чолі - був за самостійність України і другий - імперської течії, що прислухався до голосу лівих партій - за єдину Росію. (В Україні були представники обох течій і кожна з них працювала в своєму напрямку.

Ці неоднозначні впливи не так відбивалися у поглядах Павла Скоропадського, як у тактиці його дій. Співвідношення переконань гетьмана та його політичних дій необхідно аналізувати при вивченні короткої, але контраверсійної історії федерації з Росією.

Таке складне міжнародне становище Павло Скоропадський зобов'язаний був врахувати. Крім того, проблеми в середині країни, зокрема “Національний Союз» через свого голову Винниченка був у справі повстання проти Гетьмана в “порозумінню”, а може й у союзі з червоною Росією” [18;С.34]. Тому гетьман природно шукав контактів з білогвардійцями. Думка І.Вислоцького має право на існування, оскільки деякі факти наводять на такі припущення. П.Солуха описує їх так: “З Москвою - Леніним переговори про повалення

Гетьманщини проводив “машинист” Винниченко через посередництво членів мирової делегації в Києві - Раковським і Мануїльським. Прохання “українців” допомогти їм розвалити їхню державу ... було для Москви щастям ... Помагати українцям руйнувати українськими руками українську справу це давня стратегія Москви. “На піддержку справи” склав Винниченко договір з Мануїльським. Пише так: “Д.Мануїльський, з котрим я переважно вів переговори, пропонував мені грошей на піддержку справи, а також поїхати за кордон для підписання цього договору [133, с.36-37].

Другий “машинист” - Шаповал, підраховуючи повстанські сили, ураховує і московську допомогу. Пише так: “Большевицька Росія зацікавлена в тім, щоб у нас був рух. Ми зацікавлені в тому, щоб большевицька Росія була”. Тут ясно бачимо, як на землях України боролися дві ідеї. Одна інтернаціональна - соціалістів, котрим потрібний большевицький соціалізм і вони проголошують: хай живе більшовицька Росія! Ми її потребуємо. Робім у себе большевицький рух. Друга ідея національна - гетьманська. Гетьман шукає виходу з тяжкого становища Української Держави. Пропонує Донові, Кубані, Грузії, Денікіну створити союз проти більшовизму. Налагоджує контакти з Антантою. Заявляє Антанті: якщо справа йде про недовір’я до нього, як особи - Голови Держави, він готовий відійти від влади в ім’я добра українського народу та держави української. Ще одним фактором було те, що П.Скоропадський прислуховувався до думки французького консула Енно, до якого їздив з візитом Шульгін, що Антанта бажає федерації з Росією в обмін на допомогу в боротьбі проти більшовиків. З другої сторони Антанта була проти Німеччини, бо ці були за розчленування Росії. Свідченням цього може бути лист того ж таки Енно до В.В.Шульгіна: “Німеччині надходить кінець. Її політиці розчленування Росії, її бажанню - зберегти силу Брест-Литовського мира, мира за допомогою якого розірвана на частини Росія потрапила б в економічному відношенні на безчисленні роки до німецьких рук; її злочинній тактиці - підтримувати в Росії терор більшовиків, нею ж створений - союзники хочуть

протиставити політику Возз'єднання Росії" [80, с.7]. Звідси випливає, що Антанта була проти незалежності України і П.Скоропадський став заручником непоінформованості своєї дипломатії.

Революція в Німеччині до останку знесила її у військовому відношенні. За таких обставин П.Скоропадський проголошує 14 листопада Грамоту про федеративний зв'язок з Росією.

Цей документ має істотно обмежену юридичну силу. Федерація проголошувалась не з більшовицькою Росією, а з білогвардійською, якої фактично не існувало, бо не була визнаною жодною країною, а отже і юридично. Окрім того дана грамота мала бути ратифікована урядом України і Росії, що не було зроблено. Як висловлюється І.Вислоцький "...Гетьманові йшло про... поміч Антанти, і про рівноправну з російською делегацією участь у мирових переговорах. А це все можливе через домагання Антанти, - проголошення федерації, як передумови для всього дальшого, в першу чергу помочи проти більшовиків" [18, с.34-35].

У поглядах П.Скоропадського на державний суверенітет особливе місце займає проблема джерела влади. В період української революції ця проблема була однією з найскладніших і водночас суперечливих, оскільки серед інтелігенції панувала теза синтезу національного й соціального або соціально-демократичного визволення, пошук нових форм співіснування особи і суспільства. Проте жодному державному утворенню в Україні на початку ХХ століття не вдалося реалізувати ідею синтезу національного й соціального визволення.

Серед української революційної інтелігенції побутувала думка, що джерелом влади П.Скоропадського є великі землевласники, поміщики. Об'єктивною частиною цих поглядів є те, що гетьман дійсно намагався опертися в своїй політиці на земельного власника, хлібороба. У середовищі українських консерваторів, до яких можна віднести П.Скоропадського, ідея власності на землю як основи суспільства була дуже поширеною. П.Солуха

писав: “Джерелом національної свідомости, патріотизму, ладу і порядку в державі є земля, вільне правовласне користування, володіння нею. Хліборобська кляса, як в Україні, так і в усіх країнах світу, сприймає, вбирає в себе свідомо, підсвідомо і несвідомо (до певного часу) зазначені засади з землі, що нею володіє, з території де народився і на ній живе. Найяскравішим прикладом того твердження дає нам хлібороб-воїн Княжо-Київської держави” [133, с.23]. “Я намагався втілити в цій уряді провідну ідею української політики, яка базувалась б на національних і демократичних почуттях, оперта головним чином на дрібних земельних власниках, яких у нас звуть хліборобами” [25, с.252].

Таке розуміння джерела влади було провокуючим чинником у конфлікті П.Скоропадського з тією переважаючою частиною української інтелігенції, яка сповідувала соціалістичні ідеї. Цей конфлікт за характером був соціальним і завершився повстанням.

Потребують з’ясування причини повстання під проводом “Національного Союзу” проти Гетьманату. Зрозуміло, що акт федерації не був основною і домінуючою причиною руху опору. Описувати історію конфлікту немає потреби, оскільки вона досить ґрунтовно висвітлена в українській науці. Ідейним підґрунтям повстання були соціалістичні погляди.

В основі поглядів М.Шаповала і В.Винниченка, як головних організаторів, лежали соціалізм і революція, міжнародна солідарність пролетаріату і демократії як явище інтернаціональне були неминучі для людства [133, с.8]. М.Шаповал пише: “Окрім того, що Винниченко, я і інші товариші – українці – ми й соціялісти. Стоїмо за визволення трудового люду від гнобителів поміщиків і інших експлуататорів. Соціалістичний обов’язок і сумління поставило нас з трудовим народом, а він всіма силами ненавидить криваво-поміщицький гетьманат. Так ми повинні берегти гетьманат ?.. Ні, це не наш шлях” [173, с.56].

В свою чергу, П.Скоропадський не визнавав соціалізму, стояв на принципі приватної власності, припинення анархії та створення держави, яка могла б стати гарантом стабільності Східної Європи.

Радикальні прихильники П.Скоропадського войовничо і беззастережно відкидали соціалізм. Вони стверджували: „А соціалізму він не будував. На з’їзді хліборобів народ покликав Гетьмана не соціалізм будувати та робити соціалізацію землі, касувати приватну власність, а стояти на стороні приватної власності, закону і порядку для всього народу, для всіх громадян своєї держави на засадах віри православної: “не вбий, не кради, не жадай жінки ближнього твого, ні осла, ні вола, ні всякої скотини його”. Для соціалістів приватна власність – реакція, а соціалізація, грабування – прогрес. Для тих, хто стоїть за приватну власність, той реакціонер, контрреволюціонер, позбавляється громадянських прав, викидається з суспільства. А хто за соціалізм, за руйнування “старого міра”, той прогресист, йому всі права й пошана.[133, с.8]. Що ж собою представляло “соціалістичне сумління”? “Вижени “куркуля” з хати!” Бажай у ближнього свого осла, вола і всякої скотини його”, ото і є соціалістичне сумління? Убий буржуя! - то соціалістичний обов’язок? [133, с.9].

Погляди П.Скоропадського на суверенітет в період еміграції набувають дещо іншого характеру. Якщо в період Гетьманату вони були звернені на утвердження Української Держави, як суверенної одиниці, то за кордоном усі помисли Скоропадського несуть собою шляхи досягнення цього суверенітету і звільнення від “більшовицької окупації”. “Обставини... віщують, що незабаром можуть започаткуватись зміни... . З огляду на сю можливість ясно окреслюю ... конечну нашу ціль і той шлях, що до неї веде. Ідеал наш – Суверенна, Соборна, Трудова Українська Гетьманська Держава. Шлях до нього веде через звільнення Українських Земель, страждаючих під терором більшовицької окупації...” [11].

Ідея соборності у невідривному зв'язку з суверенітетом України для Скоропадського вбачалась так: "...Мусимо шляхом витривалої й конструктивної в усіх ділянках нашого громадянського життя праці, стреміти до здобуття автономних прав для тих Українських Земель, що опинилися в межах інших держав, пам'ятаючи, що всі землі є частинами нашого національного тіла" [11].

Дану ціль можна досягнути "...пам'ятаючи, що передумовою доцільної організованої праці нашої, що основою її, мусить бути самопожертва, солідарність і вірність всіх Гетьманців одних одному та власній організації. Лише вони можуть дати нам внутрішню силу і лише вони можуть бути запорукою кожної перемоги. Бажаю всім Гетьманцям, плекати почуття спільного обов'язку й спільної відповідальності, маючи на увазі, що всі особисті інтереси, а також інтереси провінційальні мусять уступати місце інтересові загальному Великої Всеукраїнської Справи" [11].

Найкращою запорукою розвитку гетьманського руху, а отже, і відновлення суверенної Української Держави Скоропадському вбачалось "... у вірності Гетьманців ідеї, самім собі, один одному та своєму Вождеві" [12, с.1].

Основною небезпекою при реалізації поставленої мети для гетьмана є "... лиш власні недостатки. Закликаю Вас до поборювання їх в собі і до плекання в рядах Ваших того духа ідейности, жертвовности, дисципліни, що – одинокий – може бути підвалиною нашої сили і нашого Права" [12, с.1].

Ідея побудови суверенної Гетьманської Трудової Монархії є "... всенаціональна, отже понадкласова і понадпартійна. Виключає вона абсолютизм і диктатуру, а основана на співпраці всіх державно-творчих чинників Нації. Тільки вона може привернути до служби Державі всі сили нашої Землі" [12, с.2].

Таким чином, ідея державного суверенітету України займала особливе місце у політичному світогляді П.Скоропадського в продовж його активного політичного і громадського життя. У трансформаціях цієї ідеї він пройшов

типовий для української мислячої еліти шлях – від усвідомлення українства як національного і політичного явища через різні форми співіснування з Росією (автономія, федерація) до ідеї суверенної, самостійної України. Особливість цього шляху полягає у практичному втіленні ідеї суверенітету, що дозволило ідею перетворити у юридичний факт суверенної України. П.Скоропадський на практиці реалізував не надто поширену в українській політичній і правовій думці ідею інституційного суверенітету (суверенітету гетьмана) на противагу ідеї народного суверенітету, яка в період української революції не була реалізована.

Послідовність поглядів П.Скоропадського на державний суверенітет обумовила його уявлення про форму держави. Саме переконання П.Скоропадського в тому, що Українська держава повинна бути, дозволила думати про її форму.

2.2. Погляди П.Скоропадського на форму держави

Важливою складовою політичного світогляду П.Скоропадського є його погляди на форму держави. Аналізуючи ці погляди, можна спостерігати їх еволюцію, таку характерну для українського консерватизму ХХ століття. Ця еволюція була досить складною, оскільки тривала у складних історичних умовах боротьби за державність. Крім того, ті чи інші погляди П.Скоропадського досить органічно пов'язані з ідеологією організацій, що становили суспільну основу гетьманського руху – Української Народної Громади (УНГ), Українського Союзу Хліборобів-Державників (УСХД), Союзу Гетьманців-Державників.

Основна лінія розвитку поглядів Павла Скоропадського на форму держави проходила між диктатурою і монархією. На початку визвольних змагань якогось сталого визначення однієї форми держави у П.Скоропадського не було. Усі зусилля були направлені на наданні військової допомоги Центральній Раді в боротьбі за незалежність та з більшовиками. Критично осмислений досвід помилок керівництва УНР, схиляє П.Скоропадського у бік диктатури як необхідної форми правління. Ця форма стала характерною для періоду приходу гетьмана до влади, а її усталення частково пов'язано з діяльністю Української Народної Громади.

Майже одночасно з підписанням Брестського договору в Києві почалась робота по створенню Української народної громади – організації консервативно налаштованих кіл. За своєю суспільно-політичною орієнтацією це мала бути демократична українська партія. Як зазначав П.Скоропадський, його метою було створити “демократичну партію, це обов'язково (українець в душі демократ), але зовсім не соціалістичну. Потім ця ж партія повинна була сповідувати українство, але не крайнє, шовіністичне, чітко стояти на точці зору розвитку української культури, не виховуючи ненависті до всього

російського. Я вважав, що така партія об'єднає всіх власників без різниці відтінків проти руйнівних соціалістичних гасел” [110, с.123]. На думку Скоропадського, її призначенням було досягнення компромісів, “як справа так і зліва”, компромісів між великими і середніми землевласниками, між українцями і представниками національних меншин.

Разом із своїм однодумцем Лунаковим, який за часів УЦР обіймав посаду залізничного комісара, а в добу Української Держави став секретарем гетьмана, в кінці березня 1918 р. П.Скоропадський розробив програму організації, згадки про яку знаходимо в його “Спогадах” [109, с.129], працях Д.Гирського [28, с.94], Д.Дорошенка [48, с.28-29]. Сам текст програми в жодному з опублікованих джерел, які стосуються діяльності Громади, відсутній. Програму вдалося знайти Т.С.Геращенкові у Державному архіві Київської області (ДАКО) і опублікувати [26, с.208-212]. Програма дійшла до нас у вигляді невеликого за обсягом документу машинописного тексту, викладеного у вигляді тез загальною кількістю 39. Цікавою виглядає структура даного документу. В програмі окреслено цілий комплекс питань, які охоплюють різні сторони життя: зокрема, права і свободи громадян, форми власності на землю, засоби виробництва, пропозиції щодо розв'язання аграрного і робітничого питань, фінансова політика, шляхи сполучення і транспорт, суд, освіта та охорона здоров'я.

У програмі УНГ найбільш повно відображені тодішні погляди П.Скоропадського на форму держави. Першочерговим завданням у програмі визначено “створення твердих основ для досягнення самобутності розвитку, єдності і самостійності заново відродженої України”.

У питаннях національно-державного будівництва програма відстоювала ідеї традиціоналізму, не зосереджуючи уваги на формі влади в майбутній державі. В сучасний момент у зв'язку зі створеною політичною обстановкою, - говорилося в програмі, - Громада, визнаючи Українську Народну Республіку, не передрікає цим майбутнього державного устрою України, який має бути

вироблений на основах політичного і національного історичного минулого, вільно висловленої волі народу. У всякому разі Громада вважає для себе несприйнятним, як самодержавний спосіб правління нездатний задовольнити різнобічні потреби народу, які виявляються при парламентському ладі, - так і відсторонені теорії соціалістів, які не знаходять основ в реальному житті і на досвіді російської революції виявили свою повну неспроможність” [40, арк. 1-3].

Питання про форму правління залишалось не визначеним і після гетьманського перевороту. Дослідники вважають його і сьогодні одним з суперечливих і нерозроблених в історичній науці. Досить поширеною була точка зору, за якою гетьман виступав як монарх. Так, А.Яковлев писав, що “Переворот який стався на Україні 29 квітня 1918 року, основно змінив форму державного ладу: замість УНР була утворена монархічна Українська Держава на чолі з абсолютним монархом, який називав себе “Гетьман всієї України” [183]. На думку Я.Грицака, це мала бути конституційна монархія, відмінна від традиційної самодержавної системи в Росії [37, с.127]. Ю.Павленко і Ю.Храмов наголошують на тому, що П.Скоропадський мав намір “на певний час, до заспокоєння країни і проведення парламентських виборів, перетворити Україну на авторитарну, при верховенстві законів державу з ліберальним соціально-економічним устроєм та спрямованістю на проведення невідкладних реформ (перш за все аграрної) правовими засобами, з дотриманням недоторканості природних людських прав і свобод, передусім, права приватної власності” [116, с.124]. Подібної точки зору дотримується і Я.Пеленський [111, с.31]. Він визначає концепцію державного устрою П.Скоропадського напередодні державного перевороту і протягом довшого періоду гетьманування як бюрократично-військову диктатуру. Цей висновок Я.Пеленський зробив на підставі “Спогадів”, в яких, розмірковуючи над оформленням гетьманської політичної партії під назвою Українська народна громада, П.Скоропадський писав: “Я сам не йшов свідомо до гетьманства, до

якого мене підштовхнув швидкий розвиток подій. Я не кажу, що не припускав, щоб в Україні в майбутньому не було гетьмана; навпаки – я був переконаний, що це станеться, але я вважав, що спершу буде створена партія, яка бачитиме порятунок батьківщини в необхідності створення сильної влади в особі диктатора-гетьмана і що цей диктатор проводитиме ті принципи, які лягли б наріжним каменем в основу партії” [109, с.129].

Після захоплення влади П.Скоропадський знов наголосив на тому, що бажав би правити у спосіб, що відповідає “ідеї диктатора”, оскільки “не мав парламенту або іншої аналогічної установи”. Подібний погляд щодо форми правління Гетьманату він також висловив під час зустрічі з представниками об’єднаних українських партій. “Погодитися на той час на роль президента я вважав згубним для всієї країни, - говорив він, - і краще б було не починати цілої справи. Країну, по-моєму, може врятувати тільки диктаторська влада, тільки волею одної людини можна повернути у нас порядок...” [109, с.173-174].

Однак це не означало, що гетьман намагався встановити в Україні гетьманську монархію. Навпаки, він затвердив Закон про спадкоємність, який передбачав “вибір нового гетьмана” на випадок смерті попереднього. Сам П.Скоропадський був також обраний на гетьманську посаду на Хліборобському конгресі 29 квітня 1918 р. в Києві. Отже, на підставі “Спогадів” та інших наведених документів можна окреслити форму правління Української держави і припустити, що це був виборний Гетьманат. Це компромісне рішення, яке П.Скоропадський прийняв в умовах ще живих від часів УНР демократичних традицій, згодом поступово еволюціонізувало в бік концепції спадкової трудової гетьманської монархії, вже в еміграції розробленої В.Липинським.

Хліборобська партія існувала з кінця 1917 року, але її стосунки з П.Скоропадським у 1918-му були досить складними. Слід зазначити хоча б, що з’їзд, який 29 квітня проголосив П.Скоропадського гетьманом, був не

хліборобським, а з'їздом “Союзу земельних власників”. “Хлібороби” відокремились від них ще напередодні, 28 квітня, але вітали гетьмана, поставивши йому декілька умов: створення дійсно вільної, незалежної, народної Української держави; скликання Української народної ради; щоб уряд складався з людей, які довели вірність українській національно-державній ідеї та ін. П.Скоропадський прийняв це звернення, але майже всі вимоги виконані не були, а подальші з'їзди “хліборобів” – заборонені.

Майбутні обриси форми Української Держави визначаються у перших програмних документах. Проголошена П.Скоропадським ідея сильної влади втілилась у “Грамоті до українського народу” та “Законах про тимчасовий державний устрій України”. Так, “влада управління належить виключно до Гетьмана України” і проводиться через призначеного гетьманом Кабінету Міністрів”, гетьман призначав Отамана Ради Міністрів і затверджував увесь кабінет з подання складу Кабінету Отаманом Ради Міністрів і скасовував його у повному складі. Гетьман також виступав як “вищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами”, затверджував закони і без його санкції ніякий закон не мав юридичної сили. Також в найближчий час мав бути вироблений закон, який би регламентував порядок проведення виборів до законодавчого органу – Український Сойм, чим би завершився перший етап державобудування Української Держави. Про це говориться у листі П.Скоропадського до голови Ради Міністрів Ф.Лизогуба, в якому він, вказуючи на завершення першого етапу будівництва Української Держави, робив наголос на тому, що слід приступити до вироблення закону про вибори до Державного Сойму. Потім 22 жовтня 1918 року цей закон згадується другий раз в грамоті гетьмана, а 16 листопада Рада Міністрів розглянула питання про прискорення підготовчої роботи щодо скликання Державного Сойму.

Велике значення приділялось і судовій гілці влади в особі Генерального Суду Української Держави, який мав бути вищим охоронцем і захисником закону. Українська Держава керувалась на твердих основах закону, сила якого

розповсюджувалась на усю територію і осіб, які перебували на ній. Незнання закону не звільняло від юридичної відповідальності.

Для розуміння засад організації влади Української Держави, О.Копиленко проводить умовну аналогію із сучасним періодом України, зокрема, моделлю влади, яку закріпив Конституційний договір 1995 року. За ним, Президент України виступав як глава держави і глава виконавчої влади, а Кабінет Міністрів – як “центральний колегіальний орган державної виконавчої влади, підпорядкований Президентові України і відповідальний перед ним”. Ці паралелі є досить умовними, бо Українська Держава 1918 року знаходилась у інших політичних і економічних умовах. Насамперед мова йде про розруху і анархію після революції і загрозу з боку більшовиків. Тому історично виправданими були кроки для встановлення сильної централізованої влади з метою проведення необхідних реформ і спрямування суспільного життя.

Досить змістовно погляди П.Скоропадського на форму держави відображав архівний документ під назвою “Наше государственное устройство” [101]. Принагідно хочеться навести його мовою оригіналу: “Наш существующий государственный строй Украины представляет собою историческую традиционную форму государственного правления, зародыш которого относится еще к первой половине XVI века. Гетман лишь временно, до созыва Государного Сейма, взял на себя всю полноту власти. Основания временного государственного правления Украины положены в Грамоте Гетьмана от 29 апреля 1918 года. Гетьманство есть к сущности форма правления средняя между Республикой и Конституционной Монархией: ее нельзя считать диктатурой, ибо Гетьман избирается народом. Как видно, эта форма государственного правления настолько гибка и построена на таких широких демократических началах, что вероятно и будущий Сейм, считаясь с историческим прошлым Украины, признаем ее наиболее соответствующей. Что касается созыва Сейма, то это вопрос ближайших месяцев” [158, арк.8].

Цей документ підкреслює тимчасовий характер форми Української Держави. Якщо стверджувати, що Українська Держава була республікою, то скоріше можна говорити про президентську (гетьманську) республіку: гетьман призначав уряд, який був відповідальний перед ним, а також його проводив у відставку, був головнокомандувачем, оголошував надзвичайне положення, затверджував закони шляхом їх підписання, призначав членів вищої ланки суду, здійснював помилування. Але в цей період часу не було законодавчого виборного органу, хоча слід зазначити, що можливість виборів до законодавчого органу - Сойму не відкидалась, а навпаки закон про Сойм був у стадії розробки. Тому про республіку однозначно ми говорити не можемо.

Складно відповісти точно чи це була диктатура, чи монархія, оскільки в чистому вигляді ні одної, ні другої не існувало. Якщо говорити про монархію, зокрема, абсолютну, то її як такої не існувало, бо при абсолютній монархії існує один монарх і чиновники на місцях, які призначаються монархом чи звільняються. Монарх-самодержець не відповідальний перед народом, чи іншим органом держави. За конституційну монархію і говорити не доводиться, оскільки не було писаної конституції. Можливо, деякі риси конституційної монархії могли б з'явитися, якщо б був вироблений закон про Український Сойм і проведені вибори до нього та прийнята конституція чи інший нормативно-правовий акт, який би це визначав.

Залишається суперечлива думка про диктатуру як форму держави. Про неї можна говорити тільки в сфері встановлення нормального державного існування та правопорядку. Політика “твердої руки” була необхідна з огляду на те, що країна перебувала в стані розрухи, загрози більшовицької окупації та війни. Налагодження державного управління було обов'язковим, особливо на місцях. З іншого боку проголошувалась недоторканість приватної власності, свобода торгівлі, віросповідання.

На нашу думку, Українська Держава 1918 року була авторитарною, із сильною владою та елементами диктатури. Акцентуючи увагу на диктатурі,

П.Скоропадський мав на увазі не форму правління, а державний режим, тобто сукупність методів, з допомогою яких буде здійснюватись влада. Ці методи характеризувались політичною жорсткістю, переважанням державного примусу, істотним обмеженням деяких прав і свобод (наприклад, свобода слова, мітингів, зібрань). В той же час не відкидалися демократичні засади людського співжиття. Така держава була перехідною формою і в майбутньому цілком реально могла б стати державою із поєднанням ознак республіки та конституційної монархії, оперта на історичну традицію українського народу.

Таким чином, погляди П.Скоропадського на форму держави у період Української Держави обумовлювались практичними потребами та досвідом державного будівництва. Цілісної концепції про форму держави гетьман не вибудував ні для себе, ні для практики державотворення.

Кардинальні зміни у поглядах на форму держави внесли життя та діяльність П.Скоропадського в еміграції. Тут зійшлися шляхи Скоропадського та Союзу хліборобів. Для останніх Павло Петрович став прапором національно-державного будівництва; він же знайшов ідеологічну основу поглядів про монархічну форму держави.

Ідеологом українського монархічного руху в еміграції був В.Липинський, відомий дипломат, історик та політик, який формулював цю теорію протягом 1920-1926 років у своїх листах до “братів-хліборобів”. Це була зовсім нова ідеологія, бо власне кажучи, Українська держава 1918 року не була монархією, а перебувала в процесі становлення і могла перетворитися на будь-яку із політичних форм: диктатуру, монархію, навіть республіку. Про це свідчать не тільки тодішні погляди П.Скоропадського на диктатуру як форму держави, а й той факт, що вже після перевороту, 2 травня 1918 року, делегація лідерів українських соціалістичних партій – В.К.Винниченко, А.Ф.Андрієвський, С.О.Єфремов, О.Салтан і К.Лоський – подала німецькому представникові у Києві проект конституції, де вказувалось: “Виконавча влада в республіці

належить теперішньому президентові республіки, який носить ім'я гетьмана, і Раді Міністрів”.

Однак 1920 року гетьманський рух – “беззастережно монархічний”. В цей час погляди В.Липинського безпосередньо впливали на політичний та правовий світогляд П.Скоропадського. Саме тому необхідно детальніше на них зупинитися і усвідомити, які з них були сприйняті П.Скоропадським і залишились важливими для нього навіть після розриву з В.Липинським. Павло Скоропадський, претендент на гетьманську булаву, а відтак і київський монарший стіл, бачився згідно з цією доктриною, легітимним правителем.

Гетьманський монархічний рух за Скоропадським мав опиратися на три неподільні основи: “керуючу ідею, якою єсть ідея Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці всіх само організованих класів України (класократія); організацію, яка переводить в життя ідею; Гетьмана (Його Рід), що персоніфікує собою єдність ідеї та організації” [78]. “Гетьманський Рух прагне в кінцевому висліді створення Української Самостійної Гетьманської Держави” [132]. Отже, як бачимо, Павло Скоропадський в еміграції став прихильником Трудової Монархії – форми класократичної держави.

З матеріалів, які друкувалися в виданнях гетьманських організацій, можна визначити на яких засадах ґрунтувалась ця форма держави. Таке ототожнення поглядів Павла Скоропадського і гетьманського руху можна робити на підставі того, що гетьман був головним провідником цього руху і залишився вірним йому до кінця свого життя.

Кожна форма держави може мати свої відмінності, “...відповідно до структури громадянства” [174, арк.147об.] (суспільства). В свою чергу суспільство знаходиться в залежності від диференціації суспільства і його культурного рівня.

Ставлячи шляхом об'єднання всіх продукуючих класів навколо Символу Єдності Нації і Держави – Монарха, владу і авторитет в горі держави, Трудова Монархія в той же час *шляхом політичної і територіальної децентралізації*

дає окремим землям і класам повну можливість творчості. Цим самим дається змога самому численному на Україні хліборобському класу приймати безпосередню участь в створенні Української Держави, активно відстоювати і охороняти її в ім'я патріотизму, об'єднуючи в єдине всі українські землі [174, арк. 147об.].

Втілення в життя цієї форми повинно включати обережне відношення до таких ділянок праці як: духа – охороняє моральні підвалини громадянства (суспільства), думки – що шукає знання, землі – що дає хліб і об'єднує батьків з наступними поколіннями, верстату – що здобуває і обробляє природні багатства, промисловості – що організовує працю верстату, обміну – без якого неможливе ніяке життя. Тільки у взаємному признанні кожної з цих ланок громадського значення і у взаємному доповненню один одного, лежить початок державної єдності, почуття патріотизму, тобто любові до Рідної Землі такої, якою вона є насправді, з тими людьми – суспільством, яке на ній живе.

Для збудження почуття патріотизму необхідно шукати „Слово Духа”, охоронця моральних підвалин суспільства і такий метод організації державотворчих сил, які б могли створити умови для зародження Української Держави. Тільки з перемогою „Духа” можна створити з хаосу щось матеріальне, що має свою душу, що існує – тобто Україну.

Для того, щоб дух зміг перемогти матерію треба мати джерело звідки черпати моральні й фізичні сили. Таким джерелом має стати християнська релігія, яка є охоронцем моральних підвалин громадянства; відданість рідному краю; прив'язаність до традиції, яку олицетворює родина, рід, клас і нація.

Лише шляхом розвитку цих підстав ідеології, які повинні бути закладені в суспільство підсвідомо і гармонійного втілення їх в життя можна перемогти матеріалістичні ідеології, такі як деспотичний комунізм, який розбиває суспільство і міщанський капіталізм, “в якому жерці безвір'я стають жерцями золотого тільця”. Лише таким чином можна перемогти тих, у котрих немає ні

релігії, ні патріотизму, бо для них земля виступає біржою, а земний бог – це гроші тих, для кого не існують родина, рід, клас, нація. Тільки таким чином Українська Держава перестане бути фікцією, а сама Україна попихачем чужої влади чи рабом всесвітньої біржі.

В перемозі християнства, любові до землі і прив'язаності до традиції повинен лежати зміст існування. Бажання виправдати, своє існування, бажання не щезнути безслідно – народжує ідею. Цією ідеєю має бути образ того, до чого йде гетьманський рух. Визначити місце в світі допомагає християнська релігія, яка „ ...охороняє нас від віри в досконалість людського розуму, утримуючи на *шляхові до вдосконалення того, що дійсно існує*, починаючи з самих себе” [174, арк.148].

Але для того щоб можна було усвідомити свої бажання і перетворити їх в реальність для гетьманського руху і П.Скоропадського головним завданням було поширювати ідеологію і загартувувати свої сили в такій організації, яка б відповідала б цій ідеології. Для них такою організацією могла бути лише організація *консервативна*, тобто УСХД, а потім СГД.

Сам консерватизм знаходить своє вираження „ ...в тому постійному змаганню хлібороба з силами природи, яке вимагає від нього сполучення індивідуальної свободи і поступу з організацією і дисципліною, змагання, яке змушує його зв'язувати причини з наслідками і оцінювати методи здійснення в залежності від їх впливу на щоденне життя, але нарешті вчить його зв'язувати минуле з сучасним і грядущим. Звідси той здоровий егоїзм хлібороба, в якому турботи зв'язані з турботами за своїх близьких і за ті грядущі покоління, які колись прийдуть і будуть удосконалювати те саме господарство на тій самій землі [174, арк.148].

Саме такий консерватизм в державі, на думку гетьманців, „ ...дасть змогу постійно знищувати національне дерево від гнилі і мертвих пиляк, які перешкоджають розвиткові самого дерева, а разом з тим не давати занадто

буйному цвітові знесилювати його, витягуючи потрібні для існування соки” [174, арк.148]. Розвиток такого консерватизму для гетьманського руху був першим завданням, бо „ ...Державою Земля бувала лише тоді, коли в ній брали перевагу не лише консервативно думаючі, але й консервативно ділаючі сили, для яких минуле, сучасне і грядуче були зв’язані одним поняттям – *Батьківщина* [174, арк.148]. Такий консерватизм, на думку П.Скоропадського, дає можливість перемогти анархізм одних і деспотизм і „...скерує українське громадянство до *рівноваги його прав і обов’язків – правової Монархії* [174, арк.148]. Основною ознакою останньої має бути не “влада”, як в самодержаві чи диктатурі, і не “свобода”, як в республіці, а *правність*, яка повстає з визнання моральних авторитетів і признання природних явищ диференціації і розвитку громадянства. Правність – це такий стан в суспільстві при якому авторитети духовні і світські, тобто авторитети Церкви і Державної влади повинні бути розмежовані з їх дійсним значенням в суспільстві.

Звідси випливає, що ні республіканське відокремлення церкви від держави для зменшення авторитету першої, ні автократичне поневолення церкви державою не дасть бажаного результату, а тільки держава поважаючи Церкву і Церква благословляючи державу зможуть створити належні умови для повноцінного розвитку суспільства.

З тої ж ідеї правності виходить принцип організації громадянства, „ ...де на зміну демократичній безкласовості і автократичній упревілейованості одного лише класу, на зміну індивідуалізму чи егалітаризму, приходить співпраця всіх, автономних і самоорганізованих класів, спочиваюча на свідомості їх спільності та соборності¹” [174, арк.148об.].

¹ Примітка 1. Під самоорганізацією гетьманці розуміли сполучення ініціативи одиниць, що творять колектив і відповідальності колективу за одиниці, які його складають. Факт ініціативи одиниці накладає на неї певні обов’язки, а факт відповідальності колективу дає цій одиниці певні права. З синтезу обов’язків і права випливає почуття ієрархічності і спільності – соборності.

Самоорганізація суспільства не дає змоги розвинути в громадянстві культурно-віроісповідуваному націоналізмові, „...що кидає одних на других синів одної землі прапором “Українців”, “Малоросів”, “Русских” чи “Поляків” [174, арк.148об.]. Вона також знищує зародки соціалізму чи комунізму, „...які цькують “багатих” на “бідних”, протиставляючи і тому і другому почуття спільності, що об’єднує всіх мешканців України і накладає на всіх них відповідні обов’язки” [174, арк.148об.].

З поняття обов’язку випливає відношення до власності. Замість демократичного принципу “вільної конкуренції” – спекуляції й анонімого капіталу і замість автократичних державних монополій – етатизму, консервативна ідея гетьманського руху протиставляє принцип християнський, де людина є лише тимчасовий тримач власності, „...за яку вона несе відповідальність перед Богом, Державою Нацією, класом, родом і родиною” [174, арк.148об.].

Врешті з тої самої соборності випливає взаємовідношення поміж класами, яке мусить базуватися не лише на її кількісній, але й якісній оцінці.

Такими, в загальних рисах, виглядають визначені гетьманським рухом шляхи, якими має йти українське суспільство, щоб впровадити в життя класократичну ідею.

Йдучи за В.Липинським, гетьманський рух наділяє державу рядом ознак: владою, територією і громадянством. Прийнявши владу за факт державно-правовий, який визначається такими, що правлять; громадянство за факт психологічний, який визначається настроями і почуттями тих, що ними правлять, і врешті територію за основу спільності інтересів праці та способу життя всього населення, то в залежності від взаємовідносин між обома першими, тобто владою і громадянством, визначається і форма держави та її характерні риси на даній території.

Такі взаємовідносини можуть бути трьох видів, від чого можливі і три види державних форм:

1) державна влада необмежено панує над громадянством – *охлократія*;

2) громадянство панує необмежено над державною владою – *демократія*;

3) державна влада обмежена правами організованого громадянства, а громадянство обмежене правами верховної влади в ім'я спільної і владі і громадянству свідомості інтересів всієї території – Батьківщини – *класократія*.

Звідси гетьманці визначали такі види держав.

Самодержавна монархія. Державна влада необмежено панує над громадянством – *охлократія*.

Для характеристики даного виду держави бралось за приклад російське самодержав'я, як тип абсолютної монархії. Характерними для нього ознаками були сильна бюрократія, що спиралася на дворянський клас і духовенство, які одночасно з бюрократією творили правлячий клас. Найближчими до цього класу були торговельний і промисловий клас. Далі ідуть інтелігенція і нарешті основні класи – робітники і хліборобський.

В самодержавній монархії бюрократичний апарат оплутував густою сіткою поліційного режиму все громадянство. Цей апарат намагався не лише стримувати усі прояви громадської самодіяльності, але і підпорядкував собі процеси диференціації, які відбувалися в громадянстві. Під впливом цього, консервативне, зв'язане з землею і інтересами території дворянство поволі оберталось в реакційний служивий стан. Бюрократизація дворянства вела до того, що воно відривалося від хліборобської маси, бути організатором котрої воно не було в стані, так і від решти громадянства, котре воно намагалося усунути від всякої влади. Результатом цього дворянство стає економічним антагоністом сільської хліборобської маси і антагоністом політичним всього

громадянства, а особливо інтелігенції. Остання, не знаходячи при самодержавному режимі виходу до влади, починає входити у конфлікт з правлячим класом. В цій боротьбі інтелігенція з одного боку притягує на свій бік плутократичні елементи торгівлі і промисловості. З другого, спирається на реальну силу, яку з себе уявляють хліборобські селянські маси і робітництво. Ця боротьба поміж бюрократією і громадянством іде так довго, поки під впливом зовнішніх потрясінь з одного боку і зростом громадських сил з другого, перед бюрократією повстають завдання яких не можна вирішити за допомогою бюрократичної механіки. З настанням такого моменту сама бюрократія дуже швидко розкладається, дезорганізується і починає шукати виходу в “свободах” і врешті падає, як це відбулось у 1917 році в Російській імперії.

Буржуазна республіка. Громадянство панує необмежено над державною владою – *демократія*.

Процеси, які відбувалися в демократичній республіці, гетьманцями характеризувалися так: громадянство і духовенство переставали відігравати роль в організації громадянства і відходили від великої політичної влади. Їх місце займали політичні партії революційні. В той же час бюрократичний апарат хоч, порівнюючи з самодержав'ям кількісно і зменшувався, але вплив його на громадянство не зменшувався.

Кожна політична партія спекуюючи, особливо під час виборів, старається скористатися масами для того, щоб усунути інші партії від влади. Засобом для цього могло служити розпалювання економічних, політичних і соціальних антагонізмів, які в свою чергу збільшують вплив революційних течій серед хліборобського і робітничого класів. Разом з тим момент партійності поволі дезорганізовує та атомізує громадянство і тим самим послаблює його; найбільш здібним елементом до організації виявляється

плутократія¹, яка лавіруючи поміж інтересами інтернаціонального капіталу і загрозою соціалізму, улаштовує свої власні інтереси. Від її організаційної сили залежить сталість республіканського-демократичного ладу. Оскільки ж плутократія слабка і незорганізована, як це було, наприклад, в Росії, або як цієї плутократії майже нема, прикладом була Україна, то повстає можливість переходу до тої республіканської форми, яка була під час “Керенщини” чи УНР часів “Трудового Конгресу”.

Соціалістична республіка. Громадянство панує необмежено над державною владою – **демократія.** (Росія в часи Керенського, Україна в часи Трудового Конгресу)

Ця форма вбачалася в недавньому минулому. Вона є формою перехідною. Характерною її рисою є цілковите відділення церкви від держави і повна лаєтизація останньої. В ній проявляються тенденції до фізичного знищення останків дворянського класу. Буржуазні партії щезають цілком і їх місце займають партії соціалістичних відтінків, які займаються взаємним знищенням. Поборюючи свої власні продукуючі класи, соціалістична демократія широко відкривала двері своєму братові по інтернаціоналу – інтернаціональній плутократії. Хаос на верхах і безвідповідальна демагогія на низах створюють анархію. Серед хліборобського і робітничого класів починають брати гору злочинні елементи, які не зупиняються перед фізичним підкоренням бажаючих ладу елементів власних класів. Ця анархія веде до того, що держава не в стані не допустити до захоплення влади з середини, як це мало місце в Росії під час жовтневого перевороту, або окупації чужими державами, як це було на Україні.

¹ Примітка. 1 не змішувати з великим землеволодінням. Психологія “поміщика” і “буржуа” зовсім інші. Боротьба між капіталізмом і феодалізмом, через яку пройшла Західна Європа – в своєму шляху до сучасних республік показує ясно всю прірву між “аграріями” і “капіталістами”.

Диктатура пролетаріату. Державна влада необмежено панує над громадянством – *охлократія*.

До влади знов приходять організовані на цей раз в комуністичну партію кастові, централістичні елементи, які усувають від влади не лише “буржуазні”, але й всі інакодумаючі соціалістичні партії. Чисто кочовнича по своєму світогляді комуністична каста відновлює залізний бюрократичний апарат – червона бюрократія. Цей лад подібний до самодержавного, але з ще більшою бюрократичною сваволею. Ціле громадянство опиняється в залізних тисках політичного режиму. Не минає доля і тих класів – хліборобського і робітничого, в ім'я інтересів яких, немовби відбулося захоплення влади комуністичною партією. Кожне змагання їх до самоуправи, навіть в межах радянської системи обертається в фікцію, а зародки органів цієї самоуправи – в органи апарату державної влади. Не допускаючи незалежних від держави громадських організацій уряд переслідує церкву. Рештки великого землеволодіння перетворюються в “совхози”, функції торгового класу перебирає “госторг”, промислового – “госпром”. Інтелігенція має значення постільки, поскільки вона є на службі у державного апарату в ролі різних “чинців”.

Конкретно вся держава оберталася знову в одну мілітаристичну казарму, а громадянство в розпорошену юрбу (охлос), де кожне громадсько-організаційне починання, звідки й від кого воно б не виходило, знищувалося владою в самому початку.

З тих чотирьох державних форм, гетьманський рух відносив самодержаву і диктатуру пролетаріату до охлократичних держав, а дві інші – республіки – до демократичного типу. Хоч ці два типи є протилежними один одному в сфері взаємовідносин між владою і суспільством, але вони мають спільну ознаку – *відсутність в них обох органічного зв'язку між тими хто править і ким правлять*. Ця відсутність в охлократії компенсується бюрократичним

апаратом, який здійснює повний контроль над суспільством, а в демократії нейтралізується тою чи іншою системою парламентарних виборів, які засновані на партійній приналежності окремих представників “народувиборця”. Таким чином, виділяється характерна ознака для обох типів. Нею є *механічне* заповнення розриву поміж владою і громадянством (бюрократичний апарат в одному випадку і система виборів в другому). Слід підкреслити, що ця спільна ознака спонукає до однакових наслідків. Обидва ці типи не відбивають цілком тих органічних процесів через які проходить дане суспільство на шляху розвитку і диференціації своїх продуктивних сил. При цьому охлократія ставить саму структуру громадянства і окремих, зв’язаних продукцією і працею його груп в цілковиту залежність від влади. Що ж до демократії, то тут бачилося цілковите нехтування органічною структурою громадянства як суб’єкта права в ім’я “свобідного виявлення волі” одиниць виборців, зв’язаних поміж собою лише партійною приналежністю. В обох випадках проходило повне нехтування органічними процесами, а структура громадянства приймалася за політичну величину. Прикладом може бути Російське самодержав’я чи Французка республіка. За час їх існування, протягом хоча б XIX ст., пройшли великі соціальні зміни, по-перше, створився великий клас людей, що відносились до так званих вільних професій, який хотів монополізувати, разом з інтернаціональною плутократією, в своїх руках владу; по-друге, надзвичайно швидким темпом розвинулась промисловість, завдяки чому на соціальній арені з’явився численний робітничий клас. У Росії за той час разом з аналогічними явищами відбулося звільнення селян від кріпацтва. І не дивлячись на це форма Французької республіки з моменту проголошення лозунгів “свобода”, “рівність” і “братерство” по цей день не зазнала ніяких змін, так само як нічого не змінилося в Російському самодержав’ї аж до моменту свого падіння. Звідси, представниками гетьманського руху робився висновок, що охлократія і демократія не були здібні відбивати тих процесів, які переходить суспільство. Тому врешті ті

процеси, що відбуваються в суспільстві переростають форму. Цей факт сприяє зросту революційних і контрреволюційних тенденцій в окремих суспільних групах до зміни політичної форми шляхом використання в інтересах “свободи” або “ влади” політичних і економічних антагонізмів. Останні проявляються з особливою силою, бо процеси диференціації і організації продуктивних сил суспільства деформовані в охлократії і нічим не регульовані в демократії. Вони дають структурі суспільства викривлені форми нагромаджених одна на другу соціальних груп. Звідси робиться висновок, що горизонтальна структура громадянства в охлократії і демократії залишаються при переходах одних форм в інші. При тому дві найбільш численні групи – робітничий і хліборобський класи залишаються в тому самому підневільному стані, навіть в диктатурі пролетаріату, в якій „...во ім’я “робітничо-селянської влади” зміщені і замінені державним апаратом цілі громадські групи” [174, арк.150об.].

Якщо б гетьманці вважали, що взаємовідносини між владою і суспільством неминуче мусять мати форму поневолення один одного і неможливий органічний зв’язок між тими, хто править і ким правлять, то вони мали б припускати, що зміни державних форм можуть лише відбуватися в межах тих форм, про які досі говорилось.

Але з історії відомо, що держави приймали не лише демократичні або охлократичні форми, але набували класократичних форм. В ці класократичні періоди встановлювалась перша рівновага між владою і громадянством, організація якого спиралась на признанні авторитету духовного і світського, якими виступали відповідно церква і монарх. В ці періоди громадянство було об’єднане не лише зовнішньо – механічно, але й внутрішньо органічно. Це було завдяки тому, що „...в ці періоди над моментами соціально-політичних антагонізмів домінували моменти внутрішньої органічної спільності в

окремих суспільних групах і взаємного признання громадського значення іншої групи кожною з цих груп” [174, арк.150об.].

Порівнюючи ці періоди з 20-30-ми роками ХХ ст., гетьманський рух знаходив певну аналогію в тому, що ті проблеми, над якими б’ється людство ХХ ст., шукаючи „сталого Авторитету”, шукаючи підстав соціального, економічного і політичного співжиття, які б відповідали сучасному розвитку громадянства, у вказані періоди розвивались шляхом класократичної форми правління. Те, що ті проблеми не знаходять свого розв’язання ні у формах охлократичних диктатур, ні у формах демократичних, давало гетьманцям право твердити, що розв’язання їх треба шукати в класократичних формах. Такою формою мала бути Трудова Монархія.

В Трудовій Монархії, за гетьманською ідеологією, горизонтальна структура громадянства, що складається під впливом політичних і економічних антагонізмів, поступалася місцем структурі вертикальній, коли „...громадянство організовано під впливом внутрішньої органічної спільності окремих частин громадянства – класів і взаємного признання кожним з них значення інших. Завдяки такому організованому і органічному процесові (самоорганізація і співпраця класів) ті соціальні нерівності, які існують, згладжуються не шляхом нівелювання чи знищення окремих класів, лише випростовування їх. Завдяки цьому, проблеми класів хліборобського і робітничого, вирішуються в той спосіб, що в процесі самоорганізації вони можуть вийти з-під сторонніх впливів і зайняти відповідне їхньому значенню місце як в громадянстві, так і в державі” [174, арк.151].

Трудова Монархія. *Класократична* форма держави. В такій формі держави влада обмежена правами організованого суспільства, а суспільство обмежене правами державної влади в ім’я спільної влади і громадянству свідомості соборності інтересів всієї території – Батьківщини. Поділ суспільства на соціальні групи є ознакою економічно-політичних антагонізмів

між окремими суспільними групами (класами) уступає місце признанню ними усіма органічної спільності.

В Трудовій Монархії всі ділянки праці (дух, думка, земля, верстат, обмін, і продукція) самоорганізуються у відповідні соціальні організми – класи. Ні один з класів не панує над іншим. Натомість, кожний клас, виділяє свою керуючу верству(еліту) нарівні з іншими і відповідно не лише своєму кількісному, але й якісному значенні приймає участь в управлінні державою. Еліта за своєю природою є консервативною, тому що пов'язана трудом і продукцією. Завдяки постійному процесові самоорганізації, що відбувається в суспільних класах, тобто класифікації кожним класом своїх активних організаторських сил, постійно обновлюється і таким чином вбирає в себе нові прогресивні елементи, що народжуються в класах, скеровуючи їх на добро свого класу, а тим самим на добро цілої Нації і Держави. Показником вартості цієї еліти, тобто мірилом її здібностей виконувати владні повноваження, є не службова оцінка, як в охлократії, і не партійна приналежність, як в демократії, а лише праця, що покладена цією верствою на організацію свого класу, а тим самим на організацію цілої Нації і Держави. Таким чином, ті що правлять користуються певним авторитетом влади, як результатом їх організаційних здібностей і разом з тим вони органічно пов'язані з тими, ким вони правлять. Об'єднуючим чинником між класами є „...єдиний Символ – монархічна влада, маєстат котрої таким чином в очах цілого комплексу нації стає Символом Єдності Нації і Держави” [174, арк.151]. Треба також відзначити, що в Трудовій Монархії немає поділу на два хліборобські класи: селянський і дворянський, які виникли в колишній Російській імперії після звільнення селян від кріпацтва. В Трудовій Монархії має бути лише один хліборобський клас, „...який сам керуючись інтересами свого класу, Нації і Держави зможе вирішити земельне питання, усунути силою своєї організації і внутрішні антагонізми” [174, арк.151].

Отже, можна зробити висновок, що погляди Павла Скоропадського на форму держави на протязі його життя зазнавали змін. Виходячи з ідеї сильної влади, в період його гетьманування, можна дійти висновку про прихильність П.Скоропадського до тимчасової диктатури з елементами авторитаризму в управлінні державою. Проголошувався пріоритет захисту інтересів держави та наділення апарату держави широкими охоронними функціями, в той же час декларувалося невтручання держави у приватноправові відносини громадян.

На еміграції погляди П.Скоропадського на державу набули нового імпульсу і були звернуті на побудову Трудової Монархії, яка мала відображати історичну традицію українського народу. В її основу мав бути покладений класократичний принцип, де б кожний клас міг брати участь в управлінні державою через своїх найкращих представників – еліту.

2.3. Павло Скоропадський про консервативний монархізм

Державно-правові доктрини консерватизму (XVII - XIX ст.) у Західній Європі мали за мету виправдання абсолютизму в державно-правовій думці. Відповідним до цього завдання було вчення Ж.Бодена. Він вважав, що державна влада має особливий характер, оскільки володіє державним суверенітетом і тим самим відрізняється від інших видів влади. Суверенітет – це абсолютна і постійна влада над підданими, вільна від всякого підпорядкування, не зв'язана жодними обмеженнями чи законами. Ж.Боден виступав за королівську абсолютну владу на противагу феодальному сепаратизму і в той же час він був противником монаршого деспотизму. Найбільш природною формою держави за Ж.Боденом є монархія, оскільки монарх, як арбітр для всіх супротивних сторін, примирює різні суперечності. Не відкидалась, навіть, можливість вбивства монарха, коли він стане на шлях тиранії. Найгіршою формою державного устрою за Ж.Боденом була демократія. Але він допускав можливість існування змішаної форми правління, коли королівський абсолютизм мав співіснувати із становим представництвом у вигляді Генеральних штатів. Держава в нього – правове управління, хоча монарх має право на все, бо вище за нього лише Бог, він повинен підпорядковуватись лише природним законам. Ж.Боден фактично започаткував становлення географічного детермінізму, узалежнюючи від природних умов тип державного правління.

Початки консерватизму безпосередньо пов'язані з вирішенням питань державної влади і держави. Консервативно-монархічна спрямованість поглядів Павла Скоропадського визначається на основі аналізу і вивчення його поглядів, а також зіставлення їх із основними засадами даного напрямку державно-правової думки. Ідеї монархічного консерватизму, перш за все, визначають роль і місце держави у

соціально неоднорідному середовищі, тобто суспільстві, у створенні і її існуванні, методів державного регулювання суспільних відносин тощо.

Коли ми говоримо про консерватизм, маємо на увазі певний стиль думання, антагоністичний буржуазному лібералізму і раціоналістично-індивідуалістичній філософії Просвітництва, стиль, який з'явився як відповідь Французькій революції і індустріальній революції в Англії. Одне з визнаних визначень консерватизму було запропоноване польським ученим Анджеєм Валіцкім. У своїй відповіді Самуелю Хантінгтону, який подав три дефініції консерватизму: консерватизм як феодальна і аристократична ідеологія; “автономна” дефініція, згідно якої консерватизм є повністю автономною і універсальною системою ідей і цінностей; ситуаційний консерватизм, А.Валіцкій наполягає на істотній відмінності між історичним і неісторичним визначенням консерватизму. Ми можемо погодитись, що визначення консерватизму як форми прояву феодальної і аристократичної ідеології є історичним визначенням, тоді як “автономне” визначення збігається з тим, що А.Валіцкій називає неісторичною за змістом дефініцією [119, с.33].

Українська державно-правова думка не стояла осторонь процесів, які відбувались у Європі, а навпаки, сприймаючи їх, підлаштовувала під ті державно-ідеологічні схеми, які існували в Україні. Хоча режим Української Держави 1918 року не мав виразно визначеного монархічного характеру, гетьманський рух міжвоєнної доби прийняв відверто монархічну платформу. Павло Скоропадський, претендент на гетьманську булаву, а відтак і київський монарший стіл, бачився згідно з цією доктриною, легітимним правителем. Висунута В.Липинським гетьмансько-монархічна доктрина не була лише реакцією на народницький демократизм середини ХІХ – початку ХХ століття, сформованою під впливом західноєвропейських концепцій еліти Г.Моски і У.Парето. Самі ж монархічні ідеї в українській історико-політичній

думці набули свого поширення в XVII - XVIII ст., з яких можна виокремити дві головні тенденції. Перша наголошувала на патріомональності монархічної влади, схиляючись до візантійських концепцій симфонії [65, с.52]. Ця доктрина українських церковних інтелектуалів зробила значний внесок до імперських схем Російської Держави. Друга тенденція тлумачила характер підкорення монархічній владі, що опанувала Україну на підставі контрактно-договірних відносин між “нацією” (Військом Запорозьким) та її сюзереном (московським царем та шведським королем) [65, с.56]. Тут щира і віддана служба розглядається як відплата володарю за гарантії збереження традиційного ладу в підлеглий країні. Така модель є варіацією на тему конституційної монархії. Ці настрої можна відзначити в конструюванні С.Величком ідеальних стосунків між “володарем” і “народом”.

Досить цікавим є те, що прибічники патримоніальної концепції монархічної влади були одночасно прибічниками так званої культурно-спадкової орієнтації у визначенні національної ідентичності, а прихильники контрактно-договірної орієнтувались на політико-територіальне розуміння нації. В.Липинський пояснює побутування цих двох моделей в Україні не як змагання рівно вартісних підходів до означення нації, а скоріше як дві еволюційні фази розвитку української самоідентифікації. В цьому розумінні культурно-спадковий варіант є результатом поступового занепаду і розкладу політико-територіальної моделі, тобто фазою звуження в застосуванні останньої [82, с.238-239].

З відходом політико-територіальних традицій Гетьманщини з масової свідомості українців щезають також контрактно-договірні теорії та уявлення про стосунки верховної влади і народу. Одночасно впродовж XIX ст. українська історіософія, зорієнтувавшись на радикально-народницькі цінності, майже повністю позбувається консервативно монархічних ідей. Лише на початку XX ст. у творчості В.Липинського

відбувається оригінальний синтез політико-територіального сприйняття нації з монархічним ідеалом верховної гетьманської влади самостійної Української Держави.

В.Потульницький так характеризує діяльність Гетьмана в період Гетьманату з консервативної точки зору, що це погляди людини, яка стоїть і над українцями, і над росіянами, дає представникам обох націй характеристику якби згори, не ідентифікуючись ні з ким до кінця, постійно сполучає факти з оцінками, враженнями. Серед конструктивних оцінок визначає:

- міркування Павла Скоропадського щодо самої особистості гетьмана, зокрема твердження, що на Україні потрібна людина, яка б задовольнила одночасно і українські і російські кола. Потрібна людина котрій легше всього було б примирити два полюси, і з котрою рахувалися би німці, як найбільш зацікавлена в існуванні незалежної України європейська держава. В зв'язку з цим вірна оцінка інтелігенції, і переконання, що Україна може існувати лише в формі Гетьманату, хоч роль гетьмана має бути урізана.

- ідея про партію. Спочатку потрібна партія, яка розростеться, укріпиться, голос її буде чути в країні, а потім поступово можна буде перейти до ідеї Гетьманату.

- факт існування в Україні двох паралельних культур, і в зв'язку з тим ідея гетьмана про поєднання українського націоналізму з вільним розвитком російської культури.

- думка про те, що на Україні має бути не тільки українська, але і допускання того, щоб з часом, коли українська мова укріпиться і стане сильною безповоротно, обидві мови українська і російська були рівноправні [119, с.36].

Сам П.Скоропадський остаточно і безповоротно переходить на сторону українського монархічного консерватизму після зречення від влади і з утворенням Українського Союзу Хліборобів-Державників (УСХД). В 1922 році було визначено, що на чолі УСХД стоїть Гетьман Павло Скоропадський. Також до УСХД входили В.Липинський, М.Кочубей, А.Монтрезор, С.Шемет, Д.Дорошенко, О.Скоропис-Йолтуховський, С.Криляч та інші, які в 1920 році стали його засновниками. Гетьман Павло став офіційним авторитетом руху консервативної частини громадянства в еміграції. П.Скоропадський відзначає, що в передреволюційні часи відродження українське національне життя йшло шляхом культурно-пацифістичним. Державно-творчі завдання здавалися далекими. Від романтичного народництва, через крайній демократизм і соціалізм, Україна була піддана комуністичній окупації. Тому головним завданням при побудові Української держави повинно бути “поборювання духу пацифізму і плекання духу войовничості” [12, с.2].

Ідеалом для П.Скоропадського була Суверенна, Соборна, Трудова Українська Гетьманська Держава, що мала здійснюватися в традиційно – національних українських формах. Ідея Гетьманської Трудової Монархії повинна бути всенаціональна, отже понадкласовою і понадпартійною. Вона виключає абсолютизм і диктатуру та заснована на співпраці всіх державно-творчих чинників Нації. Відновлення Української Незалежної Держави бачилося П.Скоропадським як повстання „Великодержави”, що матиме міжнародне значення для Західної Європи [10, с.2].

Всі класи шляхом об’єднання навколо “Символу Єдності Нації і Держави – Монарха” ставлять владу і авторитет в горі держави, в той час Трудова Монархія шляхом політичної і територіальної децентралізації дає окремим землям і класам повну можливість творчості. Тим самим

дається можливість найчисленнішому хліборобському класу приймати безпосередню участь в створенні Української Держави [174, арк.147об].

Держава, за П.Скоропадським, може бути збудована тільки зусиллями еліти, яка консолідує все українське громадянство, зорганізує його у цілісну соціально-економічну структуру.

Факт існування феномена еліти не викликає сьогодні заперечень навіть у колишніх принципових противників аналізу суспільної взаємодії в термінах “еліта” і “не еліта”. Адже виділення в суспільстві протягом усієї історії його розвитку елітної верстви є емпірично достовірною реальністю.

З іншого боку, визнання об’єктивності існування суспільної еліти ніяк не скорочує великої низки суперечностей стосовно визначення поняття “еліта”, пошуку підстав її виокремлення в суспільстві та оцінки її суспільного значення. Взагалі поняття “еліта” навряд чи може бути зараховане до розгляду нейтрально-описових термінів суспільствознавства, оскільки оцінний (у більшості випадків гранично позитивний або гранично негативний) компонент присутній не лише в його конотаційних значеннях, а й в самому денотаті [7, с.134].

Під елітою П.Скоропадський розуміє єдність всіх активних елементів громадянства, які завдяки своїм здібностям стали провідною верхівкою свого класу – хліборобського, робітничого, промислового, інтелігентського.

Організаційна й національна праця під проводом національної еліти повинна бути конструктивною, а спосіб мислення самої еліти консервативний, спрямований не на революційну переміну існуючого суспільного ладу, а на збереження історично переданих національних та культурних цінностей і будувати на цій основі цінностей нових.

Перед активнішою частиною верхівки, на думку П.Скоропадського, стоїть “... неймовірна трудність, щодо організації української

етнографічної маси в українську свідому націю й що до організації української національної держави...” [130, с.274] й це завдання не повинно її лякати. П.Скоропадський не ставить питання про те “...чи будувати українську державу чи ні...” [130, с.274]. Головним завданням є те, щоб вибрати спосіб організації, який би міг привести до бажаного результату. На думку П.Скоропадського, таким способом організації має бути монархічний принцип, що “...може дати потрібну силу й витривалість організації провідної верстви, а значить і цілому українському державницькому рухові” [130, с.275].

Монархічний принцип може організувати Україну в державне утворення тільки тому, що “... край цей хліборобський (Україна. – Х.А.), міське населення, так звана буржуазія і пролетаріат зовсім нечисленні” [130, с.275] і зможе дати потрібну силу й витривалість організації провідної верстви, а значить і цілому українському державницькому рухові. Ставлячи в основу побудови держави принцип географічного детермінізму, П.Скоропадський говорить про те, що з історії народження нових держав відомо, що всі хліборобські держави переважно будувалися при монархічній владі й що республіканський устрій заводився тільки там і тоді, де й коли в краю зростала кількість міського населення: купців, ремісників і промислових, безземельних робітників. Коли до того взяти до уваги, що в українському народі не могли досі виробитися державним життям, завдяки вічному неспокою, вічній руїні, культурний провідний шар на Україні в такій мірі, як у інших націй, народностей, а той, що був перед революцією слабкий числом, слабкий внутрішнім своїм роз’єднанням, слабкий своєю відірваністю від народної маси, цей шар у великій частині під час революції вигинув. Коли також прийняти на увагу, що всі недавні й давніші спроби, республіканські й демократичні, на Україні приводили тільки до даремної загибелі кращих синів її, то стане зрозумілим, чому

більш активна й патріотична частина української провідної верстви й статечного селянства – хліборобів у 1918 році відновили на Україні Гетьманську владу й чому політична думка хліборобів уже на еміграції, продовжуючи почату на Україні працю, усвідомила Гетьманщину, як монархізм, який з одного боку спирається на стародавню історичну традицію, з другого до українських обставин пристосовує найбільш удосконалений і на ділі випробуваний досвід західноєвропейських монархій. “Цей західний монархізм, опертий не на абсолютизмі, не на централістичному, поліцейському режимові, не на повній пасивності в державних справах всієї маси населення, отже й вищих класів, не на зразках східних деспотій, а опертий на діяльній участі в правлінні державою всіх класів, організованих для того в класові організації” [130, с.275]. Прикладом такої державної системи до певної міри, на думку П.Скоропадського може служити Англійська Монархія.

Оскільки монархія опирається на історичні традиції, то “традиція позбавляє монархію від шкідливої, розкладкової внутрішньої боротьби за верховну владу, вона ж захищає верховну владу від зовнішніх, розкладкових ворожих інтриг і впливів, бо дідичний Голова Держави зацікавлений тільки в одному: в розвою і розквіті своєї Держави. Принаймні одна підпора залишається в державі незмінною, постійною, незалежною ні від внутрішньої розкладкової роботи, ні від зовнішніх інтриг” [130, с.276]. Цією сталою і незмінною опорою для всіх монархістів має бути рід Голови Держави, який вказаний історичною традицією. Оцінюючи події 1918 року, а саме відновлення Гетьманщини, П.Скоропадський наголошує на тому, що хоч вона була проголошена організованими хліборобами, але в той же момент, навіть серед найбільш думаючої частини хліборобів, ідея української державності і її конкретні форми не були конкретно окреслені. Виникнення

Гетьманщини було явищем стихійним і не мало необхідного попереднього приготування – це була держава без “гетьманців”.

Виходячи з концепції консервативного монархізму, П.Скоропадський ставить проблему створення національної еліти, як необхідної складової частини при будівництві української державності. П.Скоропадський засуджує ту частину української еліти, яка через ту чи іншу причину переселилася до чужого краю, приймала національність чужого краю, становила в ряди провідної верстви і служила новій своїй батьківщині, тоді коли її праця є необхідна державі, в якій вони жили.

П.Скоропадський розрізняє два випадки, коли еліта емігрує з держави, несучи за собою позитивні чи негативні наслідки. Перший, коли в краю цієї верстви забагато, коли вона є велика за чисельністю і для багатьох не знаходиться ні відповідної праці, ні становища. Тоді частковий вихід її з краю й перехід на службу до іншої держави для предківської землі й нації є тільки корисний, бо звільняє її від зайвих елементів, від перепродукції вищих класів і разом з тим сприяє розповсюдженню культурних і політичних її впливів. Другий випадок, коли, - як це вже декілька віків повторювалось на Україні, культурної, правлячої верстви замало, щоб піддержувати в краю постійний порядок, щоб дати міцну підпору державній організації, щоб здержувати народні маси в послуху й при тяжких для державної влади обставинах. В цьому випадку культурна, правляча верства йде на еміграцію з примусу, під загрозою повного її винищення. Така примусова еміграція культурніших, вищих класів приносить краєві занепад, руїну, тим більше, що на еміграцію виходять кращі, більш стійкі елементи, які коритися дикій, руїницькій стихії маси не хочуть і не вміють, які в більшості випадків емігрують з наміром вичекати ліпших обставин, щоб знову до свого краю повернутись і його державне життя розумно будувати.

Другий випадок, а саме “денаціоналізація такої еміграції” несе в собі особливу небезпеку і є великим нещастям для такої країни, як Україна, бо “...вже кілька століть цей культурніший шар винищується, вигибає в боротьбі за державну незалежність свого народу й від рук збунтованої частини свого народу” [130, с.273]. Проблема цих заворушень в Україні, на думку П.Скоропадського є в тому, що хоч український народ по своєму типу належить до західної, осілої культури, але має в собі також ще багато елементів нових, з кочовими бездержавницькими інстинктами. Ті останні ще з першими не асимільовані. Вони з осілим життям, опертим на європейських правових нормах, миритися ще не хочуть, для кочового ж життя давно вже на Україні не має потрібного простору. Тому цей кочовик от вже більше трьохсот років все на тісноту земельну нарікає, обробляти землі як слід не хоче і не вміє, дійсної причини свого невдоволення не знає і зрозуміти не може і при першому ліпшому випадку, при кожному ослаблені державної влади починає бунтувати і свого осілого сусіду починає руйнувати, намагаючись його до щенту знищити, думаючи, що пани-хлібороби та заможніші селяни своїми господарствами ту тісноту роблять. Так Україна вже не один раз цими кочовиками до щенту зруйнована була. Але й після повної руїни всіх маєтків і більших господарств селянських, кочовики потрібного їм простору здобути не могли. Вони тільки руйнували культурні господарства і всю промисловість, чим безмірно погіршували умови свого існування, бо позбавили себе можливості мати заробітки, а зруйнувавши культуру хліборобську досягли того, що врожаї стали цілком залежними від примх природи. Таким чином ми бачимо, що П.Скоропадський ділить населення України на два типи: перший – це ті, які ведуть осілий спосіб життя і діють на користь державі; і другий – кочовики, які свої сили направляють на руйнування сталого способу організації суспільства.

Продовжуючи дану тему, П.Скоропадський говорить "...оскільки природа на Україні вимагає дуже вмілого ведення сільського господарства, то почалися часті, давно вже небувалі неврожаї. В страшних муках голоду і холоду губить цей кочовик свою енергію, свій запал до бунту. Саме тепер (тут мається на увазі 20-ті – 30-ті роки ХХ століття – Х.А.) відбувається на Україні процес вишколення і дисциплінування кочовика голодом і злиднями, що давно вже були призабутими завдяки передвоєнному економічному розцвіту України. Настане вже швидко час, коли кочовик остаточно помирнішає і тоді знову український хлібороб – пан і куркуль – потрібні будуть Україні, потрібні будуть люди старої, з роду в рід плеканої культури, бо це потрібно для організації складного сучасного господарства, для організації зовнішньої оборони краю" [130, с.273-274].

На думку П.Скоропадського стара українська провідна верства була слаба своєю чисельністю і внутрішньою дезорганізованістю, оскільки не мала ні спільної національної культури, ні спільного державного ідеалу, ні спільної організації. Погляди лівобережної інтелігенції були звернені в бік московської культури, а правобережна здебільшого польської. Тільки невелика частина інтелігенції, розкидана бо всій території України, плекала українську національну культуру. Такий стан справ не дав можливості цій культурній верстві в одне ціле організуватись, щоб при різних обставинах стримати кочові руїнницькі елементи, утримувати у послуку і сконсолідувати навколо себе осілі, хліборобські елементи. Хоча цих елементів в Україні було дуже мало, але їх мало вистачити для того, щоб вона могла тримати порядок в країні і стати міцною опорою в державі.

Ідеї П.Скоропадського є дещо антидемократичними, але не в розумінні недопущення широких кіл до участі в управлінні державою та у вирішуванні громадських та економічних справ населення, а в тому, що

демократичний спосіб організації суспільства й держави ні при яких обставинах не може довести до відродження української нації й відбудови самостійної держави. Він мусить довести до катастрофи й розвалу. Це довела історія кривавих змагань за свою самостійність демократичними способами організації суспільства й держави за часів УНР. П.Скоропадський засуджує політичні заходи емігрантської організації УНР, яка закордоном вела свою діяльність під демократичними гаслами та намагалась переконати українське громадянство, що демократичний спосіб організації влади й держави найбільш доцільний, бо, мовляв, українське населення бажає собі якнайбільше громадянських свобод, радикальних соціальних реформ і парламентської форми правління. Змучений, знищений і до останньої розпуки доведений різними на його тілі практикованими демократичними та соціальними реформами й експериментами український народ потребує твердого й рішучого проводу, державного апарату й авторитетної влади національної еліти, яка зуміє організувати та об'єднати всі національні сили до державного будівництва, а не розпорошувати національну енергію на вибори й боротьбу за заспокоєння апетитів поодиноких “покривджених” людей та груп у громадянському хаосі, що його створює демократія.

П.Скоропадський стоїть за класократичною формою організації громадянства й державної влади, яка опирається на органічному природному зрості суспільних відносин між з'єднаних з собою однаковим родом продукції класами під проводом витвореної в цих самих класах власної класової еліти. Таке об'єднане суспільство буде користатись з широких прав самоврядування й буде приймати через свої, органічно вирості всередині кожного класу класові представництва безпосередню участь в законодавчій та адміністративній владі держави. Таке сконструйоване суспільство буде підметом в державному та

суспільному житті, а не предметом, як то буває з розбитим на безліч політичних партій, розпорошеним громадянством, що організується способами демократичними.

Спроба відновлення Гетьманщини, на думку П.Скоропадського, дала поштовх для подальшого розвитку політичної думки в напрямку теоретичного усвідомлення Гетьманської Держави. Наслідком цього було те, що ідеологія Гетьманщини, як особливої форми дідачної, трудової монархії, тобто монархії, опертої на самоорганізовані класи, була вже на еміграції розроблена і привернула до себе увагу багатьох знаних людей.

Отже, можна зробити висновок, що Павло Скоропадський став продовжувачем концепції консервативного монархізму поряд з такими визнаними теоретиками свого часу як Липинський, Томашівський та Кучабський, опираючись на історичну традицію українського народу. Його консерватизм проявляється в тому, що головною одиницею суспільства повинен бути хлібороб, оскільки він тісно пов'язаний із землею та природою. Стоячи на територіальному принципі, вказує на основні можливі шляхи побудови української держави та проблеми, які чекають у цій не легкій справі. Спадщина залишена П.Скоропадським є досить велика, це стосується не тільки його практичної діяльності в період державотворення, але й теоретичного обґрунтування можливостей відновлення держави, збудованої на монархічних принципах, оскільки його рід став головним чинником для розробки і обґрунтування даної теми. Можна з впевненістю говорити про те, що Павло Скоропадський, навколо якого точилися і продовжують відбуватися наукові дискусії, зобов'язаний зайняти відповідне місце в науковій спадщині державно-правової думки України початку ХХ століття.

2.4. Погляди П.Скоропадського на соціальну функцію держави

Історично змінювалися підходи до сутності функцій держави. Але під функціями держави завжди розуміли основні напрямки її діяльності. Визначити і проаналізувати функції держави означає пояснити її завдання і встановити її зміст.

Отже, державно-правові погляди закономірно містять погляди на функції держави. Відтак об'єктивний аналіз державно-правових поглядів П.Скоропадського немислимий без узагальнення і конкретного вивчення його уявлень про функції держави. Сучасна класифікація функцій держави дозволяє виділити уявлення П.Скоропадського про такі функції держави як соціальну, культурно-виховну, господарську, функцію фінансового контролю, функцію охорони правопорядку, зовнішньополітичну функцію та функцію оборони своєї країни.

Частина цих уявлень була проаналізована у попередніх параграфах, частина буде спеціальним предметом дослідження (наприклад функція охорони правопорядку). Однак, серед поглядів П.Скоропадського на функції держави ми обрали для систематичного дослідження погляди на соціальну функцію. Вибір цей не є випадковим і зумовлений загальною метою дослідження і авторськими підходами. По-перше, соціальна функція Української Держави гостро критикувалася або заперечувалася значною частиною української інтелігенції та різних верств суспільства. У силу різних обставин витворився міф про Українську Державу як державу багатих землевласників-експлуататорів, тобто соціально чужу для українського суспільства. По-друге, для періоду української революції, визвольних змагань початку ХХ-го століття характерний конфлікт національного і соціального. На думку багатьох вчених протиріччя національної і соціальної революції, стали однією із

найвагоміших причин втрати державності. По-третє, соціальні експерименти 20-х років ХХ-го століття були такими різноманітними, почасти радикальними і так перепліталися, концентрувалися в історичному часі, що надалі успішно приписувалися зовсім не їх ініціаторам чи послідовникам.

По-четверте, соціальна функція держави покликана забезпечити нормальні умови життя для всіх членів суспільства і тому ї результати досить складно об'єктивно оцінити, особливо в умовах революції та громадянської війни. У той же час поступовість реалізації дозволяє аналізувати послідовність поглядів на соціальну функцію держави.

В таких умовах видається важливим поставити питання: наскільки сформованими були погляди П.Скоропадського на соціальну функцію держави і наскільки послідовною була їх реалізація? Логічним продовженням цього питання є проблема відповідності соціальної функції держави її змісту.

Витворилося доволі еkleктичне уявлення не тільки про соціальну функцію Гетьманату, а й про соціальні погляди гетьмана. У той же час П.Скоропадський був доволі послідовним у своїй соціальній політиці, яка включала три основні напрямки:

1. Спроба відродження козацтва як соціальної основи Української держави.
2. Забезпечення суспільно-політичної еволюції українського робітництва.
3. Розвиток української інтелігенції як основи національного та культурного розвитку України.

Однак розуміння соціальної політики П.Скоропадським не слід ототожнювати з його розумінням соціальної функції держави. У економічній і соціальній політиці П.Скоропадський відмовився від

радикальної соціалістичної практики Центральної Ради і реставрації старих царських соціальних порядків. Основою соціального курсу Української Держави стали ліберальні економічні погляди П.Скоропадського, але до соціальної функції держави гетьман підходив з позиції ідеології консерватизму. П.Скоропадський не сприйняв соціального аспекту української революції, взяв за основу філософію еволюції, поступових і обґрунтованих змін.

Визначальним напрямом усіх змін було створення нормальних умов життя для всіх членів суспільства. Це соціальне завдання, ускладнене патерналістськими очікуваннями суспільства передбачало подолання економічного занепаду, розвиток народного господарства і формування такої соціальної структури, яка б виключала антагоністичні протиріччя між окремими групами людей.

“П.Скоропадський намагався розробити програму перетворень, яка була б позбавлена крайнощів у вирішенні соціальних питань, відстоювала принцип приватної власності, одночасно відмовляючись від демагогії, популізму, зайвого теоретизування, проводячи соціальні реформи в напрямі збільшення кількості самостійних господарств за рахунок обмеження маєтків великих землевласників” [1, с.241].

Економічний і соціальний аспекти таких перетворень нерозривні: соціальна діяльність держави можлива тільки на базі ефективної економіки.

Обґрунтовуючи соціальну функцію держави, П.Скоропадський керувався принципом, що домагання недосяжних цілей може перешкодити досягненню можливих. Не випадково, соціальна функція Української Держави стала ефективною у реалізації конкретних завдань, а не абстрактних соціальних гасел. Наприклад, на думку Ю.М.Тлущика, найбільші досягнення в податковій політиці в роки національної

державності припадають на період існування Української Держави гетьмана П.Скоропадського.

Соціально-економічний напрямок державної діяльності вимагав адекватної розбудови державних органів. Формування та розвиток вищих та центральних органів виконавчої влади соціально-економічного напрямку в Українській Державі змістовно описано у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління С.М.Коника [70] “Становлення вищих та центральних органів виконавчої влади Української Держави 1918 р.”. Автор на підставі системного аналізу дослідив поетапний процес становлення виконавчих органів, який мав певну специфіку в таких напрямках державного управління: освіти й мистецтв, народного здоров’я й опікування, сповідань, праці, фінансів, торгу й промисловості, шляхів, продовольчих й земельних справ.

“Міністерства соціального напрямку Української Держави 1918 р. зробили чималий внесок в освітянську, релігійну політику, й справу охорони здоров’я. Цього було досягнуто завдяки тому, що функціональна й організаційна структура цих відомств була наближеною до потреб часу. Освітня й культурна політика уряду країни відзначалася прогресивними нововведеннями: заснування Академії Наук, народних університетів, інститутів, шкіл тощо. Уперше було утворене центральне відомство, що відповідало за проведення культурної політики. Поєднання (але організаційне й фінансове відокремлення) Головного управління національної культури та мистецтв з міністерством освіти й мистецтв було прикладом ефективного державного управління всієї галузі. Також уперше було утворено новий департамент позашкільної освіти й дошкільного виховання” [69, с.10,11].

У державному апараті Української Держави питаннями соціального захисту займався спеціальний орган – Департамент державного опікування, у статусі прирівняного до центрального органу виконавчої влади у складі Міністерства народного здоров'я та опікування. На цей орган покладалися загальне розроблення принципів, координація і розроблення механізмів втілення державних соціальних програм.

“Міністерство народного здоров'я та опікування крім реорганізації лікарсько-санітарних місцевих установ повністю взяло на державний кошт надання медичної допомоги населенню, заснувало Комісію по реорганізації санітарно-медичних справ на Україні, основним завданням якої була підготовка пропозицій щодо реформування всієї системи охорони здоров'я населення.

Уперше в Україні в статусі вищого урядового органу виконавчої влади було сформовано міністерство сповідань, завданням якого було допомагати церквам усіх сповідань, релігійним установам і спілкам в Україні у здійсненні наданих їм законом прав, а також доглядати за їх діяльністю відповідно до інтересів держави й суспільства. Утворюючи це міністерство, гетьман і Рада Міністрів виходили з позицій налагодження співпраці з усіма релігійними організаціями в Україні для розбудови незалежної держави. Значний духовний потенціал релігійних громад насамперед слід було залучати до реалізації соціальних реформ” [69, с.11].

Особливе місце у реалізації соціальної функції Української Держави займало Міністерство праці, створене для організації цивілізованих стосунків між сторонами трудових відносин і реалізації робітничої політики П.Скоропадського. Однією з передумов соціального розвитку України П.Скоропадський вважав розвиток української промисловості, неможливий без формування робітничого класу України. Гетьман писав:

“На Україні є ще одне суттєве забруднення, яке полягає в тому, що українець за своєю природою, за традиціями зовсім не схильний іти на фабрику чи завод. У всіх існуючих серйозних промисловостях робочий люд переважно прийшлий. І пройде ще чимало років, перш ніж на Україні виробиться робочий клас з нового народу” [131, с.288]. На думку Б.І.Андрусишина, і у своїх поглядах і діях гетьман констатує не чисельність робітництва України і необхідність довгого шляху, що належало пройти Україні, аби її промисловий розвиток відповідав сучасним вимогам і був сформований власний український робітничий клас [1, с.242].

Міністерство праці чимало зробило для реалізації тієї частини програми П.Скоропадського, яка полягала у встановленні економічного ладу згідно зі світовими законами загально громадської приватної власності як фундаменту культури й цивілізації і переконанні, що можна досягти гармонійних стосунків між підприємцями і робітниками, було створене 15 липня 1918 року Комітету праці – міжвідомчого дорадчого органу при Міністерстві праці, який мав попередньо обговорювати всі законопроекти, що торкалися взаємних відносин між промисловцями й робітниками [165, арк..59].

Одна з провідних ідей соціальної політики П.Скоропадського – це ідея про необхідність проведення аграрної реформи і на її основі формування верстви селян-землевласників, які були б соціальною основою Української Держави. З цією метою вперше в Україні в системі Міністерства земельних справ було сформовано такі департаменти, як межовий, земельних поліпшень і сільського будівництва, міжвідомчий комітет з розвитку сільськогосподарської освіти в державі. Однак, на думку багатьох вчених, саме незавершеність роботи щодо прийняття земельного закону, який демократичним і правовим шляхом вирішував

би земельне питання на користь працюючих селян, стала однією із причин падіння Гетьманату [1, с.243].

На тлі руйнівних соціальних експериментів більшовиків у сусідній Росії надзвичайно важливим було відновлення в Україні інституту приватної власності на землю. Саме спроби вирішення земельного питання ставлять проблему співвідношення у поглядах П.Скоропадського на соціальну функцію держави доктрин консерватизму і лібералізму. Це складне співвідношення формально визначене у ставленні до іншої, надмірно популярної у той час ідеології – соціалізму. “Я не соціаліст, - говорив П.Скоропадський з Д.Дорошенком, пропонуючи йому вступити до складу уряду, - але я щиро стою за демократичний лад, за націоналізацію усіх форм громадського життя на Україні, за всебічний розвиток української культури. Селянин мусить дістати землю, але не анархічним способом, не грабунком, а на правних основах, без руйнації економічного життя краю й його багатства” [48, с.7]. Головні засади консерватизму виразно виявились у визначені ролі держави як регулюючого фактора розвитку суспільства. На думку М.Томенка, базові поняття “держава та ринок” розумілися так: з одного боку консерватизм виступає за сильну державу, здатну протиставити тиску інтересів різних груп, з другого, - держава не повинна втручатися в ринок, бо цим створює хаос, - а натомість мусить підтримувати національний характер ринку; “бідність і нерівність” – категорії, закладені природою від початку історичного розвитку, тому держава повинна допомагати певним прошаркам населення, фізично немічним, престарілим; проблему “інфляції і безробіття” реально можна вирішити лише шляхом погодження інтересів різних соціальних груп. У цьому плані незалежні профспілки є небезпечними, оскільки не дають можливості спокійно зняти або вирішити цю проблему, а, навпаки, - розпалюють пристрасті та провокують до анархічних дій. Ефективнішим

є корпоративний принцип, де єдині профспілкові структури тісно співпрацюють з державою [145, с.139-140].

Ліберали стверджують, що єдиною можливою системою людської співпраці у суспільстві заснованому на розподілі праці, є приватна власність на засоби виробництва. Вони наполягають, що соціалізм, як повністю завершена система, яка охоплює усі засоби виробництва є річчю неможливою, і що застосування соціалістичних принципів щодо частини засобів виробництва – хоча не є, звичайно, неможливим – приводить до зниження продуктивності праці, так що соціалізм, сам по собі далекий від завдання створення додаткового багатства.

Отже, якщо стисло, в одному слові, виразити програму лібералізму, вона б звучала як власність, тобто приватна власність на засоби виробництва (оскільки на товари, готові до споживання, приватна власність є беззаперечною, і проти неї навіть не виступають соціалісти та комуністи). Усі інші вимоги лібералізму походять від цієї основної вимоги [94, с.5].

П.Скоропадський намагався поєднати ліберальні підходи в економіці з традиційно зваженими консервативними підходами до вирішення питань розвитку держави. Причому, як державний діяч практичного складу, він керувався розумінням проблем соціальної політики, як проблем соціальної технології, розв'язання яких треба шукати у той самий спосіб і тими самими засобами, які є в розпорядженні людей для розв'язання інших (наприклад, технічних) проблем – за допомогою раціональних міркувань та досліджень наявних умов.

З цієї точки зору, попри складність соціальної політики, все-таки визначальною у поглядах і діях П.Скоропадського була спроба відродити українське козацтво. Причому з козацтвом пов'язувався не тільки процес національного відродження українського народу, а й один із засобів

залучення українських селян-власників до активної громадської діяльності.

Вільне козацтво як національно-військові товариства охорони правопорядку виникла у березні 1917 року. На початках це був природний рух селян –власників, не позбавлений однак внутрішніх суперечностей. П.Скоропадський, обраний на 1-му Всеукраїнському з'їзді Вільного козацтва наказним отаманом, з часом приходять до висновку, що козацтво “...можливе лише як планомірна урядова робота і організація, а як приватна справа воно неможливе” [131, с.122].

На думку В.М.Лободаєва, питання про відродження козацтва як окремого суспільного стану постало одразу після проголошення 29 квітня 1918 року П.Скоропадського гетьманом України. Вже в перших законодавчих актах – “Грамоті до всього українського народу” [34] та “Законах про тимчасовий державний устрій України” [55] – окремо виділяється так а соціальна категорія (стан), як козаки. Конкретніше це питання розглядається у “відручному листі” гетьмана до військового міністра від 30 травня 1918 року. Високо оцінивши національну свідомість Вільного козацтва та його боротьбу з більшовицькою агресією, П.Скоропадський оголошував скасованими “всі приватні й вільно-козачі організації” та наказував “негайно скликати козацьку раду для праці по виробу статуту для організації козацтва на Україні, так щоб ці організації з'явилися дійсно корисними і певними при будівництві Української Держави і армії.” Варто наголосити, що це розпорядження не означало відмежування гетьмана від попереднього вільно козачого руху, а було черговою спробою його реорганізації в умовах нового політичного режиму [87, с 258].

На думку О.В.Тимощука, гетьман намагався вгамувати загально стихійне утворення озброєних формувань і одночасно звернути

козацький рух в нормативно-правові межі. Про це свідчать слова відручного листа про те, що “гетьман твердо стояв на своїй меті будування великоказацької України і її національного війська, яке одне може бути дійсним її оборонцем”. І тому “вирішив прийняти усі заходи до того, аби козаччина, в яку увійде цвіт української людності, стала дійсно провідником національної ідеї і великим кадром гудучої Української козацької армії”. Гетьман передбачав щодо козаків видання окремої Грамоти “яка раз на все определить закон про козацький стан, їхні права і привілегії, спираючись на наші стародавні традиції в універсалах і грамотах Гетьманами України зазначених” [105, с.228-229].

Виконуючи вимоги відручного листа та керуючись настановами П.Скоропадського, статутний відділ Головного військово-юридичного управління спільно із Власною канцелярією гетьманського Штабу протягом червня-липня підготували “Статут Генеральної Козацької Ради”. У цьому документі, який конкретизував організаційно-правові аспекти діяльності Козацької ради, досить повно відображені загальні завдання відродження українського козацтва і його роль як соціальної основи Української держави. Згідно з статутом, основними завданнями Ради вважалися: “1) Поновлення історичного Українського козацтва для утворення Української, з її усіма історичними традиціями Держави, під владою Гетьмана, 2) Утворення твердої опори для проведення в життя та свідомість Українського народу всіх реформ, викликаних обставинами сучасного моменту та маючих на меті добро всього народу взагалі і козацтва зокрема” [135].

На думку В.М.Лободаєва, відродження козацтва за доби Української Держави було черговою спробою послаблення соціальних суперечностей і досягнення суспільного компромісу заради збереження української державності. Цей компроміс мав ґрунтуватися на простому і зрозумілому для широкого селянського загалу підґрунті – традиціях українського

козацтва, відновлення яких було складовою внутрішньої політики гетьмана та його прихильників [87, с.262]. Надалі, згаданий автор, абсолютизує цю думку, стверджуючи також, що П.Скоропадський розглядав козацтво як чисельно обмежену, привілейовану верству, віддану особисто гетьману [88, с.16].

У той же час у намірах гетьмана П.Скоропадського та його сподвижників відродити козацтво на основі національно-історичних традицій необхідно бачити початки ідеї козацької держави, яка не була остаточно сформована та реалізована з причин непослідовності дій та ідейно-політичної неоднорідності козачого руху.

Загальний аналіз соціальної політики П.Скоропадського та його поглядів на соціальну функцію держави ставить під сумнів його однозначну ідейну приналежність до класичного консерватизму. Наприклад, класичний підхід до розмежування лібералізму та консерватизму зазначає, що ліберали підтримують “поступ і реформи”, а консерватори “ратують за збереження існуючого ладу і з недовірою ставляться до пропозицій щось змінювати”. Сучасні політологи стверджують, ліберали закладають “ліберальні реформи... в ім’я більшої особистої свободи та поліпшення соціальних умов”, тоді як консерватори “залишають існуючий соціальний, політичний та економічний лад, іноді авторитарними засобами”. Але чи можемо ми тоді, дотримуючись цих стандартів, назвати П.Скоропадського консерватором у соціальній політиці? Адже ним були підтримані значні зміни в соціальній сфері, які, на його думку, були “реформами” та намагалися “поліпшити соціальні умови”. З іншого боку, його погляди на соціальну функцію держави збігалися з уявленнями про соціально-економічний лад української держави представників національно-промислових верств, викладеними у декларації до уряду В.Голубовича. загальною ідеєю декларації було те, що “все культурне життя може

розвиватися лише в правовій державі.” Тому “всі урядові органи повинні бути вільними від політики і класової боротьби”. Змістовними пунктами декларації є: про необхідність правового забезпечення приватної власності, заборону свавільної націоналізації приватних підприємств, обмеження робітничого контролю лише питаннями професіонального захисту, дозвіл приватної продажі землі, вирішення податкових питань за участю платників податків, виважене врегулювання державної фінансової політики, звільнення від обмежень торгівлі, за винятком тимчасового нормування споживання за рахунок твердих цін, захист залізниці від постійного втручання профспілок, відновлення зруйнованих господарств [142, с.98].

О.Тимощук зазначає, що на момент приходу до влади гетьмана Скоропадського чимало селян і мешканців міст прагнули несоціалістичного уряду. Дослідники відзначають, що такі настрої були притаманні 20% населення України[142, с.98]. до тодішньої історичної ситуації все ж підходять слова Фрідріха А. Гайєка: “Більшість людей все ще не бажають засвоїти найбільш тривожний урок сучасної історії, що найбільші злочини нашого часу були скоєні урядами, які мали гарячу підтримку мільйонів людей, котрі керувалися моральними спокусами” [22, с.221].

Для українських діячів поміркованого політичного спрямування, зокрема для Д.Дорошенка, було зрозумілим, що українське суспільство не було готове зразу ж із “царства народної темноти, де 40 мільйонів людей не знало досі, як вони називаються, перескочити одразу в соціалістичний рай”. Для розбудови справді життєздатної, міцної Української Держави з сильною армією, флотом, фінансами, індустрією, на думку Д.Дорошенка, треба було допустити всі елементи, з яких складається сучасна європейська буржуазна держава, залишивши діло соціальної революції принаймні наступному поколінню, якому вже не

доведеться воювати за самі поняття української національності й Української державності [41].

Таким чином, визначальною тенденцією при реалізації соціальної функції держави у П.Скоропадського було прагнення реалізувати консервативну доктрину, проводити центристську політику, спрямовану на досягнення соціального компромісу в суспільстві, яка кваліфікується автором як бонапартизм.

Складовими соціальної функції держави П.Скоропадський бачив:

-захист державою приватної власності (в тому числі на землю), поступове розширення стану землевласників;

-досягнення соціального компромісу між різними верствами населення, між власниками і робітниками;

-протекціонізм держави у формуванні національного українського капіталу, української промисловості, і на цій основі українського робітництва;

-розвиток козацтва як української соціальної традиції;

-патерналізм держави у сфері культури і охорони здоров'я, організаційне оформлення і українізація освіти та науки.

Об'єднати погляди П.Скоропадського на соціальну функцію держави навколо ідеології консерватизму навряд чи вдасться, оскільки з точки зору сучасних класифікацій, вони здаються безнадійно еkleктичними. Автор далекий від бажання замовчувати чи недооцінювати суперечливі моменти і труднощі в аналізі соціально-економічних поглядів П.Скоропадського. але без цих суперечливих, ні в чому повністю не реалізованих поглядів неможливо скласти об'єктивне уявлення про погляди П.Скоропадського на державу загалом.

Висновок до другого розділу.

Погляди П.Скоропадського на державу початку ХХ – середини ХХ ст. відображали перехід національно-визвольного руху від стадії культурницького українофільства до організованої роботи в масах. Його погляди віддзеркалювали процеси, що відбувалися в тогочасному суспільно-політичному житті.

Погляди П.Скоропадського на державу дуже різноманітні. Тому у другому розділі зроблено наголос на їх концептуальному, а не практичному аспекті, зосереджено увагу на тих працях і документах, які ґрунтовно розкривають теоретичні надбання П.Скоропадського, їх оригінальність, ідейне багатство. Концептуальними були погляди П.Скоропадського щодо державного суверенітету України, інституційного суверенітету, форми держави та її соціальної функції.

Свої основні ідеї він творив, як і інші представники української політичної думки того часу, як зазначає Т.Гунчак, у тілі програної війни за створення Української держави. Як активний будівничий державного життя П.Скоропадський глибоко пережив трагедію української невдачі, що зрештою підштовхнуло його до переоцінки як особистого державотворчого досвіду, так і подій української революції загалом.

Основні концепції П.Скоропадського щодо держави сформувалися у різний час і за різних історичних обставин. Концепція державного суверенітету України і інституційного суверенітету гетьмана сформувалося у процесі розбудови Української Держави 1918 року. Саме у цей період П.Скоропадський пройшов шлях від самоусвідомлення себе як українця до визнання і боротьбу за право українців на створення власної держави. Основою державного суверенітету у П.Скоропадського є територія, тому його розуміння суверенітету можна визначити як територіальний суверенітет.

П.Скоропадський був одним із перших діячів України, які втілювали у життя ідею про український народ як поняття політичне, а не тільки етнографічне, національне. За П.Скоропадським, держава може стати об'єднуючим началом для численних націй і народностей, які проживали в Україні.

Доба української революції містила у собі вибір різних політичних можливостей, і як показав історичний досвід, закономірність виявляється саме у наявності альтернативних варіантів за досить широкою шкалою. При цьому кожний альтернативний шлях розвитку, кожна альтернативна програма уособлюється в діях та закликах конкретного політичного лідера, якого підтримують і за яким йдуть широкі маси. Хоча суверенітет Української Держави був частково обмежений присутністю німецьких військових формувань, П.Скоропадський докладав багато зусиль для його повного відновлення. У зазначений період Українська Держава повністю реалізувала суверенні права: створювала власні органи влади, здійснювала законодавчу діяльність і судочинство, підтримувала порядок на своїй території та проводила зовнішні зносини.

Визначальний вплив органів, які представляють волю народу та право, що завжди мало пріоритет перед волею, навіть перед волею суверена не дали змоги розвинутися абсолютизмові державної влади до потворних форм. Хоч повнота влади в часи Гетьманату тимчасово зосереджувалася в руках одного органу державної влади, однак його діяльність здійснювалась в рамках, встановлених законом повноважень, „на твердих основах законів”. Ідея державного суверенітету у П.Скоропадського логічно поєднана з ідеєю соборності України.

Погляди П.Скоропадського на форму держави формувалися під впливом ідей про державний та інституційний суверенітет. Однак, у

період практичної державотворчої діяльності вони у найбільшій мірі залежали від політичного моменту, політичної орієнтації суспільних сил, від об'єктивної потреби зміцнення влади в умовах революційних потрясінь.

У момент приходу до влади П.Скоропадський виступив за сильну владу, іменовану ним диктатурою. Формально гетьман сконцентрував у своїх руках законодавчу, виконавчу і судову владу. Ідейно Українська Держава 1918 року відповідала за формою авторитарній державі із посиленими охоронними функціями і невторчанням у приватноправові відносини. Причому авторитаризм П.Скоропадського досить адекватно відповідає сучасному розумінню авторитаризму, який вважають таким, що істотно обмежує права людини і демократію, але не знищує їх. Необхідно пам'ятати і те, що слова, терміни „диктатура”, „диктатор” на початку ХХ століття мали інший, близький до давньоримського зміст (тимчасова сильна необмежена влада) ніж історично пізніша фашистська, нацистська чи сталінська диктатура. Не випадково, у Західній Українській Народній Республіці був пост диктатора, хоча це українське державне утворення неможливо звинуватити у тоталітаризмі.

Ідеї П.Скоропадського набули концептуального оформлення в еміграції і опирались на державотворчий досвід і принципові засади українського, європейського консерватизму. Ідеалом для П.Скоропадського стала Українська Трудова Монархічна Держава, в основу якої покладено класократичний принцип. Ідея Гетьманської Трудової Монархії повинна бути всенаціональною, а отже понадкласовою і понадпартійною. Вона повинна виключати абсолютизм і диктатуру та засновуватись на співпраці всіх державотворчих чинників Нації.

Виходячи з концепції консервативного монархізму, П.Скоропадський ставить проблему створення національної еліти, як необхідної складової частини при будівництві української державності. Держава може бути збудована тільки зусиллями еліти, яка консолідує все українське громадянство, зорганізує його у цілісну соціально-економічну структуру. Під елітою П.Скоропадський розуміє єдність всіх активних елементів громадянства, які завдяки своїми здібностями стали провідною верхівкою свого класу.

Ставлячи в основу побудови держави принцип географічного детермінізму, монархія є для України найбільш прийнятною формою держави, оскільки за соціальним станом, Україна є хліборобською державою і сільське населення переважає міське населення.

П.Скоропадський стоїть за класократичною формою організації громадянства й державної влади, яка опирається на органічному природному зрості суспільних відносин між з'єднаних з собою однаковим видом продукції класами під проводом витвореної в цих самих класах власної класової еліти.

Погляди П.Скоропадського на державу під час його правління найбільш повно виразились у соціальній політиці. По-перше, це спроба відродження козацтва як соціальної основи Української Держави; по-друге, забезпечення суспільно-політичної еволюції українського робітництва; по-третє, розвиток української інтелігенції як основи національного і культурного розвитку.

Аналізуючи загальний контекст поглядів П.Скоропадського на державний суверенітет, форму та функції держави, ми прийшли до висновку про місце його ідей серед основних напрямків думки, сформованих еволюцією світової державно-правової думки. Сучасна наука виділила три доміанти, або три традиції в еволюції концепції суверенітету - реалістичну, раціоналістичну та ідеалістичну.

Реалістична традиція започаткована Ж.Боденом та Т.Гоббсом, акцентує увагу на тому, хто є сувереном. Відтак реалістична традиція розглядає суверенітет як саму державну владу. П.Скоропадський був представником саме реалістичної традиції, наголошуючи на суверенітеті гетьмана і реалізуючи це в процесі державного будівництва. Така орієнтація відрізнялася від поширеної в політико-правовій думці України ідеалістичної парадигми, яка розмежовувала поняття суверенітету і його носія. Таким чином однобічна орієнтація в українській політичній думці на народний суверенітет врівноважувалася поглядами П.Скоропадського та його прихильників.

Меншу врівноважуючу силу мала консервативна концепція трудової монархії як форми держави для України. Перевага концепції республіканської форми правління не применшує однак ідейної цінності консервативного монархізму.

Отже, не підлягає сумніву, що П.Скоропадський бачив Україну суверенною державою, яка б володіла єдністю та неподільністю влади, самостійністю, верховенством та незалежністю, повнотою суверенних прав. Такому змісту держави за П.Скоропадським найбільше відповідала форма трудової монархії.

РОЗДІЛ 3

ПОГЛЯДИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО НА ПРАВО

3.1. Місце права в політичній концепції Павла Скоропадського

Аналізувати погляди Павла Скоропадського на право і визначити їх місце в державно-правовій концепції досить важко. Це пояснюється тим, що гетьман не був науковцем чи теоретиком права. Його погляди на право не носили систематичного характеру і в більшості випадків виявлялись безпосередньо в державотворчості та правотворчості. У той же час погляди П.Скоропадського на право були більш сталими і менше піддавались трансформації, ніж його погляди на державу. Що ж до самого змісту цих поглядів, то їх можна проаналізувати на основі тих нормативно-правових актів, які існували в Українській Державі 1918 року і зміни державного світогляду в період еміграції. Вихідною точкою аналізу поглядів на право буде та загальна проблема прав і свобод людини і громадянина, яка існувала в даний період.

Події 29 квітня 1918 року поклали початок переходу від ідеології всенародної демократії та соціалістичних експериментів представників Центральної Ради до одноособового правління П.Скоропадського, який перебував у залежності від командування Центральних держав внаслідок не виваженої зовнішньої політики своїх попередників. Перебуваючи у досить скрутному становищі, гетьман проголосив курс на сильну владу та пріоритетний захист інтересів держави. Водночас П.Скоропадський не відкидав ідей ліберальної демократії щодо прав і свобод людини, які набули поширення в країнах Західної Європи. Наслідком такої еволюції в

державному і політичному житті держави стали великі зміни в правовому статусі населення України. Першими нормативними документами, що визначали права та свободи громадян Української Держави були Грамота до всього українського народу від 29 квітня 1918 р. і Закони про тимчасовий державний устрій України від тієї ж дати [156, арк. 19-23].

Грамота до всього українського народу носила програмний характер. У ній вказувались причини зміни влади і ставились перед новим керівництвом держави завдання, які вимагали нагального вирішення. Всі постанови і розпорядження урядів Центральної Ради, Тимчасового Уряду Росії скасовувались. Право приватної власності, яке проголошувалось фундаментом культури і цивілізації, відроджувалось в повній мірі. Встановлювалась повна свобода купівлі-продажу землі. Передбачалось надання землі малоземельним хліборобам шляхом відчуження її у заможних власників за її дійсною вартістю. Не встановлювалось ніяких обмежень на право торгівлі, приватне підприємництво і ініціативу.

Розділ “Права і обов’язки українських козаків і громадян,” включений до Законів про тимчасовий державний устрій України, встановлював такі права: право на недоторканність особи (“ніхто не може підлягати переслідуванню за злочинні вчинки тільки як в черзі, законом визначеній; ніхто не може бути затриманий під стражею, крім як у випадках, законом визначених; ніхто не може бути судимий і покараний, крім як за злочинні вчинки, передбачені існуючими в час їх здійснення законами”); право на недоторканність житла (“оселя кожного недоторкана. Робити обшукування і виїмку в будинку без його господаря можливо не інакше, як у випадку і порядку, законом визначених”); право на вільне обрання місця проживання, розпорядження майном і пересування (“кожен український козак і

громадянин має право вільно вибирати місце мешкання і працю ... і без заборони виїзжати за кордон Української Держави”); право на вільне розпорядження майном (“кожен український козак і громадянин має право вільно ... придбати і відчужувати майно”); право на зібрання (“українські козаки і громадяни мають право робити зібрання в межах, не шкідливих законам, мирно і без зброї”); свободу слова і друку (“кожний може в межах, установлених законом, висловлювати і писати свої думки, а рівно розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами”); право на об’єднання в громадські організації (“ українські козаки і громадяни мають право гуртувати громадян і спілки в межах не противних законам”); свободу віросповідань (“всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свободним відправленням їх віри і богослужінням по обряду оної”) [156, арк.19-23]. Отже, з наведених прикладів можна говорити , що П.Скоропадський під правом розумів сукупність дій, які не суперечать законам за принципом “дозволено все те, що не заборонено законом”.

Перелік цих прав був доповненим визнанням прав всіх національних меншин, що проживали на території України, на вільний розвиток їх культури урядовою програмою від 10 травня 1918 р., викладеною в “Правительственному повідомленні”. В свою чергу передбачалась можливість обмеження прав і свобод громадян у випадку, коли мова йшла про державну безпеку чи незалежність держави. “... У небезпечну пору, яку переживає наша країна, після таких тяжких пережитих нами подій, інтереси державного ладу повинні стояти на першому місці, і, коли в окремих випадках, для таких вищих інтересів правительство примушене буде вжити суворих засобів, то виключно на час до встановлення спокою в Україні...” [44].

Як відзначає Мироненко О.М., пріоритет інтересів держави над інтересами громадян був притаманний не тільки для

П.Скоропадського. Подібні погляди на дану проблематику ми можемо знайти у В.Липинського, який свої праці звертав до “всіх українців, що хочуть держави української і мають бога в серці, а розум в голові”. Лише примат інтересів держави, підкорення їм інтересів окремої особи, за Д.Донцовим, можуть забезпечити втілення сформульованих ним вимог “вольового націоналізму”, а за М.Міхновським, гарантувати самостійність “від Карпат до Кавказу” [92, с.88].

Якщо характеризувати адміністративне і кримінальне право, то можна дійти висновку, що норми цих галузей встановлювали жорсткі заходи щодо захисту свобод та прав громадян. Але в той же час були розповсюджені випадки грубого порушення їх основних принципів. Це надання переважній більшості законів зворотної сили, гіперболізація виняткової і виключної підсудності, можливість визначення складу злочину не законодавцем, а адміністративною особою або військовим командуванням, перенасиченість статей санкціями про позбавлення громадянських прав, дозвіл на слухання окремих справ без участі адвоката, неможливість для громадян оскаржити рішення військових судів, перевищення компетенції останніх щодо цивільних громадян, розгляд кримінальних справ без дізнання й слідства, відсутність чіткого розмежування карної і адміністративної відповідальності, заборона окремих місцевостей для мешкання колишніх засуджених, проведення трусів за вказівками старост і отаманів, надання можливості притягати громадян не лише до адміністративної, а й визначати і здійснювати щодо них кримінальні покарання за власним розсудом, дозволи на арешт без суду і слідства, застосування примусового вислання до двох років за рішенням службових осіб, позасудовий розгляд кримінальних справ, збільшення терміну ув'язнення до 20 років [92, с.89-90].

Аналізуючи нормативно-законодавчу базу Української Держави, що стосувалась прав громадян, Мироненко О.М. у своїй статті “Проблема прав і свобод людини і громадянина в Українській Державі (квітень-грудень 1918р.)”, доходить досить критичного висновку про те, що в усіх ділянках суспільного життя проходили процеси повного нівелювання прав і інтересів громадян: “Правителі Української Держави виступали піонерами, тобто далеко обігнали більшовиків не лише у справі позасудових репресій чи жорстокого переслідування людей, а й у запровадженні небувалого режиму обліку населення у містах і міських оселях України.” На нашу думку такий односторонній підхід до характеристики стану справ є не досить точним. Оскільки щодо останніх заходів, то вони були вимушеними з метою контролю за антидержавними елементами, які не хотіли встановлення порядку в державі чи взагалі її існування.

Одним з позитивних моментів в поглядах П.Скоропадського було його намагання визначення правового статусу особи. Він визначався через закріплення в нормативно-правових актах і гарантування державою прав, свобод, обов’язків, відповідальності, відповідно до яких індивід, як суб’єкт права міг координувати свою поведінку в суспільстві. Виходячи з загальної теорії держави та права терміни “особа”, “людина”, “громадянин”, які вживалися в законодавстві Української Держави, означали членів суспільства. В політичному відношенні відповідно до закону про громадянство Української Держави, підписаного П.Скоропадським 2 липня 1918 р., особа виступала як громадянин, особа без громадянства, іноземний громадянин. Все ж таки закон про громадянство був тільки передумовою набуття індивідом правового статусу громадянина Української Держави і громадянство тільки визначало формування

правового становища особи і особливості конституційних основ її статусу.

Закон про громадянство визначив, що “Вся повнота політичних прав Української Держави, а в тім числі активне й пасивне право участі у виборах до публічно-правових установ а також право державної публічної громадської служби належить тільки громадянам Української Держави” [171, арк. 65об.].

Що стосується виборчого права, то в Тимчасовому статуті Міських Дум та переведення виборів Гласних цих Дум у другому розділі було визначено коло осіб, що користувались “правом участі в виборах гласних”, тобто володіли пасивним виборчим правом. До них відносились “...особи обох полів, без різниці віросповідання та національності, українські громадяне, котрим до 1 липня виборів сповниться 25 років і котрі мали постійне перебування перед цим строком в даному місті не менш одного року, коли вони: а) платять на користь міста оціночний збір з нерухомого майна, що до них належить на праві власності, або досмертного володіння, або збудованого їми по договорі на чужій землі, б) або збори промисловий, квартирний, та подохідний, кожний з окрема, або всі разом, в) або мали до вказаного строку в даному місті на протязі року постійну оселю” [163, арк.7об.].

Крім того пасивним виборчим правом на виборах до Міських Дум наділялись юридичні особи “...церкви, духовні установи, правительствені, земські та учені інституції, учебні та доброчинні заклади, залізниці, кредитові установи, торговельно-промислові громади, товариства і спілки, коли вони платять на користь міста не менше як на протязі одного року оціночний збір з нерухомого майна або подохідний податок або збір з промислових свідоцтв” [162, арк. 7об.]. Вказані суб’єкти могли взяти участь у виборах через представників. Представниками не могли бути: а) вищі представники

адміністраційної влади та заступники в межах губернії, міського отаманства та повіту, б) місцеві чини прокурорського нагляду, в) особи, що служать в місцевій Державній Варті, г) особи, що перебувають у дійсній військовій службі, д) чернечі особи, е) особи, яких признано встановленим порядком безрозумних і божевільних, а також марнотратників і взагалі особи, що знаходяться під опікою, є) судді, ж) чужоземні підданці. [163, арк. 8об.].

Позбавлялися права брати участь у виборах гласних за себе особисто і як представники або уповноважені такі категорії:

а) особи за якими лічилися недоплати в розмірі більше річного окладу оціночного збору на користь міста з нерухомого майна чи промисловий, квартирний та подохідний збори, коли ці недоплати не будуть повністю внесені в десятиденний строк зі дня оголошення первісних виборчих списків;

б) 1/ поки не мине 6 років по відбуттю кари, 2/ особи усунені по судових вироках від посади – на протязі трьох років з часу вступу вироку про них в законну силу, 3/ особи, що знаходяться під слідством з часу притягнення їх як обвинувачених або віддані під суд, 4/ впавші в недостатність, 5/ особи, що утримували або утримують доми розпусти, 6/ особи, позбавлені духовного стану або звання за пороки або виключені із складу законно існуючих громад та корпорацій, за вчинки проти правил честі, по вирокам цих громад та корпорацій, 7/ засуджені від ухилення від військової повинності [163, арк.8об].

Таким чином, основою правових поглядів П.Скоропадського були праві ідеологічні цінності – незаперечне право приватної власності і правової рівності, свобода підприємництва і вільної торгівлі. Але економічні і соціальні реалії того часу, економічна криза, безробіття, соціальні антагонізми суттєво зменшували творчий потенціал правових ідей гетьмана.

Прихильність П.Скоропадського до ліберальних економічних ідей обумовила задекларовану позицію невтручання держави у приватно-правові відносини і здійснення нею тільки охоронних функцій.

Фактично Павло Скоропадський став виразником позитивізму, що сформувався у Європі в середині ХІХ ст. на основі ідей Дж. Остіна, К.Бергбома, А.Есмена, який в ХХ ст. набув свого поширення в Західній Європі у вигляді нормативізму.

Аналізуючи погляди Павла Скоропадського на право через естатичний позитивізм, який був панівною формою позитивізму другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття, можна дійти висновку, що “...право розглядалось як інструмент держави, як форму реалізації державної політики” [95, с.195]. Втілюючи правовий досвід континентальних європейських країн, основним джерелом права в Українській Державі був закон та інші нормативно-правові документи, які регламентували суспільні відносини у суспільстві.

Законницький позитивізм, як один із напрямків естатичного позитивізму є у тісному взаємозв’язку із формально-догматичною юриспруденцією (юридичною догмою). Виходячи із цього вчення, уявлення П.Скоропадського про право можна охарактеризувати так: по-перше, розуміння права як сукупності норм, які встановлюються державою у формі закону (писаного нормативного акту, який держава адресує суспільству); по-друге, ототожнення юридичної сили закону із здатністю держави забезпечувати його силу примусом; по-третє, визнання закону юридично дієвим з часу його офіційної позитивації і як таким, що втратив силу після його офіційного скасування; по-четверте, обмеження кола завдань юристів-практиків проблемами застосування норм права (законів); по-п’яте, включення до предмета юриспруденції тільки законів, тобто виданих державою нормативно-правових актів [95, с.195-196]. Таким чином, ми бачимо, що

П.Скоропадський абсолютно ототожнював право і закон. А сам закон трактував формально, як сукупність юридичних норм.

3.2. Визначення Павлом Скоропадським основ законотворчості в Українській Державі.

Проблема аналізу поглядів П.Скоропадського на законотворчість є органічним елементом більш загальних проблем – вивчення змісту державно-правових поглядів П.Скоропадського і усвідомлення місця його державно-правової концепції у системі українського консерватизму, в історії політичних і правових поглядів в Україні. Погляди П.Скоропадського на законотворчість досліджувались тільки в контексті і не були самостійним предметом дослідження. Хоча джерельна база гіпотетично є широкою, сьогодні можна говорити лише про систематичні початки знань про правотворчу діяльність в Українській Державі та її інтелектуальну основу. В той же час проблему необхідно досліджувати, спираючись на архівні джерела та праці О.Рубльова, О.Реєнта [124], В.Потульницького [118; 119], Ю.Павленка, Ю.Храмова [108], О.Мироненка [91; 92], О.Копиленка, М.Копиленко [72] та ін.

До вагомих державотворчих кроків П.Скоропадського необхідно віднести спробу налагодження правотворчої роботи в Українській Державі. Ця спроба ґрунтувалася на правових поглядах П.Скоропадського, серед яких практичністю і цілеспрямованістю виділяються погляди на законотворчу діяльність. Перед гетьманом з перших днів гетьманства постала проблема розробки нормативно-правових актів, які б були логічними, упорядкованими, повними і придатними для проведення політики, розробленої та обраної владою. Майбутні закони мали водночас містити всі необхідні положення й уникати тих, які могли зашкодити цілісності законодавства. У період гетьманського правління ці погляди базувалися на трьох визначальних засадах: по-перше, розумінні соціально-економічної основи

законодавства, по-друге, декларуванні законності, і, по-третє, усвідомленні тимчасового характеру більшості законів та інших нормативних актів.

Соціально-економічні погляди гетьмана найповніше відображала його “Грамота до професійного юриста О.Палтова”. В ній, зокрема, проголошувалося: “Права приватної власності як фундаменту культури й цивілізації відбудовуються в повній мірі, й усі розпорядження бувшого Українського уряду, а так само тимчасового російського уряду відмінюються й касуються. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по куплі-продажу землі. Поруч з сим буде вжито заходів по вивласненню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів. Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особливу увагу звернеться на поліпшення правового становища й умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один мент не кидали своєї відповідальної праці. На економічнім і фінансовім полі відбудовується повна свобода торгівлі й відкривається широкий простір приватного підприємства й ініціативи”. Як бачимо, мова йде про ринкову орієнтованість, прагматизм і врахування господарських традицій України. Це було кроком уперед проти декларацій Центральної Ради, продиктованих швидше емоціями, ніж тверезим розрахунком.

Щодо принципу законності, зазначимо, що гетьманська адміністрація розпочала свою діяльність із визначення правових основ процесу законотворення, якими було встановлено, що “Українська Держава керується на твердих основах законів”.

Про такий підхід свідчить і те, що П.Скоропадський зобов'язувався виконувати угоди, підписані в Брест-Литовському делегацією Центральної Ради, що опосередковано утверджувало

принцип наступності і відносної легітимності влади.

Щодо третього, то Гетьман не брався до створення нової конституції, вважаючи це прерогативою представницького органу - Сейму. Документи, які визначали орієнтири життєдіяльності держави на найближчу перспективу, часто мали характер тимчасових. Чітко розробленої процедури нормотворчості до початку червня 1918 р. в Українській Державі не існувало. В урядовій заяві від 10 травня, зокрема повідомлялося, що Рада Міністрів “не вважає необхідним оголошувати повну програму законодавчої праці, бо останнє належить будучому народному представництву. Але правительство вважає своїм обов’язком здійснити тепер же законодавні міри, які являються негайними задля установлення в країні ладу, зміцнення влади і утворення нормальних і культурних умов правління та державного хазяйства” [72, с.83].

Тимчасовий характер правотворчої діяльності П.Скоропадський використовував для реалізації ситуативних завдань свого правління. З цією метою він досить часто звертався до російських дореволюційних законів.

Наприклад, 15 липня 1918 року припинили роботу Коростенський, Сарненський і Здолбунівський залізничні вузли, а через кілька днів спалахнув загальноукраїнський страйк залізничників. Він набув яскраво вираженого політичного характеру. Гетьман намагався будь-що придушити страйк. Для цього 19 липня 1918 р. він затвердив рішення Ради міністрів про відновлення в Україні дії царського закону від 2 грудня 1905 р. про суворі покарання за участь у страйках.

Загалом П. Скоропадський прагматично відносився до здобутків попередників у галузі законодавства. Основоположними документами, що заклали підґрунтя правотворчого процесу гетьманату, стали “Грамота до всього українського народу” та “Закони про тимчасовий

державний устрій”. На думку сучасника подій, київського юриста А.Гольденвейзера, прототипом “Законів...” стали “Основні Закони” Російської імперії в редакції від 23 квітня 1906 року. На той час це був найбільш прогресивний правовий акт в історії Росії, в якому знайшли відбиток завоювання початкового періоду революції 1905-1907 рр. Навіть назви розділів гетьманського документу та їхня послідовність нагадували аналоги з “Основних Законів”: “Про гетьманську владу”, “Права і обов’язки українських козаків і громадян”, “Про закони”, “Про Раду Міністрів і про міністрів” [124, с.112].

Те, що уряд Української держави використовував кращі здобутки своїх попередників у галузі законодавства, підтверджує й той факт, що весь масив законів, які діяли в Україні до зміни влади, не втрачав своєї чинності. Вибірково зупинялася дія тих нормативів, які суперечили політичній програмі нової влади.

Прикладом такої політики може бути те, що керуючись “територіальним”, а не “національним” розумінням держави П. Скоропадський 9 липня 1918 року ліквідував закон про національно-персональну автономію, а разом і з ним три міністерства у справах росіян, поляків і євреїв.

Деякі інші акти припиняли свою чинність в міру того, як приймалися нові закони. 1 липня 1918 року гетьманом було затверджено Закон про українське громадянство, в основу якого був покладений “нульовий варіант”, тобто всі громадяни, що знаходились на території України автоматично ставали громадянами України після прийняття цього закону, остання стаття якого касувала закон від 2-4 березня 1918 року, прийнятого Центральною Радою.

В більшості випадків гетьману доводилось, спираючись на власний досвід, самостійно встановлювати чіткі рамки нормотворчого процесу. Уся ця діяльність повинна була включати в себе три аспекти:

а) організаційний аспект. Він мав охоплювати вивчення структур та процесів, які б допомагали розробляти нормативні тексти, від ідеї про зміну права до набуття чинності новим текстом. Цей аспект мав би бути спрямований як на вивчення, концептуалізацію та критику попередніх способів розробки проектів, так і на процедуру прийняття;

б) функціональний аспект. Йдеться про вивчення функції закону, перевірку передбачених наслідків державного втручання. Яких ресурсів потребуватиме впровадження норм, що розглядаються? Яким будуть наслідки для інших законів, чинних чи тих що готуються? Чи вплив на суспільство буде таким, як бажано? Яким є ризик зворотних ефектів, тобто небажаних і шкідливих наслідків?

в) технічний аспект. Йдеться про вивчення нормативного формулювання для того, щоб, з повагою до мови, граматики, синтаксису, донести до свідомості громадянина норму, якої бажає держава; це – законопроекування у вузькому сенсі, спрямоване на посилення поваги до законів і на полегшення їх застосування за допомогою жорсткішого висловлення і певної стандартизації законодавчого тексту.

Важливим питанням є також з'ясування юридичної природи нормативно-правових актів, які видавались в процесі законотворчої діяльності в Українській Державі. Основними нормативно-правовими актами були грамоти, універсали, закони, постанови та статути. За своєю суттю це були акти волевиявлення чи рішення уповноважених суб'єктів права, що встановлювали, змінювали чи скасовували правові норми з метою регулювання суспільних відносин. Всі вони містили в собі такі ознаки, як:

1. приймалися або санкціонувалися уповноваженими правотворчими органами держави;
2. приймалися з дотриманням певної процедури;

3. містили нові, змінювали чи скасовували чинні норми права;
4. визначали зміст юридичних прав та обов'язків;
5. мали письмову форму;
6. містили в собі реквізити:

- а) вид акту;
- б) найменування органу, який прийняв акт;
- в) заголовок;
- г) затвердження гетьманом;
- д) дату затвердження;

7. публікувалися в “Державному Вістнику” – офіційному друкованому виданню Української Держави.

Заслугою особисто П.Скоропадського було відновлення українських традиційних форм права – гетьманських грамот та універсалів. Гетьман досить добре знав і цінував гетьманські грамоти і універсали ще за козацьких часів. І тому є не дивним, що одним із перших нормативних актів Української Держави стала “Грамота до всього українського народу”. Видавалися вони особисто гетьманом і носили загально-програмний, інформативний характер. Визначали основне коло прав та обов'язків, підводили підсумки проведеної роботи та передбачали прийняття подальших владних та законодавчих заходів для розбудови інститутів держави та права.

Закони в Українській Державі були нормативно-правовими актами, що мали вищу юридичну силу і регулювали найважливіші питання суспільного життя, визначали права та обов'язки громадян. Жоден закон не набрав своєї чинності без затвердження його гетьманом. В більшості випадків закони забезпечувалися примусом, тобто передбачали юридичну відповідальність за його невиконання.

Постанови видавались Радою Міністрів і остаточно затверджувались гетьманом. В своїй основі це були галузеві

нормативно-правові акти, що регулювали суспільні відносини у відповідних сферах державного життя.

Особливе місце в системі тогочасного українського права зайняло статутне право. Статути регулювали організацію та діяльність органів державної влади, органів самоврядування, державних установ, військову повинність тощо. Цікавими як з точки зору змісту, так і законодавчої техніки є Статут про Малу Раду Міністрів [137], Статут Української академії наук, Статут Генеральної Козацької Ради [135], Статут військової повинності [134].

За характером волевиявлення нормативно-правові акти в Українській Державі можна поділити на акти, що встановлювали норми права (“Закони про тимчасовий державний устрій”), які раніше не існували і їх прийняття було пов’язане із виникненням нових суспільних відносин, що потребували свого регулювання. Другим видом можна визначити акти заміни норм права. Прикладом може бути закон про громадянство в Українській Державі, який замінив відповідний закон Центральної Ради. Третім видом були акти скасування норм права. Наприклад, 9 липня 1918 року П.Скоропадський скасував Закон про національно-персональну автономію.

Ще одним видом нормативно-правових актів, які існували в період Української Держави можна виокремити такі, як відновлюючі. П.Скоропадський досить часто використовував закони, що були прийняті ще в Росії до революції. Це було негативним моментом, оскільки порушувався принцип зворотної сили закону, особливо в тій частині, де погіршувалося становище громадян.

Законодавча діяльність гетьманської адміністрації розпочалась з того, до чого Центральна Рада підійшла лише в останні тижні свого існування, з визначення правових основ самого процесу

законотворчості. Так, уже в “Законах про тимчасовий державний устрій України” в загальних рисах було окреслено його принципові засади, при чому одразу ж декларувалося, що “Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі” (тобто бачимо тодішній варіант сучасного принципу “правової держави”). Встановлювалось також, що “після положення законів надається обов’язкова сила від часу, призначеного для того в самім законі”, а скасувати закон можна було “тільки силою закону” [72, с.107].

Під законотворчістю Павло Скоропадський розумів певну форму чи вид діяльності по встановленню чи закріпленню волі певної частини населення або класу в нормативно-правових актах, а також заміни чи відміни правових актів, з метою оформлення діяльності органів держави і регламентації суспільних відносин, які склалися в суспільстві. Законотворчість заключалась у двох моментах: по-перше, в процесуально-процедурній діяльності різних державних органів; по-друге, під законотворчістю розумілось соціально-юридичне тлумачення законотворчості, що охоплювало процес створення правової норми, починаючи з моменту зародження ідеї необхідності прийняття норми права у зв’язку з виявленням необхідності правової регламентації суспільних відносин і закінчуючи її прийняттям і введенням в дію. При цьому можна говорити, що процес законотворчості поділявся на декілька етапів. Перший - це прийняття рішення про необхідність розробки законопроекту (законотворча ініціатива) та розробка самого законопроекту; другий - обговорення законопроекту у відповідних органах; й третій - прийняття нормативно-правового акту; четвертий - введення його в дію. Слід також відзначити, що це є досить умовна процедурна структура правотворчості в період Української Держави, оскільки в деяких

випадках нормативно-правові акти не проходили всі перелічені стадії. Це було викликано тим соціально-економічним та політичним становищем, яке існувало в державі, оскільки регулювання деяких найважливіших суспільних відносин вимагало нагального і швидкого вирішення, а часу на детальне вивчення проблеми не вистачало. Що ж стосується безпосередньої процедури розробки законів, то під законотворчою ініціативою розумілось право компетентних органів, організацій і осіб порушувати перед правотворчим органом питання про видання, зміну чи відміну нормативно-правового акту, після чого йшов розгляд його правотворчим органом.

Законотворча ініціатива повинна була бути реалізована у формі пропозиції чи законопроекту. Так П.Скоропадським було видане розпорядження про прискорення роботи і створення відповідної комісії про випрацюванні законів про вибори до Установчих Зборів - Сойму - майбутнього парламенту, про підготовку закону, що мав покласти початок аграрної реформи та інші. До складу комісії входили досвідчені юристи, науковці. Наприклад, відомий у наукових колах С.М.Іваницький-Василенко, який в часи гетьманату спочатку був діловодом Департаменту законодавчих справ Державної канцелярії, звідки в листопаді-грудні 1918 р. відряджений до комісії по розробленню законопроекту про вибори до Українського Сойму [148, с.113-122]. Також законопроекти мали готувати відповідні міністерства й передавати “на обміркування Раді Міністрів”.

Наступними стадіями були обговорення законопроекту та прийняття закону, яке відбувалось на засіданнях Ради Міністрів. З метою полегшення і розвантаження роботи Ради Міністрів у сфері законотворення, частину повноважень щодо законотворчої діяльності були покладені на Малу Раду Міністрів. Правову основу її діяльності визначав Статут. Згідно з його положеннями Мала Рада Міністрів

складалась з товаришів міністрів або осіб, які заміняли їх з правами міністрів. Міністри були наділені правом вирішального голосу. Головою Малої Ради був один з міністрів, який призначався Радою Міністрів. З метою кращого вирішення поставлених проблем на засідання запрошувались особи, які були компетентними у даних питаннях з правом дорадчого голосу або для дачі пояснень.

Мала Рада розглядала ті законодавчі пропозиції, які розробляли окремі міністерства, що за своєю суттю не потребували письмової взаємної згоди відомств. Розгляд законопроектів проводився після того, як законопроекти були погоджені між відомствами. Якщо по справах, які належали до остаточного вирішення Малої Ради була прийнята постанова, що суперечила з думкою товариша міністра, котрим була внесена справа на розгляд, то розгляд даного питання виносився на остаточне вирішення Ради Міністрів. Ведення діловодства і проведення експертиз покладалося на Канцелярію та Державного Секретаря.

2 червня загальні положення процесу законотворчості набули подальшого розвитку в спеціальному акті - законі "Про порядок складання законопроектів, внесення їх до Ради Міністрів, обговорення, затвердження їх та про форму та порядок оголошення законів". У цьому законі встановлено функції уряду в процесі законотворчості, керівництво яким покладалося на Державну канцелярію й особисто Державного секретаря. Саме він безпосередньо подавав законопроект на розгляд Ради Міністрів і, використовуючи сучасну термінологію, здійснював його всебічну експертизу. Цей закон передбачав навіть висновок Міністерства фінансів із приводу тих законопроектів, які потребували додаткових асигнувань із державного бюджету. (Згідно з Регламентом Верховної Ради України, прийнятим 27 липня 1994 року, законопроекти не можуть розглядатися без

фінансового обґрунтування.) [72, с.107].

Міністри наділялися правом видавати розпорядження щодо “розвитку та пояснення законів”, при чому всі такі розпорядження знов-таки підлягали “попередньому ухваленню» Радою Міністрів” [72, с.107].

Згідно з постановою, затвердженою П.Скоропадським 5 грудня 1918 року, також передбачався строк перегляду законопроектів, які вже були ухвалені Радою Міністрів [117]. Положення цієї постанови діяли до моменту вироблення регламенту Ради Міністрів. За нею законопроекти, які були ухвалені Радою Міністрів переглядалися лише після трьох місяців з дня прийняття цього закону. Виняток становили випадки, коли персональний склад Ради Міністрів відновлювався цілком чи на дві третини, або коли перегляд законопроекту було вирішено не менше як трьома четвертинами загальної кількості членів Ради Міністрів [162, арк. 1]. Цим самим забезпечувався принцип стабільності законодавства.

Прийняття законопроекту відбувалось на засіданні Ради Міністрів шляхом голосування. Після того закон подавався на затвердження гетьману. Закон набирав юридичної сили з моменту затвердження його гетьманом, шляхом підписання; з моменту оголошення його по телеграфу; коли в самому законі вказувалися умови, за яких він вступає в силу.

При здійсненні правотворчості гетьману доводилось враховувати соціальний аспект формування правотворчого рішення. Павло Скоропадський розумів, що досягнення ефективності нормативно-правових актів неможливе без здійснення правотворчим органом певного комплексу робіт. Перш за все необхідно було виявити ті соціальні фактори, які зумовлювали необхідність прийняття нормативно-правового акту, який мав регламентувати ті чи інші

суспільні відносини. Другим кроком мав бути аналіз тих факторів і визначення який із факторів має визначальний вплив на прийняття рішення. Визначення направленості дії соціальних факторів один до одного і в сукупності, вимагало розгляду декількох варіантів вирішення проблеми та прийняття оптимального рішення.

При вирішенні проблемних питань, які стояли перед П.Скоропадським, в процесі правотворчої діяльності, виникав комплекс соціальних факторів. Їх можна поділити на правоутворюючі і процесуальні. Правоутворюючі фактори обумовлювали виникнення проблемної ситуації, що вимагала правового регулювання і впливали на характер її вирішення. До правоутворюючих факторів в період Української Держави 1918 року можна віднести економічні, національні, політико-правові, соціально-культурні. Процесуальні фактори покликані забезпечувати належне вирішення проблемної ситуації, яка виникла внаслідок дії правоутворюючих факторів, шляхом прийняття нормативно-правового акту.

Специфіка соціальних факторів відображається в тому, що вони діють системно. Однією із помилок в процесі правотворчості Української Держави було в тому, що законодавець, орієнтуючись на вирішення однієї проблеми, наприклад, відновлення права приватної власності, приймав до уваги економічний фактор, не враховуючи наслідків в соціальній сфері, зокрема реакції суспільства після проголошеної Центральною Радою повної соціалізації землі.

Дія соціальних факторів знаходила своє відображення в нормативно-правових актах, але нормативний акт виникав не сам по собі, а в результаті правотворчої діяльності. Ось чому вплив будь-якого соціального фактора можливий лише опосередковано - через правотворчу діяльність.

Законотворчий процес, який відбувався в Українській Державі,

відображав явища економічного, суспільного та політичного життя в країні. Так, в положенні Ради Міністрів говорилось, що “першому кабінету міністрів прийшлося шляхом видання цілого ряду важливих законів встановлювати порушений революцією і режимом попередньої української влади правопорядок в усіх галузях державного життя, і при тому не тільки встановлювати, але і наново створювати на нових началах, які відповідають новому державному устрою молодій і Суверенній Українській Державі” [157, арк.24].

Своєрідність цього відображення обумовлювалось тими процесами, які проходили у державі і завданнями, які повинно було виконувати саме право в суспільстві, перш за все як засіб управління і регламентації суспільних відносин. Створюючи норму права, перед законодавчими органами Української Держави стояло завдання серед усієї маси суспільних відносин вибрати тільки ті, які могли бути врегульовані за допомогою права, і, відповідно підпадати під правове регулювання. Всередині цієї сфери підлягали виділенню відносини, що не були врегульовані правом чи врегульовані неналежним чином чи не в повному обсязі, тобто де була об’єктивна необхідність у правовій регламентації.

Після цього законодавцю потрібно було знайти, а іншим суб’єктам законодавчого процесу запропонувати належний спосіб вирішення питань, пов’язаних з пошуком найбільш доцільних, ефективних і орієнтованих на загальні методи і прийоми правового регулювання відповідних суспільних відносин. Також законодавцю потрібно було відповідати на запитання про місце майбутньої норми в загальній системі права і законодавства; чи потрібно відповідні суспільні відносини регулювати в законі чи іншому нормативно-правовому акті; потрібно при цьому видавати новий акт чи доповнити чи уточнити вже діючі норми.

Одним із недоліків законотворчого процесу в Українській Державі було те, що на стадії обговорення і прийняття нормативно-правового акту не було зроблено важливого планування законопроектних робіт. Ця сторона законотворчості не була доведена до свого кінця і досконалості. Плани законодавчих робіт не були зорієнтовані на створення єдиної внутрішньо узгодженої системи законодавства. Удосконалення планування законопідготовчої діяльності можливе було за рахунок консолідації і укріплення проектів. В деякій мірі ці функції були покладені на Малу Раду, але справитися з ними вона не могла в силу обставин та й як такого завдання перед нею не ставилось. Це була прерогатива майбутнього законодавчого органу - Сейму.

3.3 Проблема примусу в державно-правових поглядах Павла Скоропадського.

Особливе місце в системі державно-правових поглядів Павла Скоропадського займає проблема примусу. Найбільше вона знайшла своє вираження в сформованій гетьманом охоронній концепції, яка втілювалась у життя, в першу чергу, через розбудову охоронної системи Української Держави. Метою проведених заходів були ліквідація анархії та післяреволюційної розрухи і направлення суспільного життя в необхідне правильне русло. Використовуючи свій досвід, здобутий за часів служби в Російській імперії і невдач Центральної Ради, гетьман доходив висновку необхідності прийняття владних заходів законодавчого і організаційного характеру.

Погляди Скоропадського кардинально відрізнялися від попереднього курсу Центральної Ради в сфері політики, культури та економіки, що була визначальним фактором розвитку та існування держави. Відновлення приватної власності “як фундаменту культури й цивілізації”, свободи купівлі-продажу землі, відкриття широких можливостей для приватного підприємництва, зумовило виникнення нових і відновлення раніше існуючих прав і свобод громадян. Це не тільки давало можливість подальшого розвитку багатьох інститутів держави та права, але і зобов'язувало гетьмана налагодити чітку систему забезпечення цих прав і обов'язків.

Також слід відзначити, що проголошення принципів ринкової економіки не укладалося в рамки попередньої політики соціалізації суспільного життя. Це було не вигідно тим верствам населення, які отримали найбільшу користь від революційного розподілу власності. Необхідність застосування непопулярних заходів адміністративного і кримінального примусу була неминуча. В свою чергу критичні висловлювання опозиційних сил підривали владу гетьмана і вона

потребувала надійного захисту, тобто створення і налагодження діяльності охоронного апарату, в основу роботи якого входив також і примус.

На забезпечення виконання громадянами Української Держави обов'язків і захист їх прав був створений специфічний гетьманський державний механізм. 3 травня гетьманом було затверджено склад уряду. Головою уряду і одночасно міністром внутрішніх справ став Ф.Лизогуб. Таке поєднання функціональних обов'язків відповідало поглядам П.Скоропадського на апарат держави того часу і відтворювало урядовий устрій Російської імперії. До такого непопулярного заходу Скоропадського спонукав його досвід боротьби за громадський порядок як командира 1-го Українського корпусу, командуючого збройними силами Правобережної оборони України за часів Центральної ради. Гетьман враховував негативне відношення частини громадськості до царського поліцейсько-жандармського апарату, вважав небажаним відновлювати весь силовий апарат Російської імперії. Тому розроблялося декілька напрямків розбудови охоронної системи Української Держави. Але все ж таки ці заходи зіграли негативну роль, оскільки дали можливість опонентам Скоропадського звинувачувати його в антиукраїнських настроях. З іншого боку в Україні не було чіткого практичного досвіду для побудови власної структури державних органів і розподілу їх функціональних обов'язків. Тому логічним виглядає те, що були застосовані старі, дещо змінені схеми з метою налагодження і впорядкування державного регулювання. В подальшому мали бути вироблені власні схеми створення і способи, за допомогою яких мали функціонувати охоронні органи. Про це неодноразово наголошував гетьман.

За постановою уряду 18 травня 1918 року у складі МВС було створено Департамент Державної Варти (ДДВ). Усі повноваження з охорони державної безпеки і правопорядку зосереджувались в єдиному вищому центральному органі. Зі створенням нових охоронних органів функції ДДВ були обмежені і конкретизовані. 13 серпня 1918 року гетьманом був затверджений статут “Про організацію Департаменту Державної Варти”. До компетенції даного органу входило: попередження і запобігання злочинів і охорона громадської безпеки і порядку; догляд за діяльністю і правильним провадженням справ в установах Варти; охорона і спостереження за прикордонною смугою; догляд за питними і трактирними закладами; вжиття заходів безпеки від вогню; догляд за виготовленням, зберіганням, торгівлею і транспортуванням пороху та інших вибухових речей. Відповідно до урядової постанови від 17 жовтня 1918 року на допомогу Державній Варті були сформовані міські добровольчі дружини.

Детального визначення набули нормативно-правові засади діяльності охоронного апарату. Особи, що провадили дізнання в органах Державної варти підлягали особам прокурорського нагляду. У складі військового, кордонного, митного відомств Державної Варти і особливого відділу гетьманського Штабу створювались відповідні відділення, деяким службовцям яких надавалось право провадження попереднього розслідування. Дізнання і досудове слідство поводилось відповідно до положень російського Статуту кримінального судочинства (1892р.). Склад правопорушень та кримінальних злочинів визначався згідно з “Уложенням про покарання кримінальні і виправні” (1885 р.).

Прийняті в Українській Державі закони значно доповнювали ці джерела права Російської імперії. Головним їх змістом стало наділення відомчої і місцевої влад додатковими повноваженнями у застосуванні

примусових дій та розширення переліку неправомірних вчинків, що підпадали під кримінальну відповідальність. У цих законах помітна загальна антианархічна спрямованість гетьманського законодавства. Так, було надано право видання обов'язкових постанов міністрам і галузевим комісіям окремих відомств за законами: “Про права на врожай 1918 р. на території Української Держави” від 28 травня, “Про засоби боротьби з розрухою сільського господарства” від 8 липня, “Про передачу хліба врожаю 1918 р. в розпорядження держави” від 18 липня – продовольства; “Про утримання мита з привезених з-за кордону гральних карт і покарання за порушення цього закону” від 16 липня – фінансів; “Про відновлення на Україні царського закону від 2 грудня 1905 р. про суворі покарання за участь у страйках” від 19 липня; “Про карну відповідальність за підвищення граничних цін та спекуляцію” від 24 липня (доповнений 17 вересня); “Про деякі тимчасові заходи до охорони державного порядку та громадського спокою” від 26 липня (доповнений 10 жовтня) – внутрішніх справ; “про засоби охорони залізниць” від 24 жовтня – шляхів. Право прийняття постанов, обов'язкових до виконання всіма мешканцями відповідної територіальної одиниці, отримала місцева адміністрація. Головними фігурами, що уособлювали непохитність влади на місцях в Українській Державі, були тотожні російським губернаторам та повітовим ісправникам, градоначальникам губернські та повітові старости, міські отамани [142, с.111-112].

Згідно із законом про карну відповідальність за перевищення граничних цін та спекуляцію суворій карі підлягали не тільки особи, що скоїли даний злочин, але й ті, що вчинили замах на перевищення цін та спекуляцію. Передбачались такі види покарань, як позбавлення всіх особистих прав та переваг, замкнення до в'язниці, штраф, відшкодування у розмірі не менше подвійної суми перевищення

граничних цін, конфіскація майна, сплата судових витрат, заборона торгувати. Однак вій відповідальності підлягали не тільки винний, але й співучасники, посередники та особи що підбурювали до вчинення дій чи пропонували свої послуги при скоєнні злочину.

Потрібно зауважити, що незважаючи на посилення примусових заходів щодо захисту інтересів держави, не можна говорити про свавільне застосування актів органів влади із наданням окремим владним установам надзвичайних позасудових повноважень. За правильним застосуванням примусу здійснювали нагляд органи прокуратури. Наприклад, 17 серпня 1918 р. прокурор Вінницького окружного суду надіслав подання прокурору Одеської судової палати про незаконний характер постанови Подільського губернського старости від 18 липня 1918 р. “Про боротьбу зі спекуляцією”. В поданні зазначалось, що постанова старости не відповідає закону від 24 липня 1918 р. про кримінальну відповідальність за спекуляцію, тому що “ з огляду на ст.ст. 250-255 Статуту кримінального судочинства Губернський Староста має право вимагати, щоб протоколи про виявлення спекуляції передавалися лише органам судової влади”. Прокурор також визнав, що “діючі зараз закони дають Губернському Старості право видавати обов’язкові постанови, проте не дають права притягати осіб , винних у порушенні цих постанов до відповідальності в адміністративному порядку, бо існуюче раніше положення про охорону і правила про військовий стан втратили зараз загальну силу після видання закону від 16 липня 1917 р. (№186 “Зібрання Узаконень Урядовствуючих” від 8 серпня 1917 р. і №135 “Вісника Тимчасового уряду” від 20 серпня 1917 р.)” [175, арк. 228-229].

Наведений факт не лише викриває гетьманську таємну “правову” дипломатію, а й свідчить про намагання Скоропадського, хоча б зовні,

дотримуватись букви закону. Справа в тому, що хоча губернським старостам було надано право видавати обов'язкові постанови, але офіційно в “Державному віснику” про застосування покарань в адміністративному порядку не оголошувалось, оскільки це суперечило громадянським правам, продекларованих у Законах про тимчасовий державний устрій. Насправді ж, з огляду на каральні постанови німецьких і австрійських комендантів, старости подекуди оголошували про адміністративні покарання своєю владою [142, с.113].

17 вересня П.Скоропадський затвердив закон “Про надання Міністрові внутрішніх справ, губернським старостам, столичному та міським отаманам права видавати обов'язкові постанови і накладати покарання в адміністративному порядку за порушення цих постанов”. Згідно з цим нормативним актом постановою колишнього російського уряду від 16 липня 1917 р. “Про недоторканість особи” скасовувалась. Надавалося міністрові внутрішніх справ персонально, а губернським старостам та міським отаманам – “по узгодженню з МВС видавати не суперечливі щодо закону правила по охороні спокою і порядку, а також безпеки життя і майна населення Української Держави”. Відтепер вони отримували офіційне право накладати на правопорушника штраф до 3000 крб., ув'язнювати його на термін до трьох місяців або висилати особу за межі Української держави з повідомленням МВС про обставини справи. Здійснювалися ці санкції після рішення комісії з позасудових арештів, які під головуванням старостів і отаманів створювались в губерніях і градоначальствах. До комісії також входили військовий комендант і прокурор місцевого суду. Затриману особу уповноважені на арешт службовці варти чи військові мали передати комісії, яка протягом 24 годин зобов'язана була розглянути справу [93, с.58-59].

На виконання цього закону гетьман 24 вересня 1918 р. затвердив тимчасову постанову Ради Міністрів “Про заходи проти осіб, які загрожують державній безпеці Української Держави та її правопорядку”. Цією постановою було надане право міністру внутрішніх справ на всій території держави, а губернським старостам та міським отаманам – у межах своїх адміністративних одиниць видавати розпорядження “про проведення тусу та вилучення в осіб, які підозрюються у скоєнні вчинків, що загрожують державній безпеці та її правопорядкові”. За результатами цих дій міністр внутрішніх справ мав право видавати розпорядження про попередній арешт терміном до двох місяців, а губернські старости і міські отамани – до двох тижнів з продовженням повноваженнями міністра внутрішніх справ до двох місяців. Арешт слідчого, судді або особи прокурорського нагляду здійснювався лише з дозволу міністра юстиції. Підставою проведення тусів, виймань, арештів могла бути лише особлива постанова урядової особи, за розпорядженням якої вони здійснювались. Її копії протягом доби мали надсилатися до місця замкнення і прокурора окружного суду, а повідомлення про неї – до найближчого відділення Державної Варти [142, с.114].

При цьому слід зазначити, що гетьманський уряд намагався передбачити заходи для обмеження посадового свавілля при застосуванні Постанови від 24 вересня 1918 р. Прокурорським співробітникам надавалось право перегляду дізнання про осіб, яких заарештували відповідно до цієї постанови. Але підкреслювалось, що “прокурорський догляд не входить у цінування здобутків, які зібрані проти арештованої особи, а тільки запевняється в тім, що дізнання про арештованого ведеться як раз з приводу того вчинку, котрий загрожує державній безпеці та її правопорядкові. Особа прокурорського нагляду, якщо виявить хибу арешту, мусить про те представити

негайно та безпосередньо Прокурору Судової Палати. Прокурор Судової палати, коли визнає арешт хибним, пересилає свій висновок про те Губернському Старості чи Міському Отаману, які у випадку незгоди з висновком повинні протягом трьох днів представити усі листування зі своїм поясненням в особливу Наряду при Міністерстві внутрішніх справ”. Визначена нарада створювалася під головуванням одного з товаришів міністра у складі двох членів Ради МВС і трьох членів Консультації при міністрові юстиції. Крім того був передбачений механізм припинення дії цієї постанови в окремих місцевостях. За згодою гетьмана Рада Міністрів мала право звільняти від її чинностей окремі губернії і градоначальства “по часу встановлення в них правопорядку” [142, с.114-115].

Особливе місце в системі державного примусу П.Скоропадський відводив судовій владі. Формування судової влади відбувалося непросто. Загалом в Українській Державі суд не зайняв належного місця і його роль суттєво нівелювалася позасудовими формами. Однак, спрямованість політики у сфері правосуддя на встановлення реальної і продуктивної судової влади можна спостерігати у більшості правових документів, які її стосуються.

З перших днів створення Української Держави Законом “Про тимчасовий Державний устрій України” було зафіксовано один із головних принципів недоторканості особи. Ніхто не міг піддаватись кримінальному переслідуванню чи бути затриманий, тільки в порядку визначеному законом. Ніхто не міг бути притягнутий до суду і покарання, крім як за злочини, що були визначені у законі. Судова влада виступала найвищим охоронцем і захисником закону.

Гетьман тимчасово перебрав на себе повноваження призначення усіх членів Генерального Суду. Також були утворені комісії для

розробки української термінології. Правосуддя в Українській Державі здійснювалось “іменем закону Української Держави”.

Реформування судової гілки влади продовжилось прийняттям Закону “Про утворення Державного Сенату” від 8 липня 1918 року. Державний Сенат був покликаний замінити Генеральний Суд, і виступав як вища державна інституція в судових і адміністративних справах. Паралельно був прийнятий Закон “Про Судові палати і Апеляційні Суди”, за яким в Українській Державі функціонували три судові палати: Київська, Одеська і Харківська.

Загальною рисою застосування норм права було те, що урядові працівники установ Міністерства юстиції, суду і прокуратури при виконанні покладених на них функціональних обов’язків здебільшого керувалися колишньою російською нормативно-законодавчою базою. Це пояснюється тим, що працівники вказаних підрозділів за короткий термін існування Української Держави не могли оволодіти повними навичками при застосуванні щойно прийнятих законів. Пізніше в нормативних актах встановлювалось обмеження у користуванні російським законодавством.

Значно розширилися повноваження прокурорів після прийняття постанови Ради Міністрів “Про порядок проведення деяких карних справ” від 23 серпня 1918 року. Нова редакція ст. 545 Статуту карного судочинства регламентувала, що в справах про злочини і переступи, що не передбачали позбавлення всіх прав стану, особистих або належних за станом прав і переваг, проведення попереднього слідства вважалось необов’язковим. Прокурор зважаючи на відомості та докази, доставлені йому, чи за самим складом справи міг визнати можливим відразу пропонувати судові акт звинувачення [142, с.116].

Ще однією важливою ознакою реформи судоустрою було те, що П.Скоропадський робив спроби підвищення освітнього рівня

працівників вищої ланки судоустрою. Членами Державного Сенату могли стати особи, що мали вищу юридичну освіту, стаж роботи не менше як п'ятнадцять років “в судовім відомстві на посадах не нижче судового слідчого чи товариша прокурора окружного суду” чи “в стані присяжного адвоката, а також з числа тих, що мають учений ценз Магістра або Доктора, Лекторів юридичних наук у вищих школах, що виконували лекторські обов'язки в той саме час” [72, с.104].

З вище викладеного матеріалу можна дійти висновку, що в Українській Державі 1918 року, санкціонованість була присутня в соціальному регулюванні і свої засоби забезпечення, в тому числі і примусові, мали різні види соціальних норм. Однак в праві періоду гетьманату, як в сильному і розвинутому регуляторі, примус (як і інші якості соціальних норм, наприклад, нормативність і процесуальність) знаходив своє глибоке і своєрідне вираження.

П.Скоропадський розумів, що примус, як об'єктивна властивість права, обумовлений самою природою права, державно-вольовим характером правових приписів і проявляється в конкретних актах правового примусу. Правовий примус повинен володіти рядом ознак: по-перше, це *державний примус*, під яким гетьман розумів зовнішній вплив на поведінку, який ґрунтується на організованій силі держави і направлений на безумовне утвердження державної волі; по-друге, це *різновидність державного примусу*, тому що державний примус може бути не тільки правовим, але і виражатися в прямих актах примусу, тобто в своєрідних актах державного насилля; по – третє, правовий примус відрізняє особлива мета – він завжди є *примусом до здійснення юридичних норм*, приписів права; по - четверте, правовий примус – це примус до здійснення норм права, який здійснюється на законних правових підставах; по – п'яте, правовий примус здійснюється в певних процесуальних формах, що регламентовано

правом. Ці процесуальні форми для різних випадків були різними в залежності від складності і розвинутості. Так, в системі права Української Держави існували різні галузі, які мали встановити порядок, процедуру реалізації правових санкцій.

П.Скоропадський намагався зробити примус як спосіб та засіб охорони права і він не повинен був порушувати саме право, а міг здійснюватись тільки на основі права і у межах права. Одним із втілень цього принципового положення мала стати відома формула *nullum crimen, nulla poena, sine lege* (без закону не має ні злочину, ні покарання). Але на практиці уряд гетьмана зіштовхнувся з багатьма проблемами і даний принцип не завжди повністю виконувався.

П.Скоропадський намагався за рахунок законодавства врегулювати правом діяльність державних органів, що застосовували примус, і підпорядкувати їх спеціальному контролю і перевірці. Законодавство мало значення в суспільстві в тій мірі, в якій воно реалізовувалось. Якщо правоохоронні органи проявляли безсилля в боротьбі з правопорушеннями чи сприяли їм, то в суспільстві складалось враження, що багато заборон можна безкарно порушувати, а для захисту своїх прав застосовувати самооборону і самосуд. У тій сфері, де застосовувався державний примус, суспільство і особа нерідко зіштовхувались з досить негативними явищами. Державні органи і посадові особи, що розслідують справи про правопорушення, уповноваженні притягувати до відповідальності і вирішувати справи про застосування і реалізацію санкцій, наділені владними повноваженнями, необґрунтоване і незаконне використання якими можуть зробити шкоду правам і свободам особи. Специфіка діяльності правоохоронних органів, що зобов'язані були припиняти правопорушення, часом надавала розслідуванню кримінальних і інших справ обвинувальний напрямок.

Висновки до третього розділу

Дослідження правових поглядів П.Скоропадського ускладнюється не тільки вузькою джерельною базою, а й тим, що в умовах боротьби за державний суверенітет проблеми права найчастіше відсувались на другий план. У той же час характер правового поля, задекларовані наміри гетьманського уряду та практики їх реалізації свідчили про те, що кінцевою метою державного будівництва, було формування громадянсько-правового суспільства, в якому пріоритетними були б закон і захищене право власності.

Реалізуючи ідею суверенітету гетьмана (інституційного суверенітету) П.Скоропадський обумовив обмеження влади правом. Це дозволяє говорити про істотний вплив на його правові погляди концепції правової держави, популярність якої на початку ХХ століття була в Європі і Україні дуже великою. У той же час П.Скоропадський вважав пріоритетними інтереси держави, а не права і свободи громадян, що не завадило детально виписати і задекларувати основні права громадян у конституційних за своїм характером законах про тимчасовий державний устрій України.

П.Скоропадський вважав, що закон за своїм значенням і роллю в суспільстві не може слугувати засобом у боротьбі різних політичних сил. Сила закону, його політичне значення перш за все у його стабільності, послідовності у здійсненні його постанов.

З огляду на це, найбільш актуальним є погляди П.Скоропадського на необхідність правового регулювання самого процесу законотворчості. Принципово новим у законотворчій діяльності П.Скоропадського було прийняття правових актів, які регулювали процес правотворчості, встановлювали його етапи, визначали відповідальні за правотворчість органи.

В умовах боротьби за законність П.Скоропадський не нехтував правовим досвідом. Він розумів, а його державотворчий досвід переконливо засвідчив, що одного правового незалежного стану держави недостатньо для того, щоб вона була і справді незалежною, і справді демократичною. Тому розбудову охоронних органів вважав першочерговим завданням.

П.Скоропадський намагався законодавчо врегулювати правом діяльність державних органів, що застосовували примус, і підпорядкувати їх спеціальному контролю і перевірці. Основною метою правоохоронних органів був захист не тільки інтересів держави, але й громадян. Примус в Українській Державі виступав одним із основних правових засобів, на який покладалось захист та відновлення прав та свобод громадян і він не повинен був порушувати саме право.

В И С Н О В К И

За результатами проведеного дослідження зроблено наступні висновки.

Державно-правові погляди П.Скоропадського є найважливішою ланкою історичного та ідейного зв'язку українського консервативного середовища, політично організованого українського консерватизму, гетьманського руху та близької до монархічної гетьманської державницької концепції.

П.Скоропадський був визначним представником української шляхти, без постаті якого немислимий короткий період Гетьманства як реальної української держави. Обґрунтовуючи теоретичні питання державного устрою, П.Скоропадський виходить із універсальної передумови територіального патріотизму.

Провідними чинниками формування П.Скоропадського як консерватора були належність до соціального стану української шляхти, військова освіта, військова служба та участь у російсько-японській та світовій війнах, традиції козацького роду Скоропадських, місце П.Скоропадського в українському політичному русі.

Еволюція державно-правових поглядів П.Скоропадського проходила в три етапи від початків національного самоусвідомлення до сформованих самостійницьких поглядів на державу та право.

П.Скоропадський змінював свої політичні і правові погляди. Ці зміни в основному проходили по лініях “федералізм-самостійність”, “лібералізм-консерватизм”, “Росія-Німеччина у зовнішній політиці”.

У листі до брата Михайла від 24 лютого 1905 року російський військовик Павло Скоропадський, пишучи про російсько-японську війну, називає Росію своєю “дорогою Вітчизною”. Через чотирнадцять років український Гетьман Павло Скоропадський, щойно зрікшись

влади, пише “Спогади”, в яких своєю Батьківщиною вважає “... не тільки Росію, а й Україну”. До Гетьманату в його уявленнях не існувало чіткого розмежування між Україною та Росією. Служачи у царській армії і будучи передусім військовим, він неухильне виконання своїх службових обов’язків ставив над усе. Та попри те він завжди вважав себе за українця, щоправда це усвідомлення не було політично виваженим, іншими словами, це не було прагненням до самостійності України. На еміграції П.Скоропадський вже непохитно стояв за державну незалежність України, яка однозначно була його вітчизною. Протягом такої трансформації поглядів П.Скоропадський допускався важких помилок. Будучи, як і, скажімо, його політичні супротивники М.Грушевський та В.Винниченко, радше федералістом, аніж самостійником, Павло Скоропадський вірив у “відновлення Великої Росії”, в її “велике майбутнє”. Провідна роль в “утворенні всеросійської федерації”, на думку гетьмана, належала Україні. На думку доньки П.Скоропадського Олени Отт-Скоропадської “Грамота про федерацію з Росією була великою помилкою” [106, с.98]. Але О.Отт-Скоропадська підтверджує наш висновок про те, що в поняття “федерація” П.Скоропадський вкладав зовсім інший зміст, ніж це роблять тепер. У неї немає сумнівів у тому, що П.Скоропадський намагався врятувати Українську Державу. Покладаючи великі сподівання на Антанту, яка, звісно, хотіла федерації з Росією, Павло Скоропадський стояв перед проблемою остаточного вибору.

Певну роль у зміні політичних поглядів П.Скоропадського відігравали історичні обставини. Як прагматичний політик П.Скоропадський досить часто адаптував свої погляди до історичних умов. Прагматизм П.Скоропадського відображався і у зовнішній політиці Гетьманату. Об’єктивно до гетьмана складно приклеїти ті ярлики “германофіла”, “австрофіла” чи “русофіла”, яких він

удостоївся від сучасників та істориків. Свідченням цього є дипломатичні зв'язки Гетьманату з іншими країнами. Дипломатична діяльність П.Скоропадського викликає багато паралелей з Б.Хмельницьким.

Не викликає сумнівів і те, що у своїх поглядах П.Скоропадський послідовно правішав, це пов'язано з поступовим усвідомленням ним консерватизму як традиційної ідеології української шляхти. Стратегія і тактика, якої дотримувалась ця традиційна консервативна українська еліта, орієнтувалась відповідно на пропаганду української консервативної ідеї у себе на батьківщині, серед чужинців і використання сприятливої міжнародної і внутрішньої ситуації.

Теоретичними здобутками П. Скоропадського як представника українського консерватизму стали концепція інституційного суверенітету, концепція трудової монархії і концепція охоронної системи.

У своїх поглядах і діяльності П.Скоропадський був прихильником так званого інституційного суверенітету, тобто суверенітету Гетьмана. З самих початків питання про Гетьманат як форму правління Української Держави було принциповим для П.Скоропадського. Сучасники згадують, що навіть українські соціалістичні провідники особисто гетьманові не закидали нічого і були готові прийняти його, якби він згодився бути українським президентом. Але П.Скоропадський більш менш послідовно намагався реставрувати в Україні гетьманство з монархічною формою правління. У той же час він не відкидав демократії, декларував тимчасовий характер гетьманської “диктатури”, яка мала діяти до хвилини, коли народ на загальних демократичних виборах обере Сейм, який остаточно вирішить форму правління в Україні.

У правлінні гетьмана П.Скоропадського чи не найповніше виявилися суперечливі змістовні ознаки інституційного суверенітету. З одного боку, за свідченнями сучасників, Україна потребувала сильної влади і сім з половиною місяців гетьманська влада, безперечно, разом з окупаційною австро-німецькою армією забезпечувала соціальний і громадський спокій. Разом з тим, саме Павло Скоропадський бачив ідейні помилки свого правління у відсутності відповідної організації державно думаючої частини суспільства як готових підвалин під гетьманську владу. Гетьман вважав, що “ беручи владу до своїх рук, я не мав біля себе людей, котрих би давно і добре знав. Ці люди, що були біля мене, не знали добре ні мене, ні моїх переконань. Я не був зв’язаний з ними ні ідейно, ні організаційно. Не скажу, щоб я не передбачав, що в Україні в майбутньому може бути Гетьманство. Навпаки, я був переконаний, що Гетьманство буде, але міркував, що наперед утвориться сильна і розповсюджена організація, яка буде бачити в сильній владі порятунок Батьківщини і поставить собі мету: таку владу утворити... І мені здавалося, що ця сильна влада найшвидше організується в історичній формі Гетьманства... ідея сильної одноособової влади цілою нашою організацією не проголошувалася, а тільки відчувалась. Здавалося, що час ще на не прийшов, а тут вже треба було складати список міністрів...”.[131, с.38].

Погляди на Гетьманство як історичну форму держави продовжуються в усвідомленні П.Скоропадським основних функцій держави. Аналіз внутрішньої і зовнішньої політики П.Скоропадського дозволяє стверджувати, що найважливішими внутрішніми функціями держави він вважав зовнішньоекономічну, правотворчу і функцію оборони країни. Поряд з тим культурна функція держави у

П.Скоропадського ніби вивищується над усіма іншими, є винятково важливою.

Загальний контекст поглядів П. Скоропадського на державний суверенітет, форму та функції держави засвідчив основні трансформації його державних поглядів і дозволив віднести гетьмана до представників реалістичної традиції в політико–правовій думці України, яка розглядала суверенітет як саму державну владу.

Державно-правові погляди П.Скоропадського поєднали суверенність Української Держави з формою трудової монархії. Таким чином, були доповнені положення про взаємозалежність ідеології українського консерватизму і українського монархізму.

До теоретичних засад українського монархізму П.Скоропадський прийшов через практику непослідовного авторитаризму часів Української Держави.

Порівняльний аналіз правових поглядів П.Скоропадського і фундаментальних наукових засад теорії правової держави сформував висновок про їх сутнісний зв'язок, особливо у питаннях верховенства права та закону.

Значимість закону у правових поглядах П.Скоропадського обумовила увагу до вихідних засад законотворчої діяльності, як необхідної умови формування правової держави.

До цих висновків можна додати лише одне. Із самоідентифікацією П.Скоропадського як консерватора погоджуються хоч і не всі, але переважна більшість дослідників. Відповідно автор даної дисертаційної роботи запропонував нову візію ідей П.Скоропадського, проте видається, що закрити проблему їхніх недвозначних інтерпретацій поки що зарано. Доба в яку жив П.Скоропадський, - надто суперечлива й складна, вона породжує (і певно, породжуватиме) ще багато дослідницьких проблем, які неодмінно повернуть нас до

тлумачення його спадщини. Тобто “прихованою” ідеєю нашої розвідки є звернути увагу на необхідність розгляду ідей української суспільної думки у ширшому контексті, ніж це зараз робиться у ретроспективі ідейно творчого процесу. Уявляється, що саме такий підхід з погляду загального дозволить знайти те особливе, що є у нашій думці, не заглиблюючись у нетрі комплексу національної меншовартості і не забуваючи ковзких проблем, які у нас із Європою – спільні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусин Б.І. Робітнича політика гетьмана П.Скоропадського в контексті українського консерватизму.// Український консерватизм і гетьманський рух. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”. Випуск 4.(Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, №1) Гол. Редактор. Ю.І.Терещенко. Київ. 2000. – С.241-257.
2. Андрусин Б.І. У пошуках соціальної рівноваги: Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917 – 1920 рр. / Федерація профспілок України. - К., 1995. – 192 с.
3. Андрусак Т. Правові основи Гетьманської Держави 1918 р. // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873-1945. – К., 1993. – С. 83-93.
4. Антонов-Овсеенко В.А. Записки о гражданской войне. – Т.3. – М.-Л.,1932. – 350 с.
5. Армія. – 1918. – 3 грудня.
6. Бантиш-Каменський О. До історії козацького руху на Україні в 1917-1918 роках. – Біла Церква, 1923. – 29 с.
7. Баранцева К.К. Феномен еліти у вимірі політичної ідеології: український консерватизм.// Український консерватизм і гетьманський рух. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”. Випуск 4.(Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, №1) Гол. Редактор. Ю.І.Терещенко. Київ. 2000. – С.134-158.
8. Бей Л. Коротка історія української гетьманської організації Америки.// Український консерватизм і гетьманський рух. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”. Випуск 4.(Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, №1) Гол. Редактор. Ю.І.Терещенко. Київ. 2000. – С.295-321.

9. Буравченков А.О. Час відновлення історичної пам'яті, або дещо про гетьманат з погляду сьогодення // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873-1945. – К., 1993. – С. 25-32.
10. Бюлетень Гетьманської Управи . Ч.26 січень 1936р.
11. Бюлетень Гетьманської Управи. Ч.19, січень 1934 р.
12. Бюлетень Гетьманської Управи. Ч.22, січень 1935.
13. Василенко М. Моє життя // Український історик. – 1988. – № 1-4. – С. 129-138; 1989. – № 1-3. – С. 114-120; № 4. – С. 90-95; 1990. – № 1-4. – С. 186-197.
14. Вернадський В. Дневники. 1917-1921. – К., 1994. – 269 с.
15. Верстюк В. Українська держава у зовнішньо-політичному контексті // Історія України: нове бачення. – К., 1996. – Т.2. – С.63-72;
16. Веденєєв Ю. На захисті прав українства (з історії консульської служби України) //Розбудова держави. 1994. - №4. – С.34-36;
17. Винниченко В.К. Відродження нації (історія української революції ([марець 1917р. – грудень 1919р.])). – Частина 3. – К.; Відень, 1920. – 535 с.
18. Вислоцький І. Гетьман Павло Скоропадський в освітленні очевидців. вид. «Український робітник». Торонто, ОНТ., Канада.,1940. – 39 с.
19. Военный энциклопедический словарь - М., 1983 - С.677.
20. Войнаренко О. З гетьманських часів. Спомини самовидця з року 1918. – Детройт-Філадельфія, 1950. – 30 с.
21. Возникновение Украинской Державы.//ЦДАВО України Ф.1064, оп.2, спр.9.
22. Гайєк А. Фрідріх. Право, законодавство і свобода. Нове визначення ліберальних принципів справедливості і політичної економії. Т. I-III. – К.: “Аквілон-Прес”, 2000. – 448 с.
23. Гай-Нижник П.П. Фінансова політика уряду Української Держави гетьмана П.Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2000. – 210 с.
24. Гай-Нижник П. Фінансова політика української Держави у період Гетьманату 1918 року // Фінанси України. – 1996. - №12. – С.107-112;
25. «Газет де Льозан», ч.287, 15 жовтня 1920р.; Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського. (Володимир Винниченко та Микита

- Шаповал по допомогу до Москви - до Леніна). накладом автора. США. Хутір діда Петра.,1973. – 252 с.
- 26.Геращенко Т.С. Українська народна громада // Український консерватизм і гетьманський рух. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”. Випуск 4.(Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, №1) Гол. Редактор. Ю.І.Терещенко. Київ. 2000. – С.208-212.
27. Гец М. Українська Держава 1918 р. як підмет міжнародного права. // За велич нації. У двадцяті роковини відновлення Української Гетьманської Держави. - Львів., 1938. - С.80 -91.
- 28.Гирський Д. Дивні способи виправдування антидержавної політики. Торонто, 1973, – 184 с.
29. Голос Києва №59, 14 липня 1918 року
- 30.Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний (1917-1921) // Архив русской революции. – М.,1991. – [Кн.] 3, [т.] 6. – С.161-303.
- 31.Горелов В. Військова діяльність П.Скоропадського (1886-1917 рр.) // Останній гетьман. – К, 1993. – С.42-49.
- 32.Горелов В.І. Військово-політична діяльність П.Скоропадського та його роль у створенні Збройних Сил Української Держави (серпень 1886 р. – грудень 1918 р.): Дис... канд. іст. наук: 20.02.22. – К., 1999. – 202 с.
- 33.Горелов В. Останній гетьман України Павло Скоропадський // Народна армія. 1995, 18 травня.
- 34.Грамота до всього українського народу від 29 квітня 1918 року.
- 35.Грабовський С., Ставрояні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. Навчальний посібник. – К.: Генеза, 1995. – 607 с.
- 36.Грибоедов С.В. Українська держава Гетьмана П.Скоропадського: історіографічне дослідження. // Дисертація на здобуття наук. ступеня канд... істор.наук. – К., 2001.
- 37.Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної Української нації XIX-XX століття. - К.: Генеза. 1996. - 361 с.
- 38.Гурко В.И. Политическое положение на Украине при гетьмане // Революция на Украине по мемуарам белых. – М. – Л., 1930. – С.212-221.

- 39.. Декларація Української Директорії від 26 грудня 1918 р. // Державний вісник - 1918 - 31 грудня № 84.
40. Державний архів Київської області (далі ДАКО). Ф.2793, оп. 2, спр. 748.
- 41.Державний вісник. – 1918. – 16 жовтня.
- 42.Державний вісник. – 1918. – 24 липня.
- 43.Державний вісник. – 1918.- 14 листопада.
- 44.Державний вісник. 1918. №1. – 16 травня.
- 45.Дещинський Л., Голубко В. Чого вчить історія // За вільну Україну. 1995, 24 січня.
- 46.Дзейко Ж. Правовий статус вищих органів державної влади періоду гетьманщини // Розбудова держави. – К., – 1996. – № 3. – С. 48-52.
47. Донцов Д. Рік 1918. Київ – Торонто, 1954. – 128 с.
- 48.Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т.2. Українська Гетьманська Держава 1918 р. – Ужгород: Накладом О.Цюпки, 1930. - 424 с.
- 49.Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – 424 с.
- 50.Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1917)// Укр.іст.журн.- 1993.- №7-8.
- 51.Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920). В 4ч. Галицька руїна. Доба Центральної Ради. Доба Гетьманщини. Доба Директорії. – 2-е вид. – Мюнхен, 1969. – 543 с.
- 52.Дорошенко Д. Українська гетьманська держава 1918 року – Нью-Йорк, 1954.
- 53.Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії.-К., 1993.
- 54.Єремєєв І. Герб гетьмана Павла Скоропадського // Народна армія. Київ. 1995. 10 червня.
- 55.Законодательные акты 1918 года. – Вып.V. – Апрель – июнь. Законы Украинской Державы.
- 56.Закон про відновлення Українського Козацтва. // ЦДАВО України Ф.1064, оп.1, спр.18.
- 57.Закон про громадянство Української Держави. // ЦДАВО України Ф.1064, оп.1, спр.16.

58. Закон про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію від 21 червня 1918 р.
59. Закон про право на врожай 1918 року на території Української Держави. // ЦДАВО України Ф.1064, оп.1, спр.1.
60. Закон про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі. // ЦДАВО України Ф.1064, оп.1, спр.73.
61. Заруда Т.В. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави. 1918 рік: Дис...канд. іст. наук: 07.00.02 – К., 1995. – 189 с.
62. Заруда Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті П.Скоропадського. К., 1993. – С.66-82.
63. Зеньковський В. Протопресвітер. П'ять місяців у влади (15 мая – 19 октябрю 1918 г.). Воспоминания. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995 – 240 с.
64. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. Репринтне видання – Дрогобич, 1991, 265 с.
65. Іванько І. Колесников К. Монархічні концепції в українській історико-політичній літературі XVII-XVII ст. // Студії з архівної справи та документознавства. Т.5: Гетьман Павло Скоропадський та Українська держава: Друга міжнародна наукова конференція. Наукові доповіді. – К.: ГАУ України. УДНДІАСД, 1999. – С.52-57.
66. «Известия» від 18 травня 1918 р.: за Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського. (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви - до Леніна). // Про діяльність уряду гетьмана 1918р. Виписки з московських газет про діяльність уряду Гетьманщини. Очима газети "Известія" - органу уряду Советської Росії. накладом автора. США. Хутір діда Петра., 1973. - С.242.
67. Коваль Б. Павло Скоропадський та гетьманський рух в еміграції // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873-1945. Академпрес. – К. – 1993. – С.155-165.
68. Комуні кат Центральної Управи Українського Союзу-Державників від 16 червня 1925р.

- 69.Коник С.М. Становлення вищих та центральних органів виконавчої влади Української Держави 1918 року. Автореферат ... дис. канд. наук з державного управління. Українська академія державного управління при Президентові України. – К. – 2002. – 20 с.
- 70.Коник С.М. Становлення вищих та центральних органів виконавчої влади Української Держави 1918 року. Дисертація ... канд. наук з державного управління. 25.00.01. К., 2002 – 298с.
71. Конституція України. - К. 1996.
- 72.Копиленко О.Л. Копиленко М.Л. Держава і право України 1917-1920 / Центральна Рада, Гетьманство, Директорія/. – К., 1997. - 208с.
- 73.Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: Довідник з історії України. Київ. 1993. – 184 с.
- 74.Кравцевич В., Улянич В. Україна: військо 1914-1920 // Народна армія. 1993. 15 червня.
- 75.Кравцевич В., Улянич В. Україна: військо 1914-1920 // Народна армія. 1993. 15 травня.
- 76.Кравцевич В., Улянич В. Україна: військо 1914-1920 // Народна армія. 1993. 18 червня.
77. Крип`якевич І. Історія українського війська. Львів. 1992. – 702 с.
- 78.Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави та права України. – Львів: Світ, 1996. – 296 с.
- 79.Левицький К. Українська державна путь. – Львів: Червона калина, 1934. – 195 с.
- 80.Левчук Д. Гетьман Павло Скоропадський у світлі історичних фактів. «Наша держава». Торонто. Онтаріо. Канада, 1952.
- 81.Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму.//Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. Семківа О.І. – Львів: Світ, 1996. – С.328-477.
82. Липинський В. Релігія і церква в історії України // Політологічні читання. , ч.2, – 1994

- 83.Липинський В. Релігія і церква в історії України.// Політологія. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.: Хрестоматія / За ред. Семківа О.І. – Львів: Світ, 1996. – 328-477с.
- 84.Липинський В. Релігія і церква в історії України. - Філадельфія.,1925.
- 85.Лист Ясновельможного Пана Гетьмана до В.К.Липинського. 29 листопада 1929 року. Баден. // ЦДАВО України Ф.4465, оп.1, спр.1090.
- 86.Літопис українців в Квебеку. – Монреаль, 1992. – 240 с.
- 87.Лободаєв В.М. Спроба відродження козацтва за часів правління П.Скоропадського.// Український консерватизм і гетьманський рух. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”. Випуск 4.(Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, №1) Гол. Редактор. Ю.І.Терещенко. Київ. 2000. – С.258-263.
- 88.Лободаєв В.М. Українське вільне козацтво (1917-1918 рр.): Автореферат ... канд. істор. наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К. – 2001. – 20с.
- 89.Лупандін О. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. / НАН України. Інститут історії України. – К., 1994. – 42 с.
- 90.Мазепа І. Україна в огні і бурі української революції 1917-1921. –Т.1. – Прага, 1942. – 231 с.
- 91.Мироненко О. Холмщина і Підляшшя. С.353.
- 92.Мироненко О.М. Проблема прав і свобод людини і громадянина в Українській Державі (квітень-грудень1918) // Правова держава: щорічник наукових праць. НАН України Інститут держави і права ім.. В.М Корецького. Вип.9. – К.: ІнЮРЕ. – 1998. – С.86-94.
- 93.Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3 т. – К.: Генеза, 1997. – Т.1. – 499 с.
- 94.Мізес фон Людвіг. Лібералізм у класичній традиції. // Лібералізм. Антологія. – К., 2002. - С.3-18.
- 95.Мірошниченко М.І., Мірошниченко В.І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2001. – 222 с.

96. Мякота С.Є. Економічна політика уряду Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1997. – 190 с.
97. Мякота С.Є. Економічна політика уряду Української Держави (травень – грудень 1918 р.): Автореф. дис... канд.. істор. наук. – К., 1997. – 24 с.
98. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 414 с.
99. Наказ Гетьманській Управі на час перебування на еміграції від 21 березня 1927 року, Ванзес // Центральний Державний архів органів влади та управління у місті Києві (ЦДАОВ). Ф.4465, оп.1, спр.1090, арк..194 об.
100. Наказ Ясновельможного Пана Гетьмана з дня 16//29 грудня 1920 р.//ЦДАВО України Ф.4465, оп.1, спр.1090.
101. Наше государственное устройство. // ЦДАВО України Ф.1064, оп.2, спр.9.
102. Наши международные отношения. // ЦДАВО України Ф.1064, оп.2, спр.9
103. Наши отношения к Великоросам. // ЦДАВО України Ф.1064, оп.2, спр.9.
104. Омелянович-Павленко М. На Україні 1917-1918: Спомини. – Прага: Накладом т-ва “Stilus”, 1935. – 120с.
105. Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873-1945. / Центр суспільних досліджень ім. В.Липинського. Інститут української археографії АН України. – К.: Академпрес, 1993. – 399 с.
106. Отт-Скоропадська Олена. Мій батько намагався врятувати українську державу // Діалоги в “Універсумі” – Львів, 2000 – С.96-102.
107. Отт-Скоропадська Олена. Як наша родини ставилась до В'ячеслава Липинського.// В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: Матеріали міжнародної наукової конференції (2-6 червня 1992 року, у Києві, Луцьку, Кременцю). – К.: Філадельфія, 1994, - С. 238-245.
108. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. (історико-генетичний аналіз). – К., 1995. – 262 с.
109. Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 \ Головний редактор Я Пеленський. – К., Філадельфія: АТ “Книга”. – 492 с.
110. Папакін Г. Українська Гетьманська Держава 1918 р. та Павло Скоропадський // Наук. зап. / Тернопільський педагогічний університет. Сер.: Історія. – 1997. – Вип.6. – С.115-122.

111. Пеленський Я. Гетьманат Павла Скоропадського – міфи та реальність // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. – С.5-12.
112. Пеленський Я. Спогади. Передмова. Київ-Філадельфія. 1995. - С.11-33 .
113. Пиріг Р.Я., Проданюк Ф.М. П.Скоропадський: штрихи до політичного портрету // Український історичний журнал. – К., 1992. - №9. – С.91-105.
114. Положение Украины на мировом конгресе.//ЦДАВО України Ф.1064, оп.2, спр.9.
115. Положение Совета Министров в ряду других государственных учреждений Украинской Держави определено ст.34 грамоты Ясновельможного Пана Гетьмана от 29 апреля. // ЦДАВО України Ф.1064, оп1, спр.2.
116. Полонська-Василенко Н. Історія України 1900 – 1923. – К., 1992. –136 с.
117. Постанова ухвалена Радою Міністрів про строк за для перегляду законопроектів ухвалених Радою Міністрів, затверджена П.Скоропадським 5 грудня 1918 року. // ЦДАВО України Ф.1064, оп.1, спр.87.
118. Потульницький В. Історія української політології. – К.: Либідь, 1992. - С.132.
119. Потульницький В. Шляхта і консервативна державна ідея в Україні у ХІХ-ХХ ст.: проблеми історіографії та історіософії. // Студії з архівної справи та документознавства. Т.5:Гетьман Павло Скоропадський та Українська держава: Друга міжнародна наукова конференція. Наукові доповіді. – К.: ГАУ України. УДНДІАСД, 1999. – С.33-37.
120. Проданюк Ф.М. Внутрішня політика Української держави (29 квітня – 14 грудня 1918 року): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – 230 с.
121. Промова Ясновельможного пана Гетьмана Павла Скоропадського в дні 60-ліття його уродин, 16 травня 1933 року. // Бюлетень Гетьманської Управи. Ч.18, жовтень 1933 року.
122. Реєнт О.П. Українська революція і робітництво: Соціально-економічні і політичні зміни 1917-1920 рр. / НАН України. Інститут історії України. – К., 1996. – 251 с.

123. Ростовець М. Скоропадський і скоропадчуки. – Сака тун, Саскачеван: Новий шлях, 1938. – 40с.
124. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. – У кн.: Україна крізь віки. – т.10- К., 1999.
125. Румянцев В.О. Українська державність: 1917-1922 (форми і проблеми розбудови) – Харків: Основа. – 1996. – 164 с.
126. Сидоренко Н.М. Гетьманська преса в Європі// Український консерватизм і гетьманський рух. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”. Випуск 4.(Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, №1) Гол. Редактор. Ю.І.Терещенко. Київ. 2000. – С.322-330.
127. Сидорчук Т. Характеристика світогляду гетьмана П.Скоропадського у міжвоєнну добу.// Український консерватизм і гетьманський рух. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”. Випуск 4.(Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, №1) Гол. Редактор. Ю.І.Терещенко. Київ. 2000. – С.331-350.
128. Сильченко В. У нас появилася новий національний герой // Киевские ведомости. 1995. 29 сентября.
129. Ситник К. Багнюк В. “Я ніколи не жив самою лише наукою”. До 140-ліття від дня народження В.Вернадського. Дзеркало тижня. №10 15березня 20003 року.
130. Скоропадський П. Дорогий сину! Ванзее 1 квітня 1925 р.; Солуха П.Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського.(Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви - до Леніна). накладом автора. США. Хутір діда Петра.,1973., 308 с.
131. Скоропадський П. Спомини. / Передм. Г.В.Папакіна. - К.: 1992. - 112 с.
132. Слово Ясновельможного Пана Гетьмана Павла Скоропадського на святочних Загальних Сходинах МО СГД – Берлін. – 22 лютого 1942 р.
133. Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського.(Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу

- до Москви - до Леніна). накладом автора. США. Хутір діда Петра., 1973. – 380 с.
134. Статут воинской повинности [Украинской Державы]. Гл. 1-9: Пер с укр. – К., 1918. – 71 с.
135. Статут Генеральної Козацької Ради, її завдання, склад, діяльність, штати та засоби для утримання її.//ЦДАВО України Ф.1064, оп.1, спр.13.
136. Статут і регламент Українського Союзу Хліборобів-Державників.//ЦДІА у Львові Ф.359, оп.1, спр.373
137. Статут про Малу Раду Міністрів. // ЦДАВО України Ф.1064, оп.1, спр.
138. Статут українських козаків. – К., 1918. – 6 с.
139. Стефанів З. Українські збройні сили, 1917-1921 рр. Ч.1. Доба Центральної Ради й гетьманнату. – 2-е випр. вид. – Б.м: СУВ, 1947. – 119 с.
140. Текущий политический момент.//ЦДАВО України Ф.1064, оп.1, спр.31а.
141. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.) – Харків: Вид-во Ун-ту внутрішніх справ, 2000. – 464 с.
142. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.): історико-правове дослідження: Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Одеська національна юридична академія. – О., 2000.
143. Тимчасовий закон (копія) про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами держави гетьмана України. – ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 284.
144. Тимчасовий закон про порядок набування і позбування земель на території Української Держави.//ЦДАВО України Ф.1064, оп.1, спр.3.
145. Томенко М. Головні чинники українського консерватизму на тлі європейських традицій // Останній гетьман. С.139-145.
146. Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А., Лешкович Н.О. Становлення державності в Україні (1917-1922 рр.) – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”., 2000 – 271с.
147. Українська державність у ХХ столітті / За ред. О.Дергачова. - К., 1996 – 64с.
148. Український консерватизм і гетьманський рух. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка,

- філософія”. Випуск 4.(Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, №1) Гол. Редактор. Ю.І.Терещенко. Київ. 2000.
149. Усенко І.Б. Сергій Миколайович Іваницький-Василенко і його дослідження джерел Магдебурзького права. // Правова держава. Щорічник наукових праць. – Київ, 2001. - С.113-122.
150. Феденко П. Влада Павла Скоропадського. – Лондон-Мюнхен: Наше слово, 1968. – 32 с.
151. Феденко П. Український рух у ХХ столітті. – Лондон: Наше слово, 1959. – 267 с.
152. Харченко Т.О. Становлення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування в Українській Державі (квітень-грудень 1918 р.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Полтава, 2000. – 281 с.
153. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. Т. I-IV. – Т.ІІІ – Відень, 1921. – 159 с.
154. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України),ф.1064,оп.2,спр.1.
155. ЦДАВО України Ф.1064, оп.3с, спр.8.
156. ЦДАВО України, ф.1064.оп.1,с.1 (ч.1).
157. ЦДАВО України ,Ф.1064, оп.1, Спр.2.
158. ЦДАОВ України, Ф.1064, оп.2, спр.9.
159. ЦДАВО України, ф.1074, оп.2,спр.2.
160. ЦДАВО України, ф.1077, оп.1, спр.19.
161. ЦДАОВ України, Ф.2201, оп.1, спр.12.
162. ЦДАВО України, Ф. 1064, оп.1, Спр.87.
163. ЦДАВО України, ф.1064, оп. 1, спр.117.
164. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 330.
165. ЦДАВО України, ф.2857, оп.1, спр.2
166. ЦДАВО України, ф.2857, оп.1, спр.12.
167. ЦДАВО України, ф.3293, оп.1, спр.2.
168. ЦДАВО України, ф. 3325, оп. 1, спр. 77.
169. ЦДАВО України, ф. 3325, оп. 1, спр. 243.
170. ЦДАВО України, ф.4547,оп.1,спр.1.

171. ЦДАВО України, ф.1064, оп. 1, спр.16.
172. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 21.
173. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 7.
174. ЦДАОВ України, Ф.4465 оп.1, спр. 1090.
175. Центральний державний історичний архів України у м. Києві Ф.419, спр.7284, оп.1.
176. Центральний державний історичний архів у м.Львові (ЦДІА у м.Львові) Ф.359, оп.1, спр.316.
177. ЦДІА у м.Львові Ф.359, оп.1, спр.374.
178. ЦДІА у м.Львові Ф.359, оп.1, спр.205.
179. Шаповал М. Гетьманщина і Директорія: Спогади / Упоряд. С.Перкаль. – Нью-Йорк, 1958. – 126 с.
180. Шевчук В. Павло Скоропадський та його спроби врятувати українську державність // Розбудова держави. – 1993. – № 7. – С. 45-57.
181. Шемет С. За велич нації. У двадцяті роковини відновлення Української Гетьманської Держави. // Самостійність, як нездійсненна ідея, як декларація, як державний чин. - Львів., 1938. - С.22-37.
182. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917-1921 роках: Спомини і роздуми. -Торонто, 1971. 366 с.
183. Яковлєв А. Основи Конституції УНР. – Париж. – 1935.
184. Янів В. Студії до новітньої української історії. – Мюнхен, 1970. – 352 с.
185. Яременко О.І. Державне управління в Україні в період гетьманату (квітень-грудень 1918 р.): Дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. – Вінниця, 1999. – 207 с.